

DE PSY- CHO- LOOG

MAANDBLAD NEDERLANDS INSTITUUT VAN PSYCHOLOGEN
JAARGANG 52 • NR 1 • JANUARI 2017

EENZAME OPSLUITING: OVER HET GEBRUIK VAN DE ISOLEERCEL IN PENITENTIAIRE INSTELLINGEN • DE SCHOONHEID VAN NIEUWE IDEEËN: INTERVIEW MET DENNY BORSBOOM • FORUM: WAAROM HET FLAUWEKUL IS DAT VROUWELIJKE MANAGERS VAKER BURNOUT HEBBEN • EENS PSYCHOLOOG, ALTIJD PSYCHOLOOG ... MIRANDA VAN TURENNOUT • INSPIRATIE: ANITA HUBNER • BIJEENKOMST: TECHNOLOGISCHE TOEPASSINGEN IN DE ZORG

CARSTEN DE DREU OVER MIEREN EN MENSEN

22 maart 2017 Martiniplaza, Groningen

Out of the box!?

Zevende Congres Integrale Psychiatrie

Met onder andere **Damiaan Denys** over 'Psychiatrie: discipline van de normale abnormaliteit',
Machteld Huber over 'Een nieuw, dynamisch concept van gezondheid en de uitwerking naar 'Positieve gezondheid',
Hanno Pijl over 'Keer diabetes om met voeding',
Rogier Hoenders over 'Tien jaar integrale psychiatrie. Wat heeft het ons gebracht?' en
Lama Michel Rinpoche over 'Spiritualiteit in de gezondheidszorg'.

En verder een keuze uit zeven bijzonder interessante, praktisch gerichte workshops.
Dagvoorzitter: **Jacobine Geel**

Meer informatie en inschrijving: www.congresintegralepsychiatrie.nl

Lentis

Ministerie van Defensie

Senior Klinisch Psycholoog m/v

De Militaire Geestelijke Gezondheidszorg (MGGZ) is ongeveer 100 VTE groot. De MGGZ levert Basis GGZ en Gespecialiseerde GGZ voor de militairen in Nederland, militairen tijdens de missies en de post-actieve veteranen; ambulant, deeltijd en klinisch. Tevens is er een Kenniscentrum en een afdeling Wetenschappelijk Onderzoek.

De MGGZ heeft locaties in Amsterdam, Utrecht, Den Bosch en Zwolle. De locatie van de vacature is in het Regiocentrum te Den Bosch.

Wij bieden:

Een tijdelijke voltijds aanstelling burger schaal 12 voor de duur van 3 jaar (conform BARD).

Wij vragen:

- Een ervaren Klinisch Psycholoog (opleiding volledig afgerond)
- Bij voorkeur 38 uur per week beschikbaar (absoluut minimum van 32 uur beschikbaarheid)
- Bereid om volledig op de locatie regiocentrum in Den Bosch te werken

- Nederlandse nationaliteit
- Verklaring Omtrent Gedrag moet worden overlegd, waarna een veiligheidsonderzoek met goed gevolg moet worden doorstaan
- Bereid om de eed of belofte af te leggen

Nadere informatie is te verkrijgen bij het Hoofd Regiocentrum (LTKOL Drs C.P.E. van Helten, Sr klinisch psycholoog ; 073-6223202).

Sollicitatieadres: Assistenten.PenO.Advies.CDC@mindef.nl

- 10 DE REM OP SAMENWERKING** – Welke neurobiologische processen en sociaalpsychologische mechanismen een rol spelen bij hebzucht en angst is niet bekend, stelt Carsten de Dreu. Antwoorden op deze vragen zijn echter wel belangrijk. ‘Want pas als we die hebben, kunnen we proberen de rem op samenwerking te ontspannen,’ aldus De Dreu. ‘Pas dan kunnen we gericht en effectief werken aan een participatiesamenleving. Pas dan weten we hoe we potentieel gewelddadige conflicten kunnen reguleren en samenwerking kunnen stimuleren.’
- 22 DE SCHOONHEID VAN NIEUWE IDEEËN** – Voor Denny Borsboom, de columnist van 2017, en voor zijn omgeving was het een verrassing dat hij überhaupt kon studeren. Maar meer dan dat, hij werd hoogleraar en stijgt tot grote hoogte. Iemand die van zichzelf altijd beter moet, en met veel ideeën. ‘Ja... dat is mijzelf ook wel eens opgevallen.’
- 34 EENZAME OPSLUITING IN NEDERLAND** – Zeg ‘eenzame opsluiting’ en je denkt aan een oord als Guantanamo Bay, of aan een oude film waarin een verwilderd ogende, angstige man wegkwijnt in een morsige cel. Dat isoleercellen ook in Nederlandse gevangenissen worden gebruikt als maatregel om de veiligheid en orde te bewaren, is minder bekend. Hoe ziet eenzame opsluiting in een Nederlandse cel er uit? Coby Gerlsma en collega’s deden er onderzoek naar.

APANTA-ACADEMY: NÉT EVEN ANDERS

Emotion Focused Therapy (EFT)

Door ISEFT internationaal erkende opleiding tot EFT-therapeut voor Individuals

EFT Level I - Jeanne Watson
2 t/m 5 oktober 2017 (4 dagen)

UNIEK in Nederland:
EFT-aanbod gedoceerd
door grondleggers

EFT Level II - Robert Elliott
6 t/m 8 april, 8 t/m 10 mei & 1 t/m 3 juni 2017 (9 dagen)

EFT Level III
Start 21 april 2017 (10 dagen)

Masterclass Advanced Chairwork - Robert Elliott
5 april 2017 (ervaring met EFT stoelenwerk vereist)

Masterclass Empathy & Empathic Attunement
- Jeanne Watson
16 t/m 18 maart of 8 t/m 10 mei 2017 (3 dagen)

Clëntgerichte Psychotherapie

Binnenkort genaamd: Persoonsgerichte Experientiële Psychotherapie, VCGP/VPEP-erkend

Basisopleiding
Start januari 2017 en 2018
(8 dagen)

Voor 2017 is de
basisopleiding vol.
Data voor 2018 volgen
z.s.m. op de website.

Voorgezette opleiding
Start 15 september 2017 (7 dagen)

Apanta-academy staat voor kwaliteit, kleinschaligheid en een persoonlijke aanpak. Onze bij- en nascholingen staan in het teken van het persoonsgerichte, experiëntiële gedachtegoed: niet de klacht, maar de unieke persoon en zijn beleving staan centraal.

www.apanta-academy.nl

Training & Opleiding
De psychologie van het lichaam

6-DAAGSE MASTERCLASS LICHAAMSWIJSHEID HERKENNEN EN TOEPASSEN

Accreditaties: ELP, LWP, A&O/A&G

Het menselijk lichaam is een boodschapper die zich eerlijk en precies uitdrukt. Een geoefend oog kan de lichaamsdiagnostiek doeltreffend gebruiken. In deze Masterclass krijg je een theoretisch kader en concrete methodieken, die je als professional kunt toepassen in je begeleiding.

Opleider: Annet van Laar, auteur van 'Van binnen weet je alles - handboek voor lichaamswijsheid'

Praktische informatie: www.zijn.nu | info@zijn.nu | 030 - 262 1487

Informatie over de opleiding: www.annetvanlaar.nl

Introductieworkshop: 31 mei 2017 van 19.30 - 21.30 uur

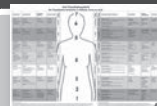
Start Masterclass: 22 september 2017 van 9.30 - 17.00 uur

Locatie: Centrum Zijnsoriëntatie, Utrechtseweg 133 te Zeist

9 maart 2017: Training voor professionals

(Dis)balans tussen werk en privé aan de lichaamstaal herkennen

Inclusief poster 7-kwaliteitenpalet © (t.w.v. € 29,-)

Wat motiveert mensen om te sporten?

Hoe coach je iemand die tegen een burn-out aan zit?
Hoe kun je als ex-kankerpatiënt weer lekker in je vel zitten?
In de mastervariant Gezondheidspsychologie leert u antwoord te geven op deze en andere vragen!

Gezondheidspsychologie bij de Open Universiteit

- ✓ Gezondheidsbevordering
- ✓ Ziektebeleving
- ✓ Psychodiagnostiek
- ✓ Positieve gezondheid

ou.nl/web/psychologie/gezondheidspsychologie

Open Universiteit
www.ou.nl

RUBRIEKEN

- 6 NIEUWS
- 9 COLUMN: Denny Borsboom
- 20 INSPIRATIE: Anita Hubner
- 28 GEREEDSCHAPSKIST: Het kind en het badwater
- 29 BOEKEN EN MEDIA
- 32 EENS PSYCHOLOOG, ALTIJD PSYCHOLOOG ...
Miranda van Turennot
- 44 BIJEENKOMST: Technologische toepassingen in de zorg
- 48 FORUM: Waarom het flauwekul is dat vrouwelijke managers vaker burnout hebben
- 52 TUCHTRECHT: Gestruikeld over verklaringen

COLOFON

De Psycholoog is het maandblad van het Nederlands Instituut van Psychologen (NIP). *De Psycholoog* verschijnt elke eerste week van de maand (behalve in augustus) in een oplage van 12.600 exemplaren. **Redactie:** Vittorio Busato (hoofddredacteur), Jeroen van Goor (redacteur) en Geertje Kindermans (schrijvend redacteur), e-mail: redactie@psynip.nl. ISSN: 0033-3115.

Redactieraad: Marrie Bekker, Sonja Borgsteede, Angélique Cramer, Miriam de Graaff, Dennis Hernaes, Sabine Hunnius, Eveline de Kam, Sarah Prins, Wouter Schoonman, Wilmar Schaufeli, Bart Schutz, Annelies Spek, Giovanni Timmermans, Marcel Veenman, Anneke Vinke, Rolf Zwaan **Eindcorrectie:** Else de Jonge **Vormgeving:** Studio Jorrit van Rijt **Basisontwerp:** Curve Mags And More, Henk Stoffels. **Bladmanagement, advertenties en abonnementen:** Performis BV, contactpersoon Geert Janus, tel.: 073-6895889, e-mail: depycholoog@performis.nl. **Uitgave en ledenadministratie:** NIP-bureau, Postbus 2085, 3500 GB Utrecht. Tel. 030-8201500 (9.00-17.00 uur). IBAN code: NL81INGB00003788 02, SWIFT code: INGBNL2A. www.psynip.nl, e-mail: info@psynip.nl.

Coverfoto: Eef Bongers

Wilt u reageren op een artikel of een discussie starten naar aanleiding ervan, surf dan naar LinkedIn: <http://alturl.com/wz95u> of op Twitter (@RedactieDP).

DE
PSY-
CHO-
LOOG

(MIERE)ZOENEN

Eind november, vanaf de veranda van mijn gehuurde strandhuis over de Golf van Thailand turend, in een poging de zeldzame roze albino dolfijn te spotten, las ik op mijn slimme telefoon een berichtje op nu.nl dat mieren in staat zijn te communiceren door elkaar te 'zoenen'. In het speeksel dat ze op die manier overbrengen, zo hadden Zwitserse onderzoekers in het wetenschappelijke tijdschrift *eLife*, gemeld, zit een hormoon dat beïnvloedt hoeveel jonge mieren eten. Jonge mieren die het stofje krijgen toegekust, worden twee keer zo groot als mieren die het hormoon niet krijgen.

Mensen kunnen van hoe mieren samenwerken sowieso veel leren, betoogt Carsten de Dreu in dit nummer. In een oratie om te zoenen vraagt hij zich af wat ons ervan weerhoudt om pas op de plaats te maken. 'Waarom investeren mensen tijd en energie in het elkaar dwarszitten en waarom dekken mensen zichzelf tegen anderen in? Waarom verzandt samenwerking in lastercampagnes en, soms, fysiek geweld? Wat is, kortom, de rem op samenwerking?'

Blij ben ik met de samenwerking met Denny Borsboom als nieuwe columnist. Zijn netwerktheorie – psychiatrische stoornissen zijn geen geïsoleerde ziektes maar complexe netwerken van causaal met elkaar verbonden symptomen – begint wereldwijd het denken over psychopathologie steeds wezenlijker te beïnvloeden en gaat hopelijk ook bijdragen aan effectievere behandelvormen. Als columnist neemt Borsboom zich voor belangrijke denkers uit de geschiedenis te verbinden met hedendaagse thema's in de psychologie. Afgaande alleen al op de openingszin ben ik ervan overtuigd dat hij daarin met vlag en wimpel gaat slagen.

De rubrieken 'Ieder mens doet aan psychologie' en 'Of er is één psychologie, of er is er geen' maken dit jaar plaats voor de rubriek 'Eens psycholoog, altijd psycholoog...'. Miranda van Turennot trapt af en vertelt over haar opmerkelijke loopbaanswitch van cognitief neuropsycholoog aan de Radboud Universiteit naar officier van justitie bij het Openbaar Ministerie in Amsterdam. Dat de rubriek 'Inspiratie' voorlopig nog jaren meekan, illustreert de zeer intense aflevering met Anita Hubner.

Namens alle mieren en mensen die bij *De Psycholoog* zijn betrokken, wens ik u de komende jaargang veel leesplezier en een aan niets te wensen overlatende fysieke en psychische gezondheid toe!

Vittorio Busato, hoofddredacteur (vittorio.busato@psynip.nl)

LOLBROEKERIJ MET TEGENGESTELD EFFECT HUMOR IN RECLAME

(Vermeend) grappige reclames kunnen consumenten behoorlijk innemen voor een merk, maar ze kunnen ook averechts werken.

Waar ligt de scheidslijn tussen humor die sympathie wekt voor een merk en lolbroekerij met het tegengestelde effect? Amerikaanse onderzoekers concluderen dat humor in reclame aan drie voorwaarden moet voldoen om consumenten positief te beïnvloeden. Allereerst moet die 'goedaardig' zijn. Als voorbeeld noemen de onderzoekers een advertentie van Reebok, waarin een bekende basketbalspeler keurige kantoor-

klerken één voor één tackelt. Het geweld is duidelijk gespeeld en zo absurd dat het op de lachspieren werkt.

Een tweede voorwaarde is dat humor die mensen bespottelijk maakt, zich niet moet richten op een deelverzameling (vrouwen die slecht zouden autorijden), maar op mensen in het algemeen (iedereen maakt wel eens brokken).

De derde en laatste voorwaarde voor reclamehumor is dat die naast een schaterlach niet ook weerzin opwekt. Dat laatste concludeerden de onderzoekers nadat ze deelnemers twee reclames

toonden voor sodawater met een limoensmaakje. In een daarvan onthoofdt een stripfiguur-limoen een andere limoen waarna het limoensap in het sodawater stroomt; in een andere plast een striplimoentje in een flesje sodawater. De deelnemers beoordeelden beide reclames als grappig, maar ervoeren het passende limoentje als een te verregaande schending van hun hygiënenormen, en kregen daardoor negatieve gevoelens over het merk. (Edj)

Bron: Warren, C. et al. (2016). When does humorous marketing hurt brands? *Journal of Marketing Behavior*, 2(1). doi: 10.1561/107.000000027

VIRTUEEL LICHAAMSDEEL BRENGT VERLICHTING FANTOOMPIJN VERDREVEN

Fantoompijn is soms hevig en chronisch. Een behandeling met 'augmented reality' biedt perspectief op verbetering.

Fantoompijn – pijn aan een geamputeerd lichaamsdeel – kan de kwaliteit van leven ernstig aantasten. Wetenschappers aan de Chalmers University of Technology hebben recent ontdekt dat fantoompijn effectief te bestrijden is met behulp van zogeheten 'augmented reality'. Daarbij wordt iemands waarneming van de werkelijkheid gemanipuleerd middels een computer, door informatie toe te voegen of juist weg te nemen. Aan het onderzoek deden twaalf mensen mee die een onderarmamputatie hadden ondergaan. Gemiddeld hadden zij al tien jaar lang geregeld last van

hevig fantoompijn. Alle deelnemers hadden vergeefs diverse behandelingen uitgetprobeerd. Vier van hen gebruikten dagelijks pijnstillers.

In de onderzoekopstelling zaten de deelnemers voor een computerscherm met daarop een webcam. Zij zagen zichzelf op het scherm, maar met twee volledige armen. De virtuele arm leek daadwerkelijk met hun lichaam verbonden en was door hen te bewegen. Daartoe werd gebruik gemaakt van elektrische signalen uit spieren in het nog bestaande deel van hun arm. Die signalen werden opgevangen door elektrodes op de huid van de stomp. Algoritmes vertaalden deze signalen in bewegingen van de virtuele arm. Na twaalf sessies bleken twaalf van de

veertien deelnemers aanzienlijk minder pijn te hebben, een heilzaam effect dat ook na zes maanden nog voelbaar was.

De onderzoekers verklaren het succes van hun behandeling onder verwijzing naar de hersengebieden die via 'augmented reality' opnieuw actief worden. De fantoomarm wordt tot leven gebracht door een virtuele representatie ervan; de patiënt kan die zien en in beweging zetten. Hersengebieden die eerder gebruikt werden om de echte arm te bewegen worden daarmee gereactiveerd. Vermoedelijk is dit de oorzaak van de afnemende pijn. (Edj)

Bron: Ortiz-Catalan, M. et al. (2016). Phantom movements in augmented reality helps patients with intractable phantom limb pain. *The Lancet*. doi: 10.1016/S0140-6736(16)31598-7

SCHAP

PAVLOV-REACTIES

FRAUDE IN DE WETENSCHAP KENT VELE GEDAANTEN EEN VEELKOPPIG MONSTER

Het uit de mouw schudden van data is natuurlijk een doodzonde. Maar onderzoekers kunnen zich op talloze manieren misdragen. Zo komen selectief citeren en het niet-publiceren van bepaalde resultaten ook vaak voor. En dat baart zorgen.

Wie denkt aan fraude in de wetenschap, denkt al gauw aan sociaal psycholoog Diederik Stapel. Die verzong complete experimenten, misschien wel twintig jaar lang. Maar wetenschappers kunnen zich op nog veel meer manieren misdragen. Die gaan niet altijd zo ver, maar onderzoekers zelf maken zich hierover grotere zorgen.

Dat blijkt uit een onderzoek van wetenschappers van de Vrije Universiteit Amsterdam onder 1353 aanwezigen

op vier internationale congressen over wetenschappelijke integriteit. Daarbij kregen de respondenten een lijst van zestig misdragingen voorgeschoteld. Bij elk item moesten ze (onder andere) aangeven hoe vaak ze dachten dat het voorkwam en hoe ernstig ze het vonden.

Selectief citeren, het niet-publiceren van onwelgevallige resultaten, en ten onrechte als auteur van een artikel worden opgevoerd kwamen volgens de respondenten het meest voor. Ook worden jonge onderzoekers volgens de respondenten dikwijls onvoldoende begeleid. Het verzinnen van data werd gezien als ernstigste misdraging, op de voet gevolgd door het verwijderen of veranderen van onwelgevallige data, en

het aanpassen van resultaten of conclusies onder druk van een sponsor. Maar zulke misdragingen komen volgens de respondenten weinig voor.

Wangedragingen die volgens de respondenten vaak voorkomen én makkelijk te vermijden zijn, zijn het gebrek aan supervisie van junior onderzoekers, plagiaat, een slordige administratie en knullige data-opslag. Wil je de kwaliteit van wetenschappelijk onderzoek verbeteren, dan zou je om te beginnen dus deze zaken moeten aanpakken. En daarna de rest. (ID)

Bron: Bouter, L. et al. (2016). Ranking major and minor research misbehaviors: results from a survey among participants of four world conferences on research integrity. *Research Integrity and Peer Review*, 1:17. DOI: 10.1186/s41073-016-0024-5

PROMOTIES

EFFECTIVITEIT VAN ONLINE INTERVENTIE

Wendy Pots onderzocht de effectiviteit van een online preventieve interventie voor depressieve klachten, genaamd 'Voluit Leven'. Deze applicatie is voorzien van persuasieve technieken: coaching met geautomatiseerde sms-berichten, getailorde succesverhalen, interactieve oefeningen, geautomatiseerde feedback, multimedia presentaties en video's. De therapietrouw was voorbeeldig en ook de effectiviteit van het programma bleek met name de eerste drie maanden hoog. Volgens Pots heeft de lage drop-out te maken met onder andere de vele technische snufjes die zijn ingebouwd in het programma en het feit dat het programma zich niet alleen richt op klachten maar ook op welbevinden. De Universiteit Twente onderzoekt momenteel of het programma aangeboden kan worden via de zorgverzekeraar.

Wendy Pots, *Living To The Fullest! Mindfulness-based interventions as public mental health interventions for depression*. Universiteit Twente, 18 november 2016. Promotoren: prof. dr. E. Bohlmeijer, prof. dr. K. Schreurs en dr. P. Meulenbeek

ADHD-MEDICATIE NIET SCHADELIJK OP LANGE TERMIJN

Uit onderzoek van Lizanne Schweren blijkt dat ADHD-medicatie op lange termijn geen schadelijke effecten heeft op de ontwikkeling van het brein van kinderen. Bovendien blijkt dat kinderen met ADHD die medicatie gebruiken dezelfde ontwikkeling laten zien in hun gedrag als kinderen met ADHD die geen medicatie gebruiken. Schweren onderzocht de hersenstructuur en -functie van in totaal zo'n duizend kinderen, jongeren en jong-volwassenen, van wie er ruim vierhonderd ADHD hadden. Uit het onderzoek blijkt verder een opvallende afwezigheid van langetermijneffecten op gedragsniveau. Het is voor artsen dan ook van groot belang om met jongeren en hun ouders te bespreken dat ADHD-medicatie waarschijnlijk de symptomen van ADHD zal verminderen, maar op lange termijn niet zal leiden tot een betere uitkomst.

Lizanne Schweren, *Stimulants and the developing brain*. Rijksuniversiteit Groningen, 14 december 2016. Promotoren: prof. dr. P.J. Hoekstra, prof. dr. J.K. Buitelaar

PERSOONLIJKHEIDSTOORNISSEN EN STRAF

Marleen Spaans onderzocht de relatie tussen persoonlijkheidsstoornissen en psychopathische trekken bij Pieter Baan Centrum-verdachten en de uitspraak van de rechter over straf en/of behandeling. Ze concludeert dat de aanwezigheid van een persoonlijkheidsstoornis in Nederland leidt tot een oordeel van verminderde toerekeningsvatbaarheid en een advies voor tbs-behandeling. Haar onderzoek laat daarbij zien dat zelfrapportage-instrumenten minder geschikt zijn om persoonlijkheidsstoornissen aan te tonen in een forensisch kader. Spaans pleit voor een internationale standaardisatie van instrumenten en terminologie op dit gebied. Dit kan vergelijking van studieresultaten vergemakkelijken. Ze stelt dat er dringende behoefte is aan een testbatterij die speciaal is ontworpen voor en gevalideerd binnen de forensische doelgroep.

Marleen Spaans, *Personality pathology in a forensic setting: Prevalence, assessment, and prognostic value for treatment*. Universiteit Leiden, 6 december 2016. Promotoren: prof. dr. P. Spinhoven, prof. E. de Beurs

Henrike van der Does, *Enhancing performance & preventing injuries in team sport players*. Rijksuniversiteit Groningen. Promotoren: prof. dr. K. Lemmink en prof. dr. C. Visscher

Karin Veldman, *Mental health from a life-course perspective. The transition from school to work*. Rijksuniversiteit Groningen, 13 december 2016. Promotoren: prof. dr. U. Bultmann, prof. dr. S.A. Reijneveld

Linde Boekhoudt, *Behavioural effects of chemo-genetic dopamine neuron activation*. Universiteit Utrecht, 20 december 2016. Promotor: prof. dr. Roger A.H. Adan

DE PSYCHOMETRIE VAN HERACLITUS

De Griekse wijsgeer Heraclitus (535-475 v. Chr.) zou het niet slecht gedaan hebben op Twitter. Zijn overgeleverde filosofie is beperkt tot enkele kernachtige uitspraken, meestal ruim beneden de 140 lettertekens, die een aangenaam licht gevoel in het hoofd produceren. De bekendste is *panta rhei*: 'alles stroomt'. Men vermoedt dat hij daarmee wilde uitdrukken dat de werkelijkheid in essentie veranderlijk is. Het lijkt misschien alsof de rivier waarin je vandaag stapt, dezelfde is als die van gisteren, maar dat is slechts schijn: dat water van gisteren is vandaag immers alweer ergens anders. Al het onveranderlijke is een illusie.

Heraclitus heeft geen gelijk gekregen. Zo'n beetje de hele natuurkunde rust op invariantie-principes, van de Wet van Behoud van Energie tot de supersymmetrie van de snaartheorie. Het wonderlijkst vind ik de invariantie van kleine deeltjes. Alle elektronen, waar of wanneer je ze ook maar aantreft, hebben een massa van precies $9.10938356 \times 10^{-31}$ kilogram. De elektronen in de rivier van Heraclitus zijn wat dat betreft uitwisselbaar met die in het tijdschrift dat je nu vasthoudt. Pech voor Heraclitus, maar mazzel voor natuurkundigen. Die kunnen vanwege die invariantie experimentele resultaten moeiteloos generaliseren van een Zwitserse deeltjesversneller naar verre uithoeken van het heelal. Wetenschap gedijt bij invariantieprincipes: ze vormen het fundament van empirische generalisaties.

Daarom zijn ook in de psychologie invariantieprincipes aan de orde van de dag. Bij statistische analyses van psychologische experimenten neemt men bijvoorbeeld vrijwel altijd aan dat proefpersonen uitwisselbaar zijn. Dat invariantieprincipe zit verstopt in een statistisch model, en daardoor valt het niet zo op, maar het is er wel degelijk. In tegenstelling tot de natuurkunde, waar invariantieprincipes onderdeel zijn van de inhoudelijke theorie, is statistische uitwisselbaarheid in de psychologie uit methodologische nood geboren. In een wereld waar je iedereen maar één keer observeert, en waar je voor de data-analyse bent aangewezen op pen en papier of een slome computer, daar kun je niet anders. De aanname van uitwisselbaarheid is dan noodzakelijk om de complexiteit van je rekenprobleem binnen de perken te houden.

Psychologisch gezien is statistische uitwisselbaarheid echter een armoedige premisse en veel methodologische innovaties proberen die dan ook te omzeilen. In psychiatrische studies waarin mensen gedurende een langere tijd zeer vaak gemeten worden, is het bijvoorbeeld sinds kort mogelijk om kwalitatieve verschillen tussen mensen in hun symptoomdynamiek te modelleren. Zo krijgt iedereen zijn eigen minitheorie. Dat is psychologisch plausibel: bij de een kan een depressieve stemming immers leiden tot angst, terwijl een tweede agressief wordt, en een derde gaat drinken.

In deze dynamische modellen is de uitwisselbaarheid van personen vervangen door een soort uitwisselbaarheid van tijdstippen, dus echt radicaal is dat niet. In de allernieuwste klasse van modellen is het echter niet alleen mogelijk verschillen tussen mensen toe te staan, maar ook binnen één persoon over de tijd. Eerst geloofde ik niet dat dat kon, maar wiskunde en simulaties liegen niet.

Toen ik dat model voor het eerst zag draaien, moest ik even slikken. De meeste mensen zien in psychometrische modellen alleen wat saaie formules en dooie datapunten. Maar ik moest meteen denken aan Heraclitus. *Panta rhei*, dus toch.

Denny Borsboom

is hoogleraar 'Grondslagen van de psychologie en de psychometrie' aan de Universiteit van Amsterdam.
E-mail: d.borsboom@uva.nl.

Welke neurobiologische processen en sociaalpsychologische mechanismen een rol spelen bij hebzucht en angst is niet bekend, stelt Carsten de Dreu. Antwoorden op deze vragen zijn echter wel belangrijk. 'Want pas als we die hebben, kunnen we proberen de rem op samenwerking te ontspannen,' aldus De Dreu. 'Pas dan kunnen we gericht en effectief werken aan een participatiesamenleving. Pas dan weten we hoe we potentieel gewelddadige conflicten kunnen reguleren en samenwerking kunnen stimuleren.'

OVER DE ROL VAN ANGST EN HEBZUCHT

DE REM OP SAMENWERKING

INTRODUCTIE

Al ruim honderdvijftig miljoen jaar wordt de aarde bevolkt door mieren. Da's best lang. Wij, de *homo sapiens*, zijn er nog maar zo'n tweehonderdduizend jaar. Bovendien zijn mieren niet alleen behoorlijk lang aanwezig, ze zijn ook nog eens tamelijk succesvol. Niet alle mieren zijn hetzelfde, maar de soort komt werkelijk overal voor. De mier heeft zich telkens subliem weten aan te passen aan haar omgeving en benut haar omgeving op een uiterst slimme manier. Mieren maken grote bouwwerken die vaak generaties lang mee gaan. Mieren doen aan landbouw en ze beschermen hun leefgebied tegen indringers van buiten [1, 2]. Tijdens al die activiteiten werken mieren goed samen. Het is door die onderlinge samenwerking dat mieren het al zo lang zo goed voor elkaar hebben [3, 4].

Ondanks dat de menselijke soort er nog maar pas is, is ook die best goed bezig. Wereldoorlogen, natuurrampen en pandemieën ten spijt, heeft de menselijke soort door de eeuwen heen de voedselproductie, de medische zorg en de arbeidsomstandigheden zodanig aangepast, dat de bevolkingsomvang en de gemiddelde leeftijd alleen maar is toegenomen. *En passant* hebben we ontdekt hoe we via mobiele telefoons kunnen communiceren en hebben we zelfs het klimaat naar onze hand weten te zetten [5]. Net als bij mieren is dit alles te danken aan het vermogen om in

groepsverband samen te werken. Of we het nu hebben over de ontwikkeling van landbouw, gesproken en geschreven taal, of de complexe wet- en regelgeving in ons land, het zijn de indrukwekkende producten van langdurige samenwerkingsverbanden [6].

Als het gaat om het vermogen tot samenwerken, lijken mensen wellicht meer op mieren en andere zogeheten ultrasociale soorten, dan op de genetisch meer verwante chimpansee of bonobo [3, 7–10]. Chimpansees en Bonobo's trekken weliswaar samen op, hebben cultuurgebonden rituelen en ze gebruiken gereedschap om dingen voor elkaar te krijgen [11]. Doch waar andere primaten zelden of nooit samen iets realiseren dat groter is dan de som der delen, doen mensen dat aan de lopende band. Net als mieren.

Toch gaat de vergelijking tussen mieren en mensen maar ten dele op. Mieren werken zonder morren of bijbedoelingen samen en lijken zich, althans voor buitenstaanders, zonder nadenken in hun rol te schikken. Dat is bij mensen niet het geval. Bij mensen leidt samenwerking niet zelden tot frustraties, roddel en achterklap, of zelfs tot onderlinge agressie en sociale conflicten [12, 13]. In tegenstelling tot mieren, zijn mensen nogal druk met het elkaar dwars zitten, met elkaar de loef afsteken, met zich tegen elkaar indekken. Of, in de woorden van de Schotse verlichtingsdenker John Stuart Mill: *'Mankind spends great amounts of energy on injuring*

others, and on protecting against injury' [14].

En dat het niet om peulenschilletjes gaat, bleek wel uit een recent bericht in de krant over wat de presidentskandidaten Clinton en Trump sinds juni jongstleden uitgaven aan lastercampagnes: 145 miljoen dollar. De vraag is waarom. Wat weerhoudt de menselijke soort ervan om pas op de plaats te maken, het eigenbelang ondergeschikt te maken aan dat van de groep of samenleving als geheel? Waarom investeren mensen tijd en energie in het elkaar dwarszitten en waarom dekken mensen zichzelf tegen anderen in? Waarom verzandt samenwerking in lastercampagnes en, soms, fysiek geweld? Wat is, kortom, de rem op samenwerking?

Om deze vraag te beantwoorden bespreek ik de samenwerking bij mieren en die bij mensen. Uit de speltheorie leid ik af dat mensen elkaar dwarszitten en zich tegen elkaar indekken vanwege de hebzuchtige verleiding om relatieve macht en status te vergaren en vanwege de angst voor die hebzuchtige verleiding in anderen. Onze experimenten op het snijvlak van de gedragsbiologie, sociale neurowetenschappen en experimentele economie preciseren dit als volgt: (i) hebzucht is controleerbaar, *flexibel* inzetbaar en dus *onvoorspelbaar*; (ii) dit zet mensen aan om zichzelf *automatisch en permanent* te beschermen en in te dekken; (iii) een beproefde methode is in groepsverband samen te klitten en daarbinnen (iv) goed samen te werken in de verdediging tegen de onvoorspelbare hebzucht in naburige groepen. Angst voor uitbuiting door rivaliserende groepen is de rem op samenwerking *tussen* groepen en de brandstof voor samenwerking *binnen* groepen.

Bij mensen leidt samenwerking niet zelden tot frustraties, roddel en achterklap, of zelfs tot onderlinge agressie en sociale conflicten

MIERENKOLONIE

Samenwerking staat hoog op de wetenschappelijke agenda. Ter gelegenheid van haar 125-jarig bestaan publiceerde *Science* in 2005 de vijftig meest prangende vragen voor toekomstig

wetenschappelijk onderzoek. In het rijtje staat onder andere de vraag *'how did cooperative behavior evolve'* [15, 16]?

Ook meer lokaal wordt aandacht voor samenwerking gevraagd. In de Nationale Wetenschapsagenda, bijvoorbeeld, zijn afgelopen zomer 'De Veerkrachtige Samenleving' en 'Tussen Coöperatie en Conflict' tot exemplarische thema's verkozen (zie www.wetenschapsagenda.nl). En in de onlangs uitgesproken troonrede werd hardop gedroomd over een participatiesamenleving, waarin burgers de handen ineen slaan om gezamenlijk problemen in de zorg en het onderwijs aan te pakken en op te lossen.

Deze aandacht voor samenwerking is terecht. Samenwerken bevordert de leerprestaties van onze kinderen [17]. Samenwerken stimuleert innovatie in zorg en onderwijs [18]. Samenwerken verbetert de kwaliteit van handelsovereenkomsten [19]. In ons eigen onderzoek zagen we deze positieve consequenties van samenwerking regelmatig terug. Toen we de organisatiecultuur bij lokale afdelingen van een grote bank in de Verenigde Staten onderzochten, vonden we dat afdelingen waarin goed werd samengewerkt innovatiever waren. Klanttevredenheid was groter en er waren minder overspannen werknemers [20]. In een andere studie, onder 36 beursgenoteerde bedrijven in Nederland, vonden we dat radicale innovaties achterwege bleven, wanneer er binnen de directie weinig psychologische veiligheid bestond en directieleden het achterste van hun tong niet durfden te laten zien [21, 22].

Van een iets grotere afstand bekeken, zou je kunnen concluderen dat de kwaliteit van de samenwerking het verschil maakt tussen sterke en zwakke groepen, tussen winstgevende en noodlijdende bedrijven, tussen innovatieve en vastgeroeste samenlevingen. Sociale systemen waarin goed wordt samengewerkt hebben relatief grote overlevingskansen en bieden hun leden een evolutionair voordeel [23–26]. Sociale systemen gaan ten onder als er slecht wordt samengewerkt, als individuen niet bijdragen aan het groepsbelang, of als de rolverdeling onduidelijk is en machtsstrijd het dagelijks leven beheerst.

Waarom is het dan toch zo moeilijk? Wat belemmert de samenwerking? Als zowel individuen als hun groepen en samenlevingen door de evolutie heen zo profiteren van samenwerking, waarom gaat het dan zo vaak slecht? Om deze vraag te beantwoorden, keer ik terug naar de mierenkolonie. In een mierenkolonie bestaan de afzonderlijke individuen bij gratie van elkaar. Zonder mierenkolonie heeft de individuele mier geen functie, geen bestaansrecht en geen kans op overleving. Zonder groep is de

individuele mier ten dode opgeschreven. Omgekeerd geldt echter hetzelfde: zonder individuele mieren, is het met de mierenkolonie gedaan. Binnen een mierenkolonie is er namelijk sprake van een perfecte positieve relatie tussen de individuele mierenbelangen – gaat het goed met de ene mier, dan gaat het goed met de andere mier. Als een mier het goed voor zichzelf regelt, dan regelt hij het automatisch goed voor zijn medemieren. Doet de andere mier iets doms, dan heeft de ene mier er net zoveel last van als zichzelf. Individuele mieren zijn, binnen hun specialisatie althans, volstrekt uitwisselbaar. Voor de mier doet het er niet toe of zijzelf of een andere mier doodgaat; wat er toe doet, is dat er genoeg blijven leven om de kolonie in stand te houden. En dit kan best ver gaan: in Maleisië komen mieren voor die, als hun kolonie wordt aangevallen, zichzelf opblazen [27]. De mier als zelfmoordterrorist....

Bij mensen ligt dit allemaal net iets anders. Om te beginnen hebben mensen meer vrijheid bij het kiezen van de groep waar ze bij willen horen. Ze zijn niet zo afhankelijk van het dorp waar ze geboren worden, het bedrijf waar ze werken, of het land waar ze opgroeien. In tegenstelling tot een mier, die als koningin of werker geboren wordt en dat ook altijd zal blijven, kunnen mensen verhuizen, van baan veranderen, of emigreren. Mensen kunnen een maatschappelijke carrière maken en meer macht en status vergaren dan hun klasgenoten of collega's. In tegenstelling tot een mier, kunnen mensen hun eigen belangen laten prevaleren boven dat van anderen, en dat van de overkoepelende groep waarvan zij onderdeel uitmaken.

Die verleiding om het eigenbelang te dienen gaat ten koste van het belang van de overkoepelende groep of samenleving. Maar het biedt de individuele mens allerlei voordelen. Zo vonden antropologen dat in een dertigtal niet-Westerse samenlevingen, mannen met een hogere status meer kinderen hebben dan hun minder hooggeplaatste soortgenoten [28]. In onze hedendaagse samenleving geldt hetzelfde – het onderscheid tussen rijk en arm is een klassiek thema in sociologie, de macro-economie en in de sociale en organisatiepsychologie [29, 30]. Keer op keer wordt gevonden dat mensen met relatief veel macht en status langer en gezonder leven [31] en dat hun nageslacht maatschappelijk succesvoller is [32].

Terwijl bij mieren de eigen belangen en die van de groep perfect gecorreleerd zijn, speelt menselijke samenwerking zich af in wat gedragswetenschappers een sociaal dilemma noemen [33, 34]. In de woorden van Nobellaureaat en gedragseconoom Thomas Schelling: *'These are the 'nonzero-*

sum' games ... in which, though an element of conflict provides the dramatic interest, mutual dependence is part of the logical structure and demands some kind of collaboration or mutual accommodation – tacit, if not explicit – even if only in the avoidance of mutual disaster' [35, p. 83].

Want in een sociaal dilemma zien groepsleden zich gesteld voor de keuze het eigenbelang in meer of mindere mate te offeren voor een overstijgend groepsbelang, waar niet alleen zichzelf maar ook anderen voordeel uit halen. Aan de ene kant is het aantrekkelijk om bij te dragen aan de groep. Samenwerking levert de groep veel op en op de langere termijn profiteert het individu daar uiteindelijk ook weer van. Aan de andere kant is het aantrekkelijk om niet bij te dragen en zich eventjes niet al te zeer in te spannen voor het groepsbelang. Immers, iedereen profiteert van die gezamenlijke groepsproducten, ongeacht de mate waarin iemand eraan heeft bijgedragen.

In zo'n sociaal dilemma wordt samenwerking bemoeilijkt om twee redenen. Ten eerste is er voor elk groepslid de verleiding om voor het eigen belang te kiezen en aldus te profiteren van de bijdragen die anderen leverden. Ik noemde net al de opbrengsten voor het individu – macht, status, een lang en gezond leven, met veel en succesvolle kinderen. Wie wil dat niet! En precies vanwege die verleidingen hebben mensen een tweede reden om niet al te zeer bij te dragen aan het belang van de groep. Mensen zijn bang dat hun bijdragen vooral ten goede komen aan diegenen die zelf niks bijdroegen, aan diegenen de hebzuchtige verleidingen niet konden weerstaan. Er is altijd het risico dat we door hebzuchtige anderen worden uitgebuit, dat we achterop raken en dat we boot missen. En daarom houden mensen zich in en investeren ze in bescherming in plaats van samenwerking [36–38]. Samenwerking wordt bemoeilijkt door hebzucht en angst [34, 39, 40].¹

DE REMMENDE WERKING VAN ANGST EN HEBZUCHT

De conclusie dat hebzucht en angst de samenwerking remmen, wordt ondersteund door empirisch onderzoek [42–48]. Toch hebben we nauwelijks zicht op de hoeveelheid energie die mensen stoppen in hebzucht en angst. We weten

1 Voor de fijnproevers onder u: Hebzucht betreft de wens de 'temptation payoff' te realiseren en dus het maximale voor zichzelf uit een sociaal dilemma te halen, ongeacht of desnoods ten koste van de opbrengsten voor de overige betrokkenen. Angst, daarentegen, betreft de behoefte de 'sucker payoff' te vermijden, zelfs als dat het collectief belang schaadt [41].

eigenlijk niet hoe hebzucht en angst in gedrag tot uiting komen – welke strategieën gebruiken mensen om hun eigen opbrengsten te maximaliseren en het risico op uitbuiting te verkleinen? Welke neurobiologische processen en sociaal-psychologische mechanismen een rol spelen bij hebzucht en angst is niet bekend. Deze vragen beantwoorden is belangrijk. Want pas als we die hebben, kunnen we proberen de rem op samenwerking te ontspannen. Pas dan kunnen we gericht en effectief werken aan een participatiesamenleving. Pas dan weten we hoe we potentieel gewelddadige conflicten kunnen reguleren en samenwerking kunnen stimuleren.

De afgelopen paar jaar heb ik samen met collega's in Amsterdam, Rome en ook hier in Leiden geprobeerd te achterhalen hoeveel energie mensen stoppen in hebzucht en angst en welke neurobiologische processen en sociaalpsychologische mechanismen daarbij een rol spelen [49–52]. In dit onderzoek maakten we gebruik van een eenvoudige opzet met twee individuen, elk met een investeringskapitaal van tien euro. De twee individuen worden aan een tegengestelde rol toegewezen. Hier noem ik die, gemakshalve, de Aanvaller en de Verdediger. In de rol van Aanvaller kan men door te investeren proberen het geld van de verdediger af te pakken en aldus de eigen opbrengsten te vergroten. Investerings door Aanvallers weerspiegelen dus hebzucht. Verdedigers kunnen door te investeren proberen de aanval af te slaan. Als hun investering ten minste even hoog is als die van de Aanvaller, dan overleeft de Verdediger en heeft de Aanvaller het nakijken. Investerings door Verdedigers beschermen de eigen uitkomsten en weerspiegelen dus angst.

Voor zowel Aanvaller als Verdediger geldt dat eenmaal gedane investeringen verloren gaan, ongeacht de uitkomst van het spel. Alleen al daarom, is het voor Aanvallers en Verdedigers samen het beste om niks te investeren. Ieder ontvangt dan tien euro, niks meer en niks minder. Echter, als de Verdediger niks investeert in bescherming, dan kan de Aanvaller met een investering van een euro zijn eigen opbrengsten ophogen van tien naar negentien euro. Best aantrekkelijk dus. En precies omdat het voor Aanvallers zo aantrekkelijk is om toch wat te investeren, is er voor Verdedigers alle reden om zich tegen hun Aanvaller in te dekken door ook te investeren. Samenwerken in dit experiment is dus behoorlijk moeilijk, want de hebzucht en angst giert de spelers door het lijf.

In de meeste experimenten werden Aanvaller en Verdediger voor een investeringsronde aan elkaar gekoppeld. Men deed de investeringen zonder verder overleg en

tegelijktijd; we vergeleken de investeringen en bepaalden aldus de uitslag van de competitie. Daarna werden Aanvaller en Verdediger aan nieuwe tegenspelers gekoppeld voor een nieuwe investeringsronde. In alle experimenten herhaalde zich dit in totaal zestig keer. Na afloop van het experiment betaalden we een paar investeringsronden ook daadwerkelijk uit. Soms verdienden deelnemers nul euro; meestal ongeveer zeven euro en in af en toe ontving iemand bijna zestig euro extra. U zult begrijpen dat ik dit soort deelnemers liever niet te vaak tegenkom. Ook mijn onderzoeksbudget is beperkt.

Voordat ik vertel wat we zoal vinden, sta ik kort stil bij de reden om zo'n belangrijke vraagstuk omtrent samenwerking binnen en tussen groepen van mensen, met zo'n abstract en ogenschijnlijk simplistisch investeringsspelletje te benaderen. We doen dat om de essentiële kenmerken van het verschijnsel waarin we geïnteresseerd zijn zo goed mogelijk te isoleren, zodat we het zo nauwkeurig mogelijk kunnen bestuderen. In ons geval gaat het om al die situaties waarin twee partijen elkaar met rust kunnen laten, of in een Aanval-Verdedigingsdynamiek terecht kunnen komen doordat ze verleidingen niet kunnen weerstaan of de angst voor uitbuiting niet kunnen onderdrukken. Zo'n dynamiek zien we terug bij een strafpleiter die zijn cliënt verdedigt tegen een officier van justitie, bij een huiseigenaar die z'n woning beschermt tegen mogelijke inbrekers, bij een terrorist op een goed bewaakt vliegveld, bij een bedrijf dat zich wapent tegen een mogelijk vijandige overname, of bij een land dat z'n leger mobiliseert om het vijandige buurland op afstand te houden. We nemen aan dat de regelmatigheden in menselijk gedrag, of in het menselijk brein, die we in zo'n abstract experiment blootleggen, ook kunnen optreden in al dit soort situaties. Ik zeg met nadruk *kunnen*, want een experiment – of welke onderzoeksmethode dan ook – is nooit zaligmakend. Ook niet als blijkt dat een bepaald resultaat zich keer op keer laat repliceren.

We hebben het experiment nu met zo'n vierhonderd mensen gedaan. Wat hebben we ontdekt? Om te beginnen blijkt dat mensen twee keer zoveel en twee keer zo vaak investeren in aanval en verdediging, dan je van een rationeel denkend individu zou mogen verwachten. Terwijl zo'n rationele *homo economicus* ongeveer twee-en-een-halve euro in aanval zou investeren, smeten onze Aanvallers er ruim vijf euro tegenaan. Terwijl een verstandige analyticus zo'n drie-en-een-halve euro in verdediging zou investeren, gebruikten onze Verdedigers gemiddeld zes euro. Van de twintig euro die Aanvaller en Verdediger samen van ons kregen, gaat er gemiddeld elf euro verloren door hebzucht en angst. Dat is

Binnen groepen wordt samenwerken gefrustreerd door onze permanente angst voor de onvoorspelbare hebzucht in onze medemens

meer dan vijftig procent. In de tweede plaats zien we dat mensen minder stevig en minder vaak investeren in Aanval, dan in Verdediging. Van de zestig investeringsronden, investeren Verdedigers ruim 95% van de keren, terwijl Aanvallers in driekwart van de rondes besluiten te investeren. Ze laten hun Verdediger in een kwart van de rondes met rust.

We zouden de stelling van John Stuart Mill dus als volgt kunnen kwalificeren: *'Mankind spends great amounts of energy on injuring others, and even more on protecting against injury.'*

IS ANGST DÉ REM OP SAMENWERKING?

Nu zouden we uit al dit onderzoek kunnen concluderen, dat het vooral angst en niet zozeer hebzucht is, die samenwerking belemmert. Immers, mensen investeren meer in Verdediging dan in Aanval en Aanvallers investeren best vaak helemaal niets. Zo'n conclusie zou goed passen bij de robuuste bevinding dat mensen verliezen vervelender vinden dan dat zij winnen leuk vinden [53—55]. Mensen werken harder om verlies te beperken, dan om winst te maximaliseren [53].

Toch denk ik dat de conclusie dat angst de rem is op samenwerking voorbarig is. Ons onderzoek leverde namelijk een derde inzicht op met, volgens mij, verstrekkende implicaties. Vergeleken met Verdedigers zijn Aanvallers gevarieerder en minder constant in hun investeringen. Terwijl angst permanent aanwezig is, is hebzucht onregelmatig en, daardoor, onvoorspelbaarder. Terwijl door angst gedreven verdediging tamelijk ingebakken en automatisch lijkt, kunnen mensen met hebzucht 'spelen' en kunnen zij investeringen in aanval meer controleren en sturen.

Voor deze hypothese hebben we nu goede aanwijzingen. In de eerste plaats vinden we, in een aantal nog ongepubliceerde studies [52], dat investeringen in verdediging robuust samenhangen met basale niveaus van het stresshormoon cortisol en het geslachtshormoon testosteron. Deze hormonen reguleren automatisch sociaal gedrag zonder dat daarvoor allerlei complexe denkprocessen nodig zijn. Cortisol en testosteron lijken veel minder betrokken bij investeringen in Aanval, wellicht omdat door hebzucht gedreven Aanval meer onder invloed staat van dat soort complexe denkprocessen. In de tweede plaats vinden we, inderdaad, dat investeringen in Verdediging voorspeld worden door activiteit in de amygdala, een gebied in het brein dat betrokken is bij het detecteren van dreiging en het reguleren van emoties; hebzuchtige aanval, daarentegen, wordt voorspeld door activiteit in de prefrontale cortex, een

gebied dat betrokken is bij het verwerken van informatie en het bewust plannen van gedrag [49].

De meest directe aanwijzingen voor de hypothese dat angst tamelijk instinctief is en hebzucht meer gecontroleerd, vonden we in een recente studie die ik samen met Ilja Sligte en Mariska Kret uitvoerde [50]. We gebruikten Theta Burst Stimulation om het gebied in de hersenen te manipuleren dat betrokken is bij reguleren van impulsieve neigingen – de Inferior Frontal Gyrus. Nu is zo'n behandeling niet geheel zonder risico's, dus kozen we alleen deelnemers die volstrekt gezond waren en sloten al diegenen uit die ooit neurologische of psychiatrische klachten hadden gehad, of die bepaalde medicijnen gebruikten. Bovendien zit niet bij elk individu dat controlecentrum op de precies dezelfde plek in het brein. Daarom maakten we eerst bij de deelnemers een hersenscan om de precieze locatie vast te kunnen stellen. Enkele weken later kwamen deelnemers terug voor het daadwerkelijke onderzoek. Elke deelnemer onderging Theta Burst Stimulation. Gedurende twee minuten worden er met een bepaalde frequentie elektrische pulsjes op hun controlecentrum afgevuurd. Die frequentie is zodanig gekozen, dat het controlecentrum de komende veertig minuten wat geactiveerd is, ofwel juist wat ontspannen. Na die veertig minuten is de behandeling uitgewerkt en kunnen deelnemers weer naar huis. In die tijdsperiode van veertig minuten speelden onze deelnemers het investeringsspel als Aanvaller of als Verdediger.

We ontdekten dat Verdedigers ongevoelig bleken voor de manipulatie van het controlecentrum in hun brein. Dit komt overeen met de gedachte, dat door angst gedreven verdediging instinctief en weinig beredeneerd is. Aanvallers bleken wel gevoelig voor onze manipulatie. Als we het controlecentrum minder actief maakten, gingen Aanvallers vaker investeren – ze konden hun hebzucht moeilijker onderdrukken en leken impulsiever te worden. Als we het controlecentrum juist actiever maakten, investeerden Aanvallers veel minder vaak. Dit was niet omdat Aanvallers

ineens vredelievend werden, of apathisch. Integendeel, ze bleken een tamelijk sluwe strategie toe te passen – ze hielden zich gedeisd totdat hun Verdediger zich veilig voelde en de verdediging liet verslappen. En dan sloegen de Aanvallers toe. Hebzucht kan blijkbaar behoorlijk impulsief, maar ook behoorlijk strategisch en weloverwogen worden ingezet.

Alles bijeengenomen, remmen zowel angst als hebzucht de samenwerking, doch op verschillende manieren. Angst is automatisch, instinctief haast en lastig om bewust te controleren. Hebzucht is gevarieerder en meer gecontroleerd. Dat maakt hebzucht ook onvoorspelbaar. Het is, zo bezien, wel begrijpelijk dat mensen continu en zonder nadenken investeren in verdediging. Er kan immers elk moment een verrassingsaanval komen. Anders gezegd, binnen groepen wordt samenwerken gefrustreerd door onze permanente angst voor de onvoorspelbare hebzucht in onze medemens.

ANGST ALS BRANDSTOF VOOR SAMENWERKING?

Bescherming tegen de onvoorspelbare hebzucht in onze medemens realiseren we niet alleen door te investeren in de verdediging van de eigen have en goed. Een beproefde methode is om lotgenoten op te zoeken en in coalitieverband de hebzuchtige ander het hoofd te bieden. Dit levert een interessante dynamiek op, die door gedragsbiologen veelvuldig is onderzocht. Prooidieren beschermen zich tegen roofdieren door in groepen samen te klitten. Roofdieren kunnen zo'n groep niet alleen aan en organiseren zich in groepjes om de groep prooidieren effectiever aan te kunnen. Angst voor het roofdier is dus een belangrijke reden om in groepsverband te opereren [56, 57].

Bij mensen zien we dit terug. Mensen klitten samen in groepen en zijn dan geneigd om de eigen groep te bevoordelen ten nadele van 'outsiders' [58]. Mede door onderling goed samen te werken, kunnen mensen zich indekken en beschermen tegen rivaliserende andere groepen, die wellicht een hebbertig oog laten vallen op onze spullen en elk moment tot een verrassingsaanval kunnen overgaan. En dus bouwen mensen verdedigingslijnen en onneembare burchten, organiseren ze handelsbarrières en ze betalen belasting om een indrukwekkend leger in stand te houden. De angst voor naburige groepen, zo lijkt het, versterkt de samenwerking binnen de groep, een samenwerking gericht op verdediging. Dat groepen en samenlevingen daarin ver kunnen gaan, blijkt bijvoorbeeld uit de zeventien miljard euro die de Europese Unie sinds het uitbreken van de vluchtelingen crisis investeerde in het versterken van de buitengrenzen en het rondpompen van

gelukszoekers, potentiële terroristen en, vooral, gezinnen op de vlucht voor de oorlog in hun vaderland [59].

In een recente studie hebben we de mogelijkheid dat angst voor de burensamenwerking onderling versterkt nader onderzocht [60]. De opzet van de experimenten was vergelijkbaar met het investeringsonderzoek. Het belangrijkste verschil was, dat nu niet aparte individuen maar driepersoonsgroepen als Aanvaller en Verdediger tegenover elkaar stonden. In de Aanvalsgroep konden de leden elk voor zich en zonder te overleggen investeren in een gezamenlijke aanval. In de Verdedigingsgroep konden de leden elk voor zich en zonder te overleggen, investeren in verdediging. De gezamenlijke investering in Aanval werd vergeleken met de gezamenlijke investering in Verdediging om te bepalen of de Aanvallers wonnen, of dat de Verdedigers overleefden.

Net als in de individuele experimenten vonden we dat ook groepen meer investeren in Verdediging dan in Aanval. Het gevolg was dat de Aanval in meer dan driekwart van de gevallen effectief werd afgeslagen. Zo bezien waren Aanvallers behoorlijk slecht bezig, want spel-theoretisch zou je niet 25% maar wel 35% succes verwachten. Om dit te begrijpen, bekeken we wat er binnen de Aanvals- en Verdedigingsgroepen gebeurde. Wat we ontdekten, was dat in Verdedigingsgroepen de samenwerking zelfs zonder onderling overleg goed voor elkaar was. Groepsleden droegen snel en in min of meer gelijke mate bij aan de gezamenlijke verdediging. In Aanvalsgroepen was dit niet het geval. Het was er eigenlijk een rommeltje. Sommige leden investeerden veel in de aanval en anderen deden niet of nauwelijks mee. Het leek wel alsof elk individu in een Aanvalsgroep voor zichzelf en zonder rekening te houden met zijn medegroepsleden een aanvalsstrategie had bedacht en uitvoerde. Met andere woorden, Aanvalsgroepen slaagden er zelden in om een goed gecoördineerde actie op poten te zetten.

De implicatie van deze bevinding is dat angst voor rivaliserende groepen de samenwerking *binnen* de eigen groep tamelijk ongemerkt en automatisch versterkt. Dit past goed bij onze eerdere bevinding dat het verdedigen van de eigen groep dezelfde neurobiologische systemen aanspreekt, als die een rol spelen bij coöperatie en coördinatie binnen groepen [61–64]. Meer concreet vonden we dat zowel het agressief verdedigen van de eigen groep, als het bijdragen aan de belangen van de eigen groep, beide ondersteund worden door oxytocine, een neurohormoon dat bij veel diersoorten sterk betrokken is bij de zorg voor partners en nageslacht [65].

SAMENVATTING EN CONCLUSIES

Samenwerking staat hoog op de wetenschappelijke en maatschappelijke agenda. We zijn er met z'n allen goed van doordrongen dat zonder goede samenwerking een sociaal systeem niet kan bestaan. Of we nu kijken naar een gezin, een lokale buurtgemeenschap, een bedrijf, een politieke vereniging of een land, samenwerking is telkens weer de *sine qua non*. De reden dat het zo hoog op de agenda's staat, is ook omdat we ons terdege realiseren dat het zelden vanzelf gaat met die samenwerking. We zijn nog niet zo ver als mieren...

Mensen zitten elkaar dwars en dekken zich tegen elkaar in vanwege de hebzuchtige verleiding om relatieve macht en status te vergaren en vanwege de angst voor die hebzuchtige verleiding in anderen. Onze experimenten op het snijvlak van de gedragsbiologie, sociale neurowetenschappen en experimentele economie maakten duidelijk dat (i) hebzucht controleerbaar is, flexibel inzetbaar en dus onvoorspelbaar, wat (ii) mensen aanzet zichzelf automatisch en permanent te beschermen en in te dekken, onder andere door (iii) in groepsverband samen te klitten en dan binnen die groep (iv) goed samen te werken in de verdediging tegen de onvoorspelbare hebzucht in naburige groepen. Angst voor uitbuiting door rivaliserende groepen is de rem op samenwerking tussen groepen en, tegelijkertijd, de brandstof voor samenwerking binnen groepen.

Met deze conclusie hebben we, bijna *en passant*, een antwoord op de in *Science* gestelde vraag: 'Why did cooperative behavior evolve?' [15]: Het vermogen om samen te werken heeft zich zo kunnen ontwikkelen omdat, door de eeuwen heen, samenwerking telkens weer de beste bescherming tegen onheil bood. Dat onheil kan voortkomen uit natuurrampen en pandemieën [66]. Dan bouwen mensen stormvloedkeringen en steviger huizen en ontwikkelen ze nieuwe medicijnen en grootschalige inentingsprogramma's. Maar dat onheil komt ook doordat groepen, net als individuen, niet altijd de verleiding kunnen weerstaan om landjepik te spelen en te proberen om zich met geweld de spullen van de burens toe te eigenen. En daarom hebben we niet alleen de Afsluitdijk, maar ook de muren dwars door China en Israël en op de grens van Hongarije.

Het aardige van wetenschappelijk onderzoek doen, is dat het meestal vraagt om aanvullend onderzoek. We weten nu weliswaar beter waarom samenwerking zo vaak stroef verloopt en we hebben een goede aanwijzing waarom mensen zich, door de evolutie heen, in groepen organiseerden en leerden om samen te werken. Maar we weten nog erg weinig over de wijze waarop mensen hun angst reguleren; welke signalen zij uit hun omgeving oppikken om vast te stellen dat zij de rem op samenwerking kunnen ontspannen, dat hun angst ongegrond is en dat hun medemens zijn hebzucht kan en wil beheersen. Mieren communiceren via geursignalen; mensen doen dat ook, maar gebruiken ook lichaamsuitdrukkingen, klanken en gesproken woord. Welke pikken we op en gebruiken we om onze angst te laten vieren en onze hebzucht te beheersen?

Waar andere
primaten zelden of nooit
samen iets realiseren
dat groter is dan de som
der delen, doen mensen
dat net als mieren aan
de lopende band

Hoe reageert ons brein op aanval en verdediging en hoe reguleert ons neuro-endocriene systeem de fysieke en mentale reacties op aanval en verdediging? Als het sociale systeem groter wordt, en onderlinge interacties afstandelijker, welke instituties helpen mensen dan om hun angst te laten vieren en hun hebzucht te beheersen? Zou het kunnen, dat de voornaamste functies van religieuze normen en waarden en van seculiere

wet- en regelgeving, vooral is om mensen te beschermen tegen uitbuiting door anderen en hen te helpen om hun hebzucht te beheersen? Zijn al deze formele en informele instituties er niet vooral om te voorkomen dat samenwerking tussen individuen en tussen groepen verzandt in roddel en achterklap, in frustraties en ergernissen, in agressie en sociale conflicten [67, 68]?

En ten slotte de vraag waar ik mij de komende jaren mee bezig zou willen houden: hoe werken de hersenen van groepsleden samen, wanneer zij zich in een groep beschermen tegen een aanval van buiten, of overwegen de naburige groep aan te vallen en zich hun spullen toe te eigenen? Welke neurale en neurohormonale mechanismen verklaren samenwerking binnen en conflicten tussen groepen?

Zowel mijn vragen, als de wijze waarop ik aan antwoorden probeer te komen, overstijgen specifieke wetenschappelijke disciplines. Vandaag heb ik vrijelijk gebruik gemaakt van

theorievorming en onderzoekstechnieken in de gedragsbiologie, de neurowetenschappen, de sociale en organisatiepsychologie en de experimentele economie. Ik denk dat de antwoorden op de vandaag gestelde vragen implicaties kunnen hebben voor de bestuurskunde en rechtswetenschappen.

Vanaf het moment dat een aanstelling in Leiden tot de mogelijkheden leek te gaan behoren, ben ik onder de indruk geweest van de mate waarin interdisciplinair werken institutioneel wordt aangemoedigd en ondersteund. Dat lijkt misschien niet zo bijzonder, want de roep om opschalen, interdisciplinair verbinden en multidisciplinaire cluster-vorming is, al zo'n tien jaar, niet van de lucht. Maar discipline-overstijgende wetenschap is niet iets wat je voor elkaar krijgt door alleen maar hard te roepen dat je het wilt. Er moeten middelen beschikbaar zijn, er moeten laboratoria toegankelijk gemaakt worden en er moet ondersteuning zijn. En in al die zaken is een flexibele organisatie nodig, waar psychologische en fysieke grenzen er zijn om te overschrijden, een organisatie ook die een lange adem heeft en geen last heeft van scoringsdriften. Bovenal zijn mensen van formaat nodig, die hun vak beheersen en het gewoon leuk vinden om samen 'iets te doen'.

Binnen het Instituut Psychologie is aan al deze voorwaarden voldaan. Ik ervaar de ruimte om ongebonden fundamenteel wetenschappelijke vragen te stellen en in monodisciplinaire of interdisciplinaire teams naar antwoorden te zoeken. Binnen het *Leiden Institute for Brain and Cognition* is er de infrastructuur om, met collega's uit een breed scala van wetenschappelijke disciplines, een impuls te geven aan wat wel de *social neuroscience* of *neuro-economics* wordt genoemd – een sterk opkomend vakgebied waarin de wederzijdse beïnvloeding van neurobiologische mechanismen enerzijds en sociaal en economisch gedrag anderzijds, centraal staat [69, 70]. Ik kijk er naar uit om daar de komende jaren aan bij te dragen, samen met mijn collega's in Oxford, Amsterdam en vooral hier in Leiden. Samenwerken om samenwerking te doorgronden. Of in managementjargon: *Let's walk the talk*.

OVER DE AUTEUR

Dit artikel is een lichte bewerking van de oratie die Carsten de Dreu op 7 oktober 2016 uitsprak bij de aanvaarding van het ambt van hoogleraar Sociale Psychologie van de Organisatie aan de Universiteit Leiden. Correspondentie betreffende de tekst: Universiteit Leiden, Instituut Psychologie, Postbus 9555, 2300 RB Leiden. Email: c.k.w.de.dreu@fsw.leidenuniv.nl.

Literatuur

- (1). Schultz TR, Sosa-Calvo J, Brady SG, Lopes CT ... & Vaconcelos HL (2015). The most relictual fungus-farming ant species cultivates the most recently evolved and highly domesticated fungal symbiont species. *Am Nat*, 185, 693-703.
- (2). Whitehouse MEA & Jaffe K (1996). Ant wars: Combat strategies, territory and nest defence in the leaf cutting ant *Atta laevigata*. *Anim Behav*, 51, 1207-1217.
- (3). Wilson EO (2012). *The social conquest of earth*. Princeton U Press.
- (4). Wilson EO & Holldobler B (2005). Eusociality: Origin and consequences. *Proc Nat Acad Sciences*, 102, 13367-13371.
- (5). Lewis SL & Malin MA (2015). Defining the Anthropocene. *Nature*, 519, 171-180.
- (6). Tomasello M & Vaish A (2013). Origins of human cooperation and morality. *Ann Rev Psych*, 64, 231-255.
- (7). Crespi B (2014). Insectan Apes. *Hum Nat*, 25, 6-29.
- (8). Foster KR & Ratnieks FLW (2005). A new eusocial vertebrate? *Tr Ecol Evol*, 20, 363-364.
- (9). Kesebir S (2012). The superorganism account of human sociality: How and when human groups are like beehives. *Pers Soc Psych Rev*, 16, 233-261.
- (10). Nowak MA, Tarnita CE & Wilson EO (2012). The evolution of eusociality. *Nature*, 466, 1057-1062.
- (11). Whiten A, Horner V & De Waal FBM (2005). Conformity to cultural norms of tool use in chimpanzees. *Nature*, 437, 737-740.
- (12). De Dreu CKW (2010). Social conflict: the emergence and consequences of struggle and negotiation. In ST Fiske et al (Eds.). *Handb Soc Psych* (Vol. 2, pp. 983 - 1023). Wiley.
- (13). De Dreu CKW (2013). Human cooperation: challenges for science and practice. *Psych Science Public Interest*, 14, 117-118.
- (14). Mill JS (1871/1998). *Principles of political economy*. Oxford U Press.
- (15). Pennisi E (2005). How did cooperative behavior evolve. *Science*, 309, 93.
- (16). West SA, El Mouden C & Gardner A (2011). Sixteen common misconceptions about the evolution of cooperation in humans. *Evol Hum Behav*, 32, 231-262.
- (17). Roseth CJ, Johnson DW & Johnson RT (2008). Promoting early adolescents' achievement and peer relationships: The effects of cooperative, competitive, and individualistic goal structures. *Psych Bull*, 134, 223-246.
- (18). Barlow J & Koberle-Gaiser M (2009). Delivering innovation in hospital construction: Contracts and collaborations in the UK's private finance initiative hospitals program. *Cal Mngm Rev*, 51, 126-143.
- (19). De Dreu CKW, Weingart LR & Kwon S (2000). Influence of social motives on integrative negotiation: A meta-analytical review and test of two theories. *J Pers Soc Psych*, 78, 889-905.
- (20). Gelfand MJ, Leslie LM, Keller K & De Dreu CKW (2012). Conflict cultures in organizations: How leaders shape conflict cultures and their organizational-level consequences. *J App Psych*, 97, 1131-1147.
- (21). Nijstad BA, Berger-Selman F & De Dreu CKW (2014). Innovation in top management teams: Minority dissent, transformational leadership, and radical innovations. *Eur J Work Org Psych*, 23, 310-322.
- (22). De Dreu CKW & West MA (2001). Minority dissent and team innovation: The importance of participation in decision making. *J Appl Psych*, 86, 1191-1201.
- (23). Bowles S & Gintis H (2011). *A cooperative species*. Princeton U Press.
- (24). Darwin Ch (1859/1985). *The origins of species by means of natural selection*. John Murray/ Penguin Books
- (25). De Dreu CKW, Balliet D & Halevy N (2014). Parochial cooperation in humans: Forms and functions of self-sacrifice in intergroup competition and conflict. *Adv Motiv Science*, 1, 1-47.

- (26). Wilson DS & Wilson EO (2007). Rethinking the theoretical foundation of sociobiology. *Qu J Biol*, 82, 327-348.
- (27). Jones TH, Clark DA, Edwards AA, Davidson DW et al. (2004). The chemistry of exploding ants, *Camponotus* spp. (cylindricus complex). *J Chem Ecol*, 8, 1479-1492.
- (28). Von Rueden CR & Jaeggi AV (2016). Men's status and reproductive success in 33 nonindustrial societies: Effects of subsistence, marriage system, and reproductive strategy. *Proc Nat Acad Sciences* (in press).
- (29). Dahrendorf R (1959). *Class and Class Conflict in Industrial Society*. Stanford U Press.
- (30). Keltner D, Gruenfeld DH & Anderson C (2003). Power, approach, and inhibition. *Psych Rev*, 110, 265-284.
- (31). Mackenbach JP, Stirbu I, Roskam A-JR, Schaap MM, Menvielle G, Leinsalu M & Kunst, AE (2008). Socioeconomic inequalities in health in 22 European countries. *New Eng J Med*, 358, 2468-2481.
- (32). Bradley RH & Corwyn RF (2002). Socioeconomic status and child development. *Ann Rev Psych*, 53, 371-399.
- (33). Dawes RM (1980). Social dilemmas. *Ann Rev Psych*, 31, 169-193.
- (34). Komorita SS & Parks CD (1995). Interpersonal relations: Mixed-motive interaction. *Ann Rev Psych*, 46, 183-207.
- (35). Schelling TC (2006). *Strategies of commitment and other essays*. Harvard U Press.
- (36). Hardin G (1968). The tragedy of the commons. The population problem has no technical solution; it requires a fundamental extension in morality. *Science*, 162, 1243-1248.
- (37). Ostrom E (1998) A behavioral approach to the rational choice theory of collective action. *Am Pol Science Rev*, 92, 1-22.
- (38). Keser C & Van Winden F (2000). Conditional cooperation and voluntary contributions to public goods. *Scand J Econ*, 102, 23-29.
- (39). Coombs CH (1973). A parameterization of the prisoner's dilemma game. *Behav Science*, 18, 424-428.
- (40). Pruitt DG & Kimmel MJ (1977). Twenty years of experimental gaming: Critique, synthesis, and suggestions for the future. *Ann Rev Psych*, 28, 363-392.
- (41). Rapoport A, & Chammah AM (1965). *Prisoner's Dilemma*. U Michigan Press.
- (42). Ahn TK, Ostrom E, Schmidt D, Shupp R & Walker J (2001). Cooperation in PD games. Fear, Greed, and History of Play. *Public Choice*, 106, 137-155.
- (43). Bruins JJ, Liebrand WBG & Wilke HAM (1989). About the saliency of fear and greed in social dilemmas. *Eur J Soc Psych*, 19, 155-161.
- (44). Engel C & Zhurakhovska L (2016). When is the risk of cooperation worth taking? The prisoner's dilemma as a game of multiple motives. *Appl Econ Letters* (in press).
- (45). Kuwabara K (2005). Nothing to fear but fear itself: Fear of fear, fear of greed and gender effects in two-person asymmetric social dilemmas. *Soc Forces*, 84, 1257-1272.
- (46). Simpson B (2003). Sex, fear, and greed: A social dilemma analysis of gender and cooperation. *Soc Forces*, 82, 35-52.
- (47). Steinel W & De Dreu CKW (2004). Social motives and strategic misrepresentation in social decision making. *J Pers Soc Psych*, 86, 419 - 434.
- (48). Van Lange PAM, Liebrand WBG & Kuhlman DM (1990). Causal attribution of choice behavior in three N-person Prisoner's Dilemmas. *J Exp Soc Psych*, 26, 34-48.
- (49). De Dreu CKW, Scholte HS, Van Winden FAAM & Ridderinkhof KR (2015). Oxytocin tempers calculated greed but not impulsive defense in predator-prey contests. *Soc Cogn Aff Neuroscience*, 5, 721-728.
- (50). De Dreu CKW, Kret ME & Sligte IG (2016). Modulating prefrontal control in humans reveals distinct pathways to competitive success and collective waste. *Soc Cogn Aff Neuroscience* 11, 1236-1244.
- (51). Giacomantonio M, Vecchio G & De Dreu CKW (2016). Unpublished Data. Leiden U.
- (52). Giffin MR, Prozachkova E, Ten Velden FS, Lucassen P & De Dreu CKW (2016). Unpublished Data. Leiden U
- (53). Kahneman D & Tversky A (1979). Prospect Theory: An analysis of decision under risk. *Econometrica*, 47, 263-291.
- (54). Loewenstein GF, Thompson LL & Bazerman MH (1989). Social utility and decision making in interpersonal contexts. *J Pers Soc Psych*, 57, 426-441.
- (55). Fehr E & Schmidt KM (1999). A Theory of Fairness, Competition, and Cooperation. *Qu J Econ*, 114, 817-868.
- (55). Beauchamp G (2014). *Social predation: How group living benefits predators and prey*. Academic Press.
- (56). Hamilton WD (1970). Geometry for the selfish herd. *J Theor Biol*, 31, 295-311.
- (57). Packer C & Ruttan L (1988). The evolution of cooperative hunting. *Am Nat*, 132, 159-198.
- (58). Balliet D, Wu Y & De Dreu, CKW (2014). In-group favoritism and cooperation: A meta-analysis. *Psych Bull*, 140, 1556-1581.
- (59). Cosgrave J, Hargrave K, Foresti M, Massa I (2016). Europe's refugees and migrants: Hidden flows, tightening borders and spiraling costs. ODI Report from <https://www.odi.org/publications>.
- (60). De Dreu CKW, Gross JAJ, Meder Z, Griffin MR, Prochazkova E, Kriek J & Columbus S (2016). In-group defense, out-group aggression, and coordination failure in intergroup conflict. *Proc Nat Acad Sciences* (in press).
- (61). De Dreu CKW, Greer LL, Handgraaf MJJ, Shalvi S, Van Kleef GA, Baas M, Ten Velden FS, Van Dijk E & Feith SWW (2010). The neuropeptide oxytocin regulates parochial altruism in intergroup conflict among humans. *Science*, 328, 1408-1411.
- (62). De Dreu CKW, Greer LL, Van Kleef GA, Shalvi S & Handgraaf MJJ (2011). Oxytocin promotes human ethnocentrism. *Proc Nat Acad Sciences*, 108, 1262-1266.
- (63). De Dreu CKW & Kret ME (2016). Oxytocin conditions intergroup relations through up-regulated in-group empathy, cooperation, conformity, and defense. *Biol Psychiatry*, 79, 165-173.
- (64). Shalvi S & De Dreu CKW (2014). Oxytocin promotes group serving dishonesty. *Proc Nat Acad Sciences*, 111, 5503-5507.
- (65). Carter CS (2014). Oxytocin pathways and the evolution of human behavior. *Ann Rev Psych*, 65, 17-39.
- (66). De Dreu CKW & Balliet D (2016). Intergroup competition may not be needed for shaping group cooperation and cultural group selection. *Brain Behav Sciences*, 39, e36.
- (67). Jervis R (1976). *Perception and misperception in international relations*. Princeton U Press.
- (68). Purzycki BG, Apicella C, Atkinson QD, Cohen E, McNamara RA et al. (2016). Moralistic gods, supernatural punishment and the expansion of human sociality. *Nature*, 530, 327+
- (69). Cacioppo JT & Decety J (2011). Social neuroscience: Challenges and opportunities in the study of complex behavior. *Ann NY Acad Sciences*, 1224, 162 - 173.
- (70). Camerer CF (2013). Goals, methods, and progress in neuroeconomics. *Ann Rev Econ*, 5, 425-455.

INSPIRATIE – HET KAN WÉL

Anita Hubner, zelfstandig beleidsadviseur, auteur, spreker.

Toen ik begon aan mijn studie psychologie aan de UvA, had ik een duidelijk plan: ik zou bedrijfspsycholoog worden en gaan werken op de Zuidas in Amsterdam, zoals mijn vrienden. Maar zo rond mijn 21ste, halverwege mijn studie, belandde ik in een psychose. Ik was bij een vriendin, stond in contact met Kurt Cobain, dacht ik. Ik was ver weg. Het was zo heftig dat ik gelijk werd opgenomen op de psychiatrische afdeling van een ziekenhuis.

Tijdens zo'n opname kun je tot rust komen. We kregen weinig prikkels en er was een heel beperkt programma: twee kleine activiteiten per dag. We verveelden ons, we rookten sigaretjes en speelden pingpong. Je wordt er heel sloom van, door de medicatie, maar ook omdat er zo weinig gebeurt, we staken elkaar aan met onze passiviteit.

RATTENGIF

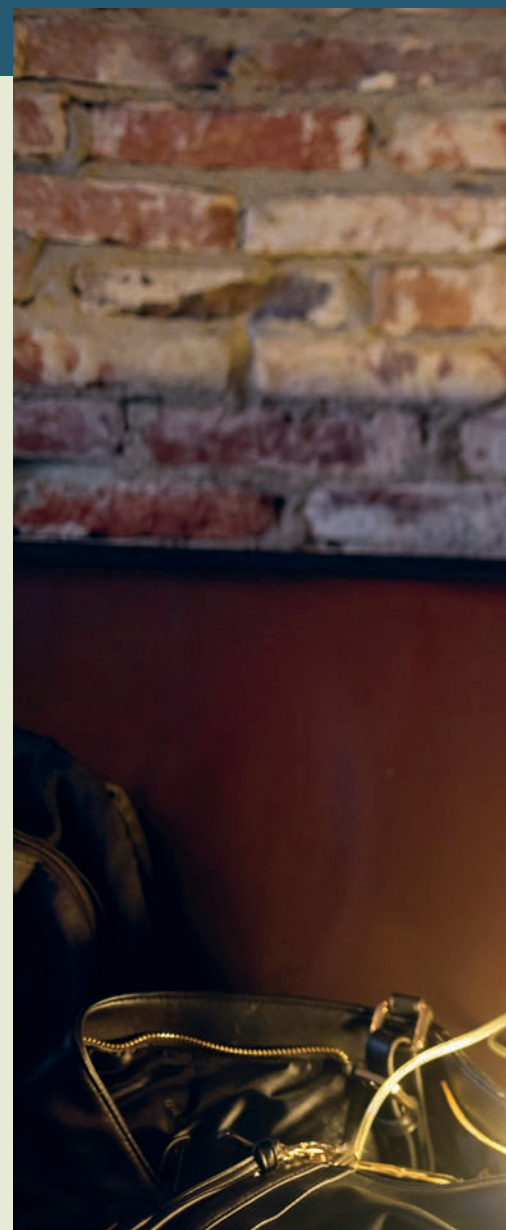
Mijn psychiater adviseerde me te stoppen met mijn studie. Hij legde uit dat wie ooit een psychose heeft gehad, nooit meer op het oude niveau zal kunnen functioneren. Ik krijg het er nog altijd koud van als ik daaraan terugdenk. Mijn vooruitzicht was: met een Wajong uitkering in een beschermde woonvorm terechtkomen en vrijwilligerswerk doen op een kinderboerderij. Zo ging het ook met mijn medepatiënten. Ik voelde me zo mislukt en heb even overwogen om er een eind aan te maken. Ik heb zelfs nog voorzichtig gepolst bij de verpleegkundige wat er gebeurt als

je rattengif neemt. “Dan word je miselijk,” zei hij. Dat leek me niets. Wel gek trouwens dat hij helemaal niet doorvroeg en er later niet meer op is teruggekomen.

Op een gegeven moment bedacht ik dat ik toch wilde afstuderen, want ik wilde een baan en een huis. Dat idee ontstond geleidelijk en op een gegeven moment heb ik mijn studieboeken opgehaald. Ik weet nog dat ik met het boek *Health Psychology* aan de koffietafel zat en tegen de ergotherapeute zei: “Ik kom niet meer kleien, ik ga studeren.” Aanvankelijk was dat moeilijk, ik kon me niet langer dan tien minuten achter elkaar concentreren. Maar ik bouwde het op, op een gegeven moment hield ik het twintig minuten vol en later een uur. Zo trainde ik als het ware mijn concentratiespieren.

Ik kreeg steun van een spv'er, die me in de nazorg begeleidde. Hij geloofde er wel in. Hij ging met me mee naar de studieadviseur van de UvA om te kijken hoe ik weer kon instromen. Eerst maakte ik een half semester af, daarna ging ik door en ik studeerde af aan de Vrije Universiteit in klinische forensische psychologie. Inmiddels wist ik dat ik niet meer naar het bedrijfsleven wilde.

Ik heb gewerkt als behandelaar en dat ging goed. In de hulpverlening zat ik op mijn plaats. Ik wist hoe het was om met een stigma rond te lopen en ook voelde ik aan hoe je contact kunt maken met cliënten. Ik wist hoe ik goed op hen kon reageren, ik kan me goed in hen inleven. Als je iemand spreekt die depressief is, moet je niet zeggen: ga eens wat doen. Dat is de doodsteek, want zo iemand voelt zich toch al zo rot over zichzelf en is daardoor niet in staat om iets te ondernemen. Het

is verder een kwestie van veel luisteren en niet meteen met oplossingen komen.

GELUKKIG NIET GELUISTERD

Het is me echt gelukt om boven mijn ziekte uit te groeien, ik ben heel blij dat ik niet naar die psychiater heb geluisterd.

Aanvankelijk praatte ik niet over mijn verleden in de psychiatrie. Tot twee jaar geleden. Ik sprak toen op het landelijk overheidscongres 'Anders denken over psychische aandoeningen' van het ministerie van Volksgezondheid. Dat congres was een ommekeer. Ik wil met

FOTO: HERMAN WOUTERS

mijn openheid patiënten inspireren: dat je boven je psychische ziekte kunt uitgroeien en iets kunt bereiken. Inmiddels ben ik zelfstandig ondernemer en heb ik een adviesbureau. Ik spreek op congressen over stigma, ik help ggz-instellingen bij het herijken van hun missie en visie. En ik houd me bezig met hoe je mensen aan het werk houdt of krijgt.

Ik was onlangs bij de Sociaal Economische Raad, het wetenschappelijk adviesorgaan voor de regering. Ik besprak hun adviesrapport over

werken met een chronische ziekte. De adviezen moeten nu landelijk in de praktijk uitgevoerd worden. Daartoe zal een nieuwe werkgroep worden geformeerd. Ik zal worden voorgedragen daarin een rol te spelen.

Daarnaast ga ik coachen. Ik wil me toeleggen op hoogopgeleide vrouwen die een psychische aandoening hebben of hebben gehad en die willen re-integreren.

Ik heb geen moeite met mijn ziekte, maar wel met het stigma dat eraan kleef. Dat stigma zit diep in de

maatschappij verweven. Ondanks alle vooroordelen van anderen waar ik zelf mee te maken heb, heb ik doorgezet. Dat is wat ik gedaan heb en daarmee wil ik anderen ook graag helpen.'

'Ik kom niet meer kleien, ik ga studeren'

DENNY BORSBOOM, COLUMNIST IN 2017

DE SCHOONHEID VAN NIEUWE IDEEËN

Voor hemzelf en zijn omgeving was het een verrassing dat hij überhaupt kon studeren. Maar meer dan dat, hij werd hoogleraar en steeg tot grote hoogte. Iemand die van zichzelf altijd beter moet, een harde werker. Creatief en ideeënrijk. 'Ja... dat is mijzelf ook wel eens opgevallen.'

Denny Borsboom (1973) is hoogleraar Grondslagen van de psychologie en de psychometrie aan de Universiteit van Amsterdam (UvA). Hij ontwikkelde zijn netwerktheorie, het idee dat psychiatrische stoornissen geen geïsoleerde ziektes zijn die door een onderliggend proces bepaald worden, maar complexe netwerken van symptomen vormen. En die symptomen zijn causaal met elkaar verbonden. De theorie zorgt internationaal voor een omslag in het denken over psychopathologie en de statistische methodiek daarbij wordt inmiddels ook daarbuiten toegepast. Het succes overviel Borsboom. Zoals het ook een verrassing was dat hij het tot hoogleraar schopte. En zelfs dat hij kon studeren. Want vanzelfsprekend was dat allemaal niet, Borsboom komt niet uit een academisch milieu. Zijn vader was brandweerman, zijn moeder sociaal werker. 'Vandaar misschien dat ik last heb van het *imposter syndrome* – het oplichterssyndroom – dat is het idee dat vandaag of morgen iemand zal laten zien dat al mijn werk op drijfzand berust.' Nu is hij zeker niet de enige in de wetenschap die daar last van heeft, maar bij hem heeft het waarschijnlijk ook met zijn achtergrond te maken. 'Ik zit in een omgeving waarvan ik de hele tijd toch registreer dat ik er niet vandaan kom.' Niet dat hij eronder gebukt gaat, maar hij kent het en hij herkent het ook bij anderen. Hij vindt ook dat iedereen die er de hersens voor heeft, de kans moet

krijgen om te studeren. Daarom ook voelt hij de sterke behoefte om 'het systeem' open te houden. De voorstellen om de Cito-toets af te schaffen of minder belangrijk te maken en vooral op het oordeel van de docent af te gaan, maken hem opstandig. Net als ideeën om het tellen van publicaties los te laten, omdat daarmee de aard van het wetenschappelijk werk zou worden miskend. 'Dan denk ik: maar als we niet meer tellen, wat gaan we dan doen? Elkaar diep in de ogen kijken? Dat is vragen om problemen. Het is óf tellen, óf de apenrots.'

ALTIJD BETER

Hij heeft een sterke drive om het goed te doen, zeggen mensen uit zijn omgeving. Dat herkent hij maar al te goed. 'Het moet altijd beter, ik ben professioneel structureel ontevreden. Dat heeft iets paradoxaals, want blijkbaar moet ik heel nodig uitblinken, maar tegelijkertijd kan ik niet tegen lof. Ik vind het heel gênant om prijzen te krijgen en de lovende aankondigen als ik ergens een praatje geef, vind ik vreselijk. Dus waarom doe ik het eigenlijk?' Het komt in ieder geval niet door zijn achtergrond. Als hij minder bereikt had, was het voor zijn ouders ook goed geweest. 'Een interessante vraag voor op de divan bij de psychoanalyticus,' vindt hij. Andere familieleden hebben het niet, hij had het altijd en met van alles. Ook voetbal, gitaarspelen, schrijven kan hij niet half. 'Ik word er zelf wel eens moe van, het kan niet gewoon en ontspannen. Als ik ga tuinieren of mediteren, zou ik daar ook heel erg fanatiek in worden.'

PROMOTIEONDERZOEK

Hij promoveerde in 2003 bij de methodoloog en psychometricus Don Mellenbergh en wetenschapsfilosoof Jaap van Heerden. Het was de tijd waarin hoogleraren afwisselend een aio kregen. Van Heerden en Mellenbergh hadden elkaar gevonden in een project over validiteit. Borsboom werd getipt door een docent, hij was verrast, want promotieplekken waren er niet veel. 'Dezelfde week zat ik er met Don en Jaap in een kamertje over te praten. Het gesprek ontwikkelde zich zo dat ik op een gegeven moment vroeg: "Maar is dit nu eigenlijk een sollicitatiegesprek?" Ze keken elkaar aan en Don zei: "Nou ja... bij een sollicitatiegesprek moeten eigenlijk drie mensen aanwezig zijn." Hij keek de gang in en zei: "Ah, ik zie dat Johan Hoogstraten

hier ook is." En weer naar mij: "Ja, dit is een sollicitatiegesprek." Lachend: 'Het waren nette mannen, maar ook echte anarchisten.'

Veel mensen hadden met hem te doen, want het project stond als problematisch bekend. Er was al een aio op afgehaakt, men vond dat het plan niet klopte en dat erover niet gepubliceerd kon worden. Hoewel Borsboom daar een beetje nerveus van werd, bewees hij het tegenovergestelde. 'In totale naïviteit schreef ik een stuk over latente variabelen en hoe ik erover dacht. Don en Jaap vonden het stuk prima en Don zei: "Het is wel goed als dit een beetje centraal in de psychologie terechtkomt, stuur het naar *Psychological Review* of zo." Dat deed ik, het is het grootste theoretische tijdschrift in de psychologie, maar dat had ik niet helder op mijn netvlies. Het artikel werd heel goed gereviewd en vervolgens gepubliceerd.' Een onwaarschijnlijke ontwikkeling, Borsboom zat helemaal op zijn plaats op die promotieplek, alles kwam bij elkaar: het was een methodologisch onderwerp, maar hij kon er zijn 'theoretische hobby' botvieren. 'Ik denk ook dat ik een leuke aio voor hen was.'

Borsboom schreef verschillende artikelen, maar maakte zich er halverwege het tweede jaar zorgen over of er wel genoeg samenhang in zijn proefschrift zou zitten. 'Ik schreef een voorstel over hoe ik een rode lijn in mijn proefschrift zou kunnen brengen en dat legde ik mijn promotoren voor. Jaap keek me aan over zijn bril heen en zei: "Maar jij bent toch zelf de samenhang?" En hij had gelijk, ik zeg dat nu ook tegen aio's: mensen zijn nu eenmaal beperkt. Zo makkelijk ontsnap je niet aan jezelf.'

Mellenbergh moet lachen als ik hem de anekdote voorleg. 'O ja? Zeiden wij dat? Dat zou best kunnen, we vonden het allemaal prachtig wat hij schreef!'

Het was een leuke tijd met inspirerende mensen, blijkt ook uit de anekdotes die Borsboom ophaalt. 'Dan zat ik te werken en kwam Jaap met zijn hoofd om de deur en zei: "Denny! Als $2+2=5$ was, dan was $4+4=10$? Toch?'"

"Ja," zei ik, "Dat denk ik wel."

Hij: "Oké, dank je." Hij liep weg, om snel weer even terug te komen en te zeggen: "Niet verder vertellen hoor! Ik ga het nog gebruiken."

Borsboom lacht: 'Voor dat soort mensen is weinig ruimte meer in de academie. Nu zijn succesvolle wetenschappelijk onderzoekers heel eenvormig

geworden, soms lijkt het wel alsof we klonen van elkaar zijn. Maar er zijn ook mensen nodig die totaal anders denken, mensen zoals Van Heerden die voor lucht in de groep zorgen. En verder zijn er ook mensen nodig die kritisch zijn, die obstructie plegen. Het zou goed zijn weer wat gemêleerde groepen te hebben.'

IDEEËN

Mellenbergh herinnert zich Borsboom als een bijzondere aio die behalve methodologisch ook filosofisch sterk was, die goed en snel schreef en vooral altijd barstte van de ideeën.

Borsboom reageert aarzelend: 'Dat is mij ook wel eens opgevallen.' En daarna: 'Ik heb ontdekt dat niet iedereen dit heeft... Het is volgens mij wel mijn onderscheidende kenmerk, want als ik om me heen kijk... ik ben niet extreem intelligent, niet meer dan anderen. En iedereen werkt hier knoerthard. Maar ik ben wel creatief. Ik zie soms hoe dingen kunnen zijn, ik krijg dan een beeld in mijn hoofd van waar iets naartoe zou moeten.' Dat had hij ooit met validiteit en ook had hij het met de netwerktheorie.

Collega-hoogleraar Han van der Maas plantte het oorspronkelijke idee van een netwerk in Borsbooms hoofd, (zie ook Borsboom 2016 en Nuijten et.al. 2013). 'Ik zag toen dat het een hele methodologie kon worden. Ik heb er in een vroeg stadium veel over gepraat met allerlei mensen. Dan begreep ik al snel dat zij niet precies zagen wat ik erin zag, en zo heb ik er jarenlang aan kunnen werken, terwijl niemand oplette. Waar het vandaan komt, weet ik niet. Ik heb het met alles, met het schrijven van liedjes of gedichten, met het maken van tekeningen. Het is niet beperkt tot een ding, in dat hoofd borrelt de hele tijd van alles en dat komt eruit, het is een soort overkokende pan.' Daarna lachend: 'Ik heb trouwens ook veel slechte ideeën! Echt heel slechte!' Weer serieus: 'Ik heb gewoon veel ideeën.'

Het zijn die momenten van inzicht waar het hem om gaat. 'Daarom zit ik in het vak.'

Borsboom kan helemaal lyrisch worden over grote ontdekkingen en goeie ideeën van anderen. In het begin van zijn studie toen hij nog studieboeken las op uitgeprinte velletjes – de boeken kon hij niet betalen – werd hij soms als bij een donderslag geraakt. 'Er zijn echt schitterende ideeën op de wereld, om tranen van in je ogen te krijgen. Niet iedereen ziet dat onmiddellijk in, maar de centrale limietstelling die zegt dat alles

normaal verdeeld is op de lange termijn... Of het frequentistisch kansbegrip. Of het idee dat de evolutie een statistisch proces is, het kernidee van Darwin, dat soort ideeën zijn zo mooi! Je hebt de zonnebloemen van Van Gogh, je hebt de fuga's van Bach en je hebt de frequentistische definitie van het kansbegrip. Het zijn dingen van een grote schoonheid, de grote prestaties van de menselijke soort. Daarom ben ik trots om in de wetenschap te zitten, ook als het er heel slecht mee gaat...'

Met goeie ideeën kom je ver. Zo is zijn netwerktheorie groter aan het worden dan hij ooit had kunnen denken. 'Er zijn heel veel mensen netwerken aan het maken. We organiseren summerschools en nu ook een winterschool voor mensen die de bijbehorende statistische technieken willen leren. Alle papers over het onderwerp reviewen kan ik al lang niet meer aan, het is totaal geëxplodeerd. In de psychiatrie en klinische psychologie is het opgenomen als een soort werkhypothese. Maar ook op andere plekken duikt het op, zoals binnen de sociale psychologie. Ook attitudes kun je in netwerken stoppen. En ik zag in een biologenblad een netwerkanalyse van hondengedrag, met verschillende gedragsnetwerken van waak- en speurhonden. Ik ontwikkel het met klinische psychologie in mijn achterhoofd, maar de statistiek is generiek.'

'Het moet altijd beter, maar ik kan niet tegen lof. Dus waarom doe ik dat dan eigenlijk?'

SUCCES

Het is leuk om succes te hebben, maar het kan ook een beetje drukken, zeker als je overloopt van ideeën. 'Dan ga ik in mijn hoofd uitwegen bedenken,' vertelt Borsboom. 'Soms verlang ik terug naar de tijd dat ik aio was.' Enthousiast: 'Dan kwam ik 's ochtends op mijn werk en dacht: wat zal ik nu eens gaan doen?' Ideeën heeft hij genoeg. Zo zou hij graag nog een keer een soort grammatica van het denken willen

FOTO: PETER VALCKX

‘Denny! Als $2+2=5$ was, dan was $4+4=10$? Ja toch? Niet verder vertellen hoor!’

uitwerken. Want er zit een bepaalde systematiek in onze manier van denken, bepaalde dingen denken we en andere niet. Maar daar heeft hij geen tijd voor. ‘Ik heb het soms heel druk en dan fiets ik ’s ochtends met mijn dochter naar school en zie ik zo’n mannetje op een grasmaaier zitten, dan denk ik: dat wil ik ook!’ Om dan te nuanceren: ‘Maar dat wil ik natuurlijk niet echt. Het is gaaf dat we met de netwerkbenadering zoveel in beweging hebben gezet en ik wil erbij blijven om te zien wat het wordt. Ik wil weten of het echt zo werkt bij psychiatrische stoornissen, want het is nog maar een hypothese.’

En als hij dan een vergezicht moet schetsen van wat er met de netwerktheorie te bereiken is? ‘Ik zou hopen van die netwerken dat ze de therapie van informatie kunnen gaan voorzien op een manier die nu niet gebeurt. Maar dat is *Star Trek* hoor, je wordt

eigenlijk altijd teleurgesteld in de wetenschap. Maar goed, ik had verwacht dat ons hoofd er met onze benadering al eerder zou afgaan en dat is nog steeds niet gebeurd. Dus misschien kan het echt wel ver komen.’

Hij vindt het jammer dat hij als hoogleraar zoveel dingen moet doen waar hij niet dol op is. Want wetenschappelijk werk heeft een artistiek gehalte, maar als hoogleraar moet je daarnaast besturen, managen en in commissies in bedompte zaaltjes onderzoeksvoorstellen bespreken. Dat je zo’n corvee moet doen, is best gek, als je erover nadenkt. ‘Stel je bent kunstenaar, je wordt beter en beter, je komt in galeries te hangen, je verkoopt werk, dan kom je in het Stedelijk, je bent een goed en succesvol schilder en dan komt er iemand die zegt: ‘Je hebt de top bereikt, hier heb je een bezem. Dat is wel een beetje zoals het in de wetenschap gaat.’

Maar als hij er zijn best voor zou doen, zou hij ook daar niet heel goed in kunnen worden? Dat gelooft hij niet. ‘Dat kun je niet afdwingen, het gaat bij mij een beetje vanzelf of het gaat niet. Neem muziek. Ik kan gitaar spelen en bas en piano. Ik voel dat ik het ook met drummen zou kunnen, maar blaasinstrumenten niet. Zo is het met organiseren, dat leer ik niet, ik schuif het altijd voor me uit.’

DRUILOORGESPREK

Toch kun je ver komen als het nodig is. Als student was hij nogal slordig. ‘Ik kwam te laat, moest bij vergaderingen altijd een pen lenen.’ Dat duurde tot de dag dat zijn stagebegeleider hem daarop aansprak. Een druiiloorgesprek noemt hij het. Daarna dacht hij: ik kap met dat gedrag, ik ben voortaan netjes en voorbereid en georganiseerd en kom niet meer te laat. En zo simpel was het. Hij heft zijn handen in de lucht. ‘Het is gewoon iets wat je kunt doen!’

Zelf voert hij het druiiloorgesprek heel soms bij een student, als hij denkt dat slordigheid het probleem is en als hij daar veel bewijs voor heeft. Hij doet het voor en begint vrolijk: ‘Ik heb slecht nieuws voor je: je bent een druiiloer. Maar het goede nieuws is: ik ben ook een druiiloer, dus dat geeft niet. Nu is het verschil tussen jou en mij dat ik weet dat ik een druiiloer ben en jij nog niet.’ Dan wordt de toon strenger: ‘Maar nu heb ik het je verteld. Dus nu moet je gewoon je gedrag veranderen. Ik wil de volgende keer dat je verslag in orde is,

dat er paginanummers op staan, dat de referenties in orde zijn. En ik wil dat je op tijd komt op vergaderingen en dat ga je vanaf nu doen, dan komt het helemaal goed met je.'

Maar hij is vooral áárdig, beamen mensen uit zijn omgeving. Hij zit enthousiast en aanstekelijk te vertellen, maar vraagt dan opeens: 'Wil je nog wat thee? Want voor jou is het wel heel veel luisteren hè?'

Hij kan moeilijk nee zeggen tegen een verzoek, zeggen diezelfde mensen. In zijn aio-tijd schreef hij zelfs sollicitatiebrieven voor anderen. Hij weet dat hij het lastig vindt om nee te zeggen, maar als je zoiets weet, kun je er ook iets aan doen. Monter: 'Ik heb mezelf beloofd dat ik iedere dag iemand teleurstel.' Of dat vandaag al gelukt is? Vrolijk: 'Ja! Twee mensen al.'

ALTIJD DEBAT

Borsboom is kritisch, stelt vragen en houdt van debat, ook dat kan hij alleen maar beamen. 'Ik geloof niet in het consensusmodel. Ik vind het leuk om in de wetenschap de verschillen zo zwaar mogelijk aan te zetten. Dat zal niet iedereen leuk vinden, ik neem wel veel ruimte in.' En als aio is dat toch anders dan hoogleraar, want een hoogleraar wordt minder tegengesproken. Hij moet erop letten, zegt hij. 'Ik moet tegenspraak organiseren.' Maar ook weet hij: 'Als je een heel genuanceerde mening wil, moet je niet bij mij zijn. Als jij zegt dat je in latente variabelen gelooft, dan heb ik het netwerkmodel, en dan ga ik het hard spelen. Dan zeg ik: "Die hele latente variabelen bestaan niet." Dan is de bedoeling dat jij zegt: "Dat lijkt mij toch niet, want dan kom je in de problemen." Maar veel mensen zoeken het midden: het kan allebei een beetje. Dat vind ik geen interessant antwoord, daarmee kan ik mijn model niet aanscherpen. Want ik wil precies weten hoe het zit. Waar dat vandaan komt? Misschien komt dat ook wel van vroeger, want bij ons thuis werd er altijd gediscussieerd en dat was niet genuanceerd.'

En of hij nog een keer psychologie had gestudeerd als hij had moeten kiezen? Hij twijfelt, want hij zou ook geschiedenis, filosofie of natuurkunde hebben willen studeren. Maar hij is 'wel een beetje verliefd geworden op de psychologie – ondanks alle moeilijkheden en ellende vind ik het een van de mooiste en belangrijkste vakken'. Hij heeft er daarom geen spijt van. En hoewel hij ook graag iets anders had willen studeren, is het voordeel van psychologie dat er nog

Er zijn echt schitterende ideeën op de wereld, om tranen van in je ogen te krijgen

zoveel te doen is. 'Psychologie is een jong vak, er zijn veel dingen waar we de vinger nog niet achter hebben. Er liggen nog grote momenten in het verschiet.'

Wat hij tot slot als columnist van plan is? Borsboom: 'Ik wil in mijn column ideeën van belangrijke denkers uit de geschiedenis die ik interessant vind, verbinden met hedendaagse thema's in de psychologie. Voor elke column wil ik één denker nemen, één centraal idee van hem of haar benoemen en dat koppelen aan één thema of vraagstelling die actueel is. Zo wil ik laten zien dat de psychologie in een heel lange traditie staat. Het idee dat de psychologie pas honderdvijftig jaar oud is klopt alleen voor zover het de academische organisatie van het vak betreft, maar niet als het gaat om ideeën of vragen waarmee de psychologie kampt. Dat vind ik zelf een leuk gegeven, en ik heb er ook heel veel aan in het vrijwel constante gevecht tegen de waan van de dag dat we in de psychologie moeten leveren. Tenslotte zie je, als je over langere periodes heen kijkt, dat we ontzettend veel te weten zijn gekomen over menselijk gedrag en de processen die eraan ten grondslag liggen. Historisch besef helpt dus ook tegen de wat cynische houding die je soms in de psychologie en haar randgebieden aantreft.'

Literatuur

- Borsboom, D., Mellenbergh, G. J., & van Heerden, J., (2003). The Theoretical Status of Latent Variables, *Psychological Review* 110 (2) 203–219.
- Borsboom, D., (2005). *Measuring the mind: Conceptual Issues in Contemporary Psychometrics*, Cambridge University Press.
- Borsboom, D., (2016). Bodemschatten. *De Psycholoog*, 4, 10–20.
- Nuijten, M., Deserno, M., Cramer, A. & Borsboom, D. (2013). Psychologische stoornissen als complexe netwerken. *De Psycholoog*, 1, 12–23.

DE GEREEDSCHAPSKIST

HET KIND EN HET BADWATER

De roep om psychologisch onderzoek op basis waarvan men uitspraken kan doen op niveau van het individu klinkt de laatste tijd steeds sterker. Een discussie hierover werd bijvoorbeeld recent gevoerd in de wetenschappelijke literatuur (Bos, 2016; Van Borkulo et al., 2015, 2016) en tijdens het reviewproces van één van onze papers – waarin we dit onderwerp behandelden in de context van netwerkmodellen – bleek het ook een heet hangijzer (Fried & Cramer, revision). Waarom ben ik het eens met deze oproep maar oneens met de implicatie – volgens sommigen – dat we eigenlijk helemaal geen onderzoek meer moeten doen op het niveau van de groep?

In de klinische psychologie, psychiatrie en de bredere medische wetenschappen is het een snel toenemend populair standpunt: we moeten toewerken naar een gepersonaliseerde benadering. Dit betekent grofweg dat we onderzoek moeten doen naar individuen en niet naar groepen individuen zodat we hopelijk in de toekomst kunnen bepalen of Jan met een depressie meer gebaat is bij antidepressiva of bij cognitieve gedragstherapie of wat het optimale moment is om in te grijpen bij Marie om te voorkomen dat ze terugvalt in een depressieve episode. Dit

‘Leuker kunnen wij het als methodologen niet voor u maken, hopelijk wel makkelijker.’ De rubriek De Gereedschapskist wordt verzorgd door redactieraadslid Angélique Cramer, universitair hoofddocent bij het departement Methods and Statistics aan Tilburg University. Deze aflevering gaat over waarom zowel groepen als individuen belangrijk zijn in psychologisch onderzoek.

FOTO: JACQ ROOS

is een uitstekend idee en doet onder andere recht aan het basale feit dat zelfs binnen één diagnose mensen zeer heterogeen zijn: tien mensen met depressie, tien verschillende ontstaansgeschiedenissen, in stand houdende factoren, etc.

Maar betekent dit nu dat we alleen nog maar onderzoek moeten doen naar individuen en niet meer naar groepen individuen? Neen. Een belangrijke reden hiervoor is dat niet alle interessante en relevante onderzoeksvragen zich op het niveau van het individu

afspelen. Neem het feit dat vrouwen vaker depressief zijn dan mannen. Stel dat ik een nieuwe hypothese wil onderzoeken over de reden voor dit verschil in prevalentie. Voor een dergelijke onderzoeksvraag ben ik helemaal niet geïnteresseerd in waarom Marie depressief is en Klaas niet. Deze vraag gaat niet over verschillen tussen Marie en Klaas, maar over verschillen tussen een groep vrouwen en een groep mannen. Ander voorbeeld: stel dat ik een nieuwe therapie heb ontwik-

keld voor het behandelen van een spinnenfobie. Om te onderzoeken of deze therapie werkt, wil ik niet weten of de therapie wel werkt voor Henk maar niet voor Ingrid; ik wil weten of de therapie aanslaat voor de groep mensen met een spinnenfobie.

Kortom: laten we proberen meer recht te doen aan het feit dat ieder mens zijn/haar eigen verhaal heeft door meer data te verzamelen waarmee we deze individuen beter kunnen begrijpen en, waar nodig, helpen. Maar laten we vooral het kind niet met het badwater weggooien en toch ook vooral blijven doorgaan met het onderzoeken van relevante vragen op het niveau van de groep. Een optimale mix van een focus op het individu en op de groep lijkt mij de weg voorwaarts.

Bos, E. H., & Wanders, R. B. K. (2016). Group-Level Symptom Networks in Depression. *JAMA Psychiatry*, 73, 411.
Fried, E. I. & Cramer, A. O. J. (revision). Moving forward: challenges and directions for psychopathological network theory and methodology. Preprint: <https://osf.io/mh3cf/>.
van Borkulo, C. D., Borsboom, D. & Schoevers, R. A. (2016). Group-Level Symptom Networks in Depression – Reply. *JAMA Psychiatry*, 73, doi: 10.1001/jamapsychiatry.2015.3157.
van Borkulo, C. D., Boschloo, L., Borsboom, D., Penninx, B. W. J. H., Waldorp, L. J. & Schoevers, R. A. (2015). Association of Symptom Network Structure With the Course of Depression. *JAMA Psychiatry*, 72, 1219-1226.

HET **NEDERLANDS INSTITUUT VAN PSYCHOLOGEN** IS DE GROOTSTE BEROEPSVERENIGING VAN PSYCHOLOGEN, HOUDT DE ONTWIKKELING VAN HET VAKGEBIED IN HET OOG EN BEHARTIGT DE BELANGEN VAN PSYCHOLOGEN DOOR TE ZORGEN DAT ZIJ GEHOORD EN GEZIEN WORDEN BIJ ALLE PARTIJEN DIE ERTOE DOEN. IEDERE MAAND LEGGEN WE VERSCHILLENDE BETROKKEN NIP-LEDEN EN NIP-MEDEWERKERS EEN VRAAG VOOR: **WAT HOUDT U ZOAL BEZIG EN WAT MERKT U VAN HET NIP?** EEN KIJKJE IN ONS BREDE EN DIVERSE VAK!

Aftrap NIP Leergang III – 'Leven is leren'

Het lerende brein

Op 14 november 2016 vond in Utrecht de eerste bijeenkomst plaats van de NIP Leergang III – Leven is Leren. In een sfeervolle negentiende-eeuwse kerkzaal verzamelde zich een divers publiek van psychologen en professionals uit het onderwijs, de ouderenzorg en het bedrijfsleven. Toepasselijk onderwerp van deze aftrap: hoe werkt ons brein, dat fascinerende en complexe orgaan dat ons in staat stelt te leren?

Een voorspellingsmachine

Keynotespreker prof. dr. Harold Bekkering (cognitief psycholoog) houdt een boeiende en interactieve lezing over de stand van zaken in de wetenschap wat betreft de hersenen en leermechanismen.

'Ieder mens heeft meer dan tachtig miljard neuronen in de hersenen,' vertelt hij, 'en die hebben onderling tienduizend verbindingen. Die neuronen maken een model van de wereld. Maar ook van onszelf. Dat doen we om te kunnen voorspellen, en dat is weer handig omdat je daarmee verrassingen vermijdt.'

De hersenen als voorspellingsmachine.

Met deze prikkelende voorstelling als uitgangspunt komt Bekkering tot de volgende uitspraak: 'Waarneming is niets anders dan het verwerken van informatie die afwijkt van wat verwacht werd.'

Schoonheidsoordelen en gedachtenlezen

Na de koffiepauze is er keuze uit drie

werkshops. De eerste biedt een inkijkje in de variabiliteit in schoonheidsoordelen, de tweede gaat over zin en onzin van kennis over het brein, en in de derde laat trainer/coach Janneke Stielstra zien welke spectaculaire ontdekkingen er de afgelopen jaren zijn gedaan op breingebied. Ze biedt de deelnemers handvatten en demonstreert hoe ze door kennis van het brein kunnen excelleren in hun eigen werkomgeving.

Snelwegen aanleggen

Na de uitstekend verzorgde lunch is het de beurt aan de volgende keynotespreker, dr. Kees Vreugdenhil. Deze brein- en onderwijsdeskundige stelt dat leren in de hersenen neerkomt op 'nieuwe verbindingen maken

of bestaande verbindingen versterken'. Verbindingen vormen tezamen patronen en netwerken, een soort landkaarten waarop veelgebruikte verbindingen zich verstevigen tot snelwegen. Weinig gebruikte verbindingen daarentegen eroderen langzaam en vervallen tot stoffige landweggetjes, sterven kortom af in het brein. 'Plasticiteit, heet dat,' legt Vreugdenhil uit.

Hij wijst erop dat elke interactie, en dus elk leermoment, een emotionele ondergrond heeft. Daarom is gehechtheid ook zo belangrijk voor een kind in een leerproces, stelt hij: 'Een duurzame emotionele band tussen kind en een of meer specifieke volwassenen is een voorwaarde om evenwichtig te overleven.'

Het jonge kind en leren

De aftrap van de leergang 'Leven is leren' levert al met al de nodige leermomenten op. De volgende bijeenkomst staat gepland voor 9 januari 2017 en heeft als thema 'Het jonge kind en leren'. Er zijn nog plaatsen beschikbaar. Voor informatie en aanmelden: www.psynip.nl/actueel/agenda.

Door: Jeroen van Goor

Kees Vreugdenhil tijdens zijn lezing

HET NETWERK KWALITEITSONTWIKKELING GGZ. WAT BETEKENET HET VOOR U?

In 2016 en 2017 worden ongeveer 45 zorgstandaarden en generieke modules opgeleverd voor de GGZ en de verslavingszorg. Deze zijn ontwikkeld vanuit het Netwerk Kwaliteitsontwikkeling GGZ, een stichting waarvan het NIP medeoprichter is. In het Netwerk werken patiënten en naasten, zorgprofessionals, zorgaanbieders en zorgverzekers samen in hun streven naar goede, toegankelijke en betaalbare geestelijke gezondheidszorg. Dit gebeurt primair door het ontwikkelen, financieren en begeleiden van kwaliteitsstandaarden.

Een zorgstandaard of generieke module beschrijft de meest actuele zorg en behandeling voor een bepaalde aandoening of probleem en:

- is geschreven vanuit het perspectief van de cliënt en beschrijft de organisatie van de zorg in de vorm van het pad dat de cliënt loopt (patient journey)

- brengt de evidence en practise based kennis (conform de betreffende richtlijn) en de ervaringskennis over de aandoening of stoornis bij elkaar
- beschrijft indicatoren om de uitkomst van zorg te meten

In de wet is vastgelegd dat psychologen zich moeten verhouden tot de professionele standaard. Deze standaard wordt nader ingevuld door de Beroepscode van het NIP en door richtlijnen, zorgstandaarden en generieke modules, competenties en overige veldnormen.

Het is de bedoeling dat het werken met zorgstandaarden en generieke modules de komende jaren de reguliere werkwijze wordt. Momenteel wordt gewerkt aan een database waarin al deze producten gemakkelijk te vinden zijn.

Voor meer info: www.kwaliteitsontwikkelingggz.nl

Afspraken voor een effectieve samenwerking

‘Hoe leveren we met verschillende partijen de beste zorg?’

Mariëlle van Avendonk is senior wetenschappelijk en beleidsmedewerker bij het Nederlands Huisartsen Genootschap (NHG). Zij was als projectleider betrokken bij de generieke module Landelijke GGZ Samenwerkingsafspraken, die in maart 2016 is opgeleverd door het Netwerk Kwaliteitsontwikkeling GGZ.

Wat was je rol binnen dit project?

Het Netwerk Kwaliteitsontwikkeling GGZ heeft het NHG opdracht gegeven om als projectleider op te treden bij het ontwikkelen van de generieke module. Zodoende hebben we de verschillende partijen aan tafel gekregen, onder wie een huisarts, een POH-GGZ

en vertegenwoordigers uit de ggz en van patiëntenorganisaties. Gezamenlijk zijn we tot een breed gedragen product gekomen waarin heldere samenwerkingsafspraken staan. Daar ben ik blij om, want dat was wel nodig.

Hoe verliep het proces van het opstellen van de generieke module?

Het was niet altijd eenvoudig, maar uiteindelijk is er consensus gekomen. Na de herstructurering van de ggz ontstond veel onduidelijkheid en onzekerheid, het was niet geheel helder meer hoe we met verschillende partijen de beste zorg konden leveren. Wie doet wat, en wanneer en waarom? Door naar elkaar te luisteren en de verschillende standpunten te horen, groeiden de leden van de werkgroep naar elkaar toe en dat was heel mooi.

Hoe verbetert de samenwerking concreet?

Bijvoorbeeld als het gaat om terugverwijzen vanuit de ggz naar de huisarts. Welke patiënten kan men in de huisartsenpraktijk bijvoorbeeld aan en welke kunnen beter worden geholpen binnen de ggz? Deze generieke module moet je zien als een basisdocument dat door moet sijpelen naar alle betrokken werkvelden. De kern is dat we meer zullen moeten samenwerken, iets wat vooral regionaal moet gebeuren. Want het is overal in het land anders geregeld, met andere samenwerkingspartners en -instellingen. Huisartsen en professionals in de ggz kunnen de samenwerking nu zelf gaan invullen op basis van dit document, dat als leidraad kan dienen voor het maken van concrete afspraken.

Wat zijn voordelen van de module voor professionals in de zorg?

Vanuit de ggz vindt men het prettig om op de hoogte te worden gehouden van ontwikkelingen op somatisch gebied bij een patiënt, of een verandering in medicijngebruik. Er zijn in de module ook specifieke punten opgenomen, momenten waarop de huisarts contact opneemt met de psycholoog. Bijvoorbeeld bij een crisis of een heftige levensgebeurtenis die invloed zou kunnen hebben op bekende psychische problematiek. Daar zijn nu duidelijke criteria voor opgeschreven. Anderzijds is er vanuit de huisarts behoefte aan laagdrempelig overleg richting ggz. Net zoals de huisarts gewend is om de cardioloog te bellen met vragen over een hartprobleem, kan hij ook contact opnemen met een psycholoog over bijvoorbeeld iemand met een geschie-

denis van angststoornissen. Dat kan snel, het hoeft niet een hele verwijzing te worden, je moet het eerder zien als advies inwinnen. Huisartsen zullen binnen het nieuwe systeem toch meer te maken krijgen met patiënten met psychische problematiek en daarmee groeit de behoefte aan kort, laagdrempelig overleg met de ggz.

Welke voordelen biedt de module aan patiënten?

Huisartsen kennen een patiënt vaak al wat langer en weten ook wat er in de rest van het gezin speelt. Het delen van die kennis stelt je in staat om betere zorg te leveren. Veel somatische problemen hebben immers invloed op de psyche en andersom, je kunt dat niet als twee gescheiden deelgebieden beschouwen. Patiëntenvertegenwoordigers in de werkgroep benadrukten dat ook, en zeiden: "bekijk de mens in zijn omgeving, niet als een patiënt met schizofrenie aan de ene kant en een patiënt met diabetes aan de andere, alsof het twee verschillende personen zijn." Zij gaven verder aan betrokken te willen worden in het behandelproces, zodat patiënten de kans krijgen om mee te beslissen. Die geluiden zijn ook meegenomen in de module.

Kun je een voorbeeld geven?

Als een patiënt met een klacht over hartkloppingen komt, hoeft de huisarts het niet meteen in de somatische hoek te zoeken, maar kan vragen: "hoe gaat het met naar de supermarkt gaan?" omdat hij via de psycholoog weet heeft van een geschiedenis van pleinvrees en bijbehorende symptomen als hartkloppingen. Zo krijg je praktische tools die specifiek gelden voor deze patiënt. Een huisarts weet in principe veel over angststoornissen, maar de patiënt heeft het misschien alleen in de praktijk van de psycholoog besproken. Het helpt dus als de huisarts een paar indicaties heeft van wat er ter sprake is gekomen in de therapie.

In hoeverre zijn de afspraken in de module bindend?

De generieke module is onderdeel van de set kwaliteitsstandaarden die worden ontwikkeld waarmee goede zorg wordt beschreven met de patiënt als uitgangspunt. Deze module bevat afspraken die het overleg tussen huisartsen en professionals in de ggz beter kunnen structureren. Maar als je denkt dat bij een specifieke patiënt een andere aanpak wenselijk is, en je kunt dat goed onderbouwen, dan kun je prima van de standaard afwijken. Nu is het vooral zaak om de bewustwording rond deze module bij alle betrokken partijen te vergroten om de kwaliteit van de zorg verder te kunnen verbeteren. Dus in de ggz in hele brede zin, en daar vallen ook de spreekkamers van huisartsen onder, want ook daar wordt geestelijke gezondheidszorg bedreven.

De Generieke module Landelijke GGZ Samenwerkingsafspraken vindt u op de website van het Netwerk onder 'Standaarden'.

Door: Jeroen van Goor

Informatie delen met derden: wie, wat en hoe?

Bent u verplicht om aan de huisarts te rapporteren? En welke gegevens mag u delen met een behandelteam, wijkteam, verwijzer of een externe opdrachtgever zoals de werkgever of de school? Tijdens de eerste NIP-webinar Ethiek op 1 november 2016 werden de meest gestelde vragen over het delen van informatie beantwoord.

Psychologen krijgen bijna dagelijks de vraag om informatie te verstrekken. Die vraag komt vaak van derden, dat wil zeggen: andere personen dan de cliënt. De psycholoog mag dit doen met de gerichte toestemming van de cliënt. Maar hoe zit dat met de huisarts, ben je verplicht om die te informeren? Dat was een van de vragen die opkwam tijdens het webinar over het Kwaliteitsstatuut, dat in zijn geheel op internet is terug te zien: www.psynip.nl/actueel/nieuws/2016/eerste-webinar-ethiek-hoog-gewaardeerd/

Chatten over ethiek

De 122 deelnemers – die de webinar gemiddeld waardeerden met een 8 – konden ook vragen stellen via de chat. Deze werden live beantwoord door NIP-medewerkers, zoals de volgende vraag:

VRAAG Hoe ga je om met informatieuitwisseling met familie na een suïcide van je client?

ANTWOORD Het beroepsgeheim van de psycholoog 'reikt tot over het graf heen', d.w.z. derden, waaronder de nabestaanden hebben geen recht op informatie, omdat de cliënt daarvoor geen toestemming meer kan geven. Er zijn enkele uitzonderingen op, waaronder een zwaarwegend belang voor nabestaanden. Dat kan bijvoorbeeld een erfelijke aandoening zijn, een financieel belang is dat niet.

De tweede uitzondering is dat psycholoog m.b.v. het dossier dient te reconstrueren of de cliënt ermee in zou stemmen dat de nabestaande op de hoogte komt van de diagnose. Dat de nabestaande daar een financieel belang bij heeft is niet voldoende om de wil van de cliënt in positieve zin te reconstrueren. Immers, de nabestaande lijkt de diagnose uitsluitend voor het doel van de levensverzekering nodig te hebben. Er bestaat in ieder geval geen juridische verplichting voor de psycholoog.

BLIJF ALTIJD EN OVERAL OP DE HOOGTE MET DE **NIP-APP**

De NIP-app is exclusief beschikbaar voor leden van het NIP. De app biedt het laatste nieuws, een agenda met interessante evenementen en alle artikelen uit tijdschrift *De Psycholoog*. Download de app nu gratis in Google Playstore en iOS appstore.

Voor meer informatie: www.psynip.nl/contact-en-service/veelgestelde-vragen/nip-app.html

MIS HET NIET: 15th EUROPEAN CONGRESS OF PSYCHOLOGY IN AMSTERDAM

Van 11-14 juli 2017 is het NIP mede-organisator van dit internationale congres. Ontmoet buitenlandse collega's en wissel kennis en kunde uit!

Voor meer informatie: www.ecp2017.eu

Jezelf de maat nemen

Onvolmaakt tevreden.

Omgaan met je innerlijke criticus

Door Frans Schalkwijk

Amsterdam: Boom, 144 p.

Recensent: Vittorio Busato

Viel mijn grap vandaag niet toch verkeerd bij die nieuwe collega? Mijn vriendin begrijpt toch wel dat die opmerking ironisch was bedoeld, waarom blijft ze dan zo afstandelijk?

U kent hem wellicht wel: dat innerlijke stemmetje dat zich ongevraagd opdringt en evalueert of je het wel goed hebt gedaan en/of je zelf wel goed genoeg bent. Bij de een klinkt die aanzienlijk dwingend en strenger dan bij de ander, maar jezelf de maat nemen, dat doet-ie!

Psychotherapeut en psychoanalyticus Frans Schalkwijk schreef er een sympathiek, analyserend zelfhulpboek over. Hij omschrijft die stem als innerlijke criticus: 'de psychische functie die beoordeelt of wat we denken, doen of fantaseren onze zelfwaardering niet teveel aantast.' Het is die stem die je schaamte- of schuldgevoelens kan bezorgen – gevoelens die hoe dan ook bij het leven horen, waarbij schaamte vooral te maken heeft met je identiteit, en schuld vooral met wat je denkt, voelt of doet.

'Schaamte is een breuk in de empathie met jezelf,' citeert Schalkwijk de in 2011 overleden psychiater en psychoanalyticus Louis Tas. Het prettige van schuld ten opzichte van schaamte is dat niet wie je *bent* ter discussie staat maar wat je hebt *gedaan*, aldus Schalkwijk. 'En dat is meestal concreet en kan dus ongedaan worden gemaakt of gecompenseerd worden.'

Schalkwijk biedt allerlei testjes en oefeningen om je innerlijke criticus te analyseren. Hij adviseert onder meer om mild voor jezelf te zijn, en schaamte meer te accepteren als iets wat bij je hoort. Die acceptatie en zelfkennis maken het leven een stuk aangenamer.

Goede kans dat na lezing van *Onvolmaakt tevreden* die innerlijke criticus bij menig lezer voorlopig weer een toontje lager zingt.

Dr. Vittorio Busato is hoofdredacteur van De Psycholoog. E-mail: vittorio.busato@psynip.nl.

ADVERTENTIES

Psychosociale zorg in de oncologie

Door: Mecheline van der Linden, Josette Hoekstra-Weebers, Alexander de Graeff en Fons Mathot (2016)

Utrecht, De Tijdstroom, 374 p. € 48,00

Bij kwalitatief hoogwaardige oncologische zorg dienen somatische en psychosociale zorg geïntegreerd te zijn. Dit boek biedt zorgverleners kennis en handvatten om de kwaliteit van zorg aan mensen met kanker te verhogen.

Handboek psychiatrie en lichte verstandelijke beperking

Door: Robert Didden, Pieter Troost,

Xavier Moonen, Wouter Groen (2016) Utrecht,

De Tijdstroom, 550 p. € 58,00

Dit handboek brengt voor het eerst de huidige kennis uit het veld van de psychiatrie en lichte verstandelijke beperking bijeen uit vakgebieden als genetica, cognitieve- en neuropsychologie, systeembenaderingen bij gezins- en residentiële behandeling, farmacotherapie en orthopedagogiek.

Theorie en praktijk van supervisie in de ggz

Door: Ruud Beunderman, Sjoerd Colijn, Lidwien

Geertjens, Fatima van der Maas (2016)

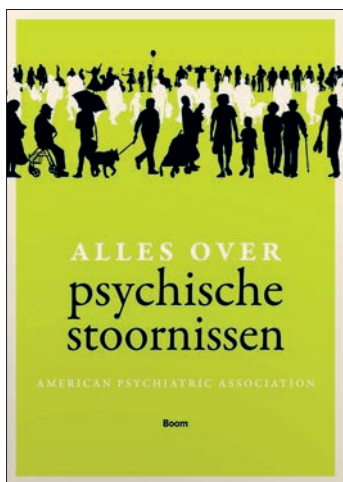
Utrecht, De Tijdstroom, 254 p. € 36,00

Supervisie is een vak apart en een essentieel onderdeel van de opleiding tot o.m. gz-psycholoog en klinisch psycholoog. Dit boek is de opvolger van Supervisie in de GGz en biedt een verdere verdieping.

De boeken zijn verkrijgbaar via www.tijdstroom.nl, voor al uw vakliteratuur.

Ook een boekadvertentie plaatsen? Neem voor informatie en tarieven contact op via 073-689 58 89 of depsycholoog@performis.nl

Psychiatrische proto-professionalisering

Alles over psychische stoornissen

Door American Psychiatric Association (2016)

Amsterdam: Boom, 446 p.

Recensent: Karel Soudijn

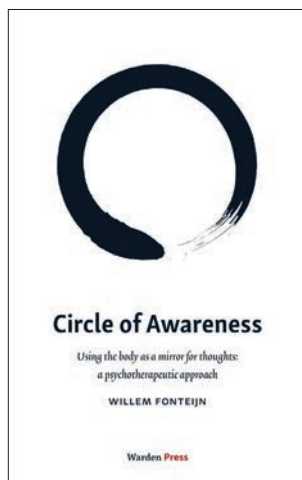
Enkele decennia geleden discussieerden we in Nederland over de vraag of bepaalde bevolkingsgroepen voldoende toegang kunnen krijgen tot psychotherapeutische hulpverlening. Laaggeschoolden zouden over te weinig vaardigheden beschikken om hun moeilijkheden te presenteren in een taal die aansluit bij de wijze waarop professionals zich uitdrukken. Ook zouden ze te weinig begrijpen waarom hulpverleners op een bepaalde manier vragen stellen. Om in aanmerking te komen voor psychotherapie zouden laaggeschoolden eerst een vorm van 'pre-therapie' moeten ondergaan. Wie van hulpverlening wil profiteren, moet het niveau bereiken van de 'proto-professional', iemand die (minstens) in rudimentaire vorm op de hoogte is van het jargon en de werkwijze van echte professionals.

De publicatie van de DSM-5 vormde voor de Amerikaanse beroepsvereniging van psychiaters echter aanleiding een boek te publiceren dat gelezen kan worden als poging een breed publiek weer verder te 'proto-professionaliseren'. In redelijk gewone mensentaal staan de verschillende stoornissen uit de DSM-5 beschreven. Onlangs verscheen een Nederlandse vertaling en bewerking. Volgens het voorwoord is dit boek niét bedoeld als middel voor 'zelfdiagnose'. We moeten professionals geen werk uit handen nemen. Wel wordt deze publicatie gezien als een nuttig hulpmiddel 'als u in gesprek bent met een zorgverlener, zowel vóór als nadat een classificatie is toegekend'. We leren de taal van psychiaters en verwante professionals enigszins te begrijpen.

Wie last heeft van bepaalde symptomen zal niet

meteen weten waar hij of zij het in dit boek zoeken moet. De opbouw gaat precies andersom. Hoofdstukken beginnen met een brede aanduiding (bijvoorbeeld bipolaire-stemmingsstoornissen). Vervolgens wordt het thema in paragrafen toegespitst op meer specifieke problemen, zoals 'bipolaire-I-stoornis', 'bipolaire-II-stoornis' en 'cyclothyme stoornis'. Bij elk ervan lezen we hoe deze valt te herkennen, wat de risicofactoren zijn en hoe behandeling plaatsvindt. Vaak inclusief een beknopte casus ter illustratie en tips hoe we een gezonde geest in een gezond lichaam kunnen kweken. 'Veel bewegen' lijkt de Haarlemmer olie van de 21ste eeuw. In dit psychiatrisch georiënteerde boek wordt bij behandeling veel aandacht besteed aan medicatie, maar we komen ook nogal eens het advies tegen om pillen te combineren met psychotherapie. Bijwerking van medicijnen komt duidelijk ter sprake. Vaak lijkt het middel bijna net zo erg als de kwaal. *Alles over psychische stoornissen* maakt niet duidelijk waar professionals hun kennis vandaan halen. Bronvermeldingen komen er nauwelijks in voor. Wel bevat het boek een woordenlijst waarin talrijke vaktermen worden verduidelijkt, en is een lijst opgenomen met namen van geneesmiddelen (en de bijbehorende indicaties). De Nederlandse editie bevat bovendien een lijst met 'nuttige adressen'. Een zinvol leerboek, maar ook mooie propaganda voor psychiaters. Wie het doorwerkt, wordt voor deze beroepsgroep een prettige gesprekspartner.

Dr. K.A. Soudijn is verbonden aan de Universiteit van Tilburg. E-mail: k.a.soudijn@uvt.nl.

Bewustzijns­cirkel in pioniers­fase

The circle of awareness

Using the body as a mirror for thoughts: a psychotherapeutic approach

Door Willem Fonteyn (2016)

Amsterdam: Warden Press, 150 p.

Recensent: Paul Soons

The circle of awareness beschrijft een innovatieve methodiek die uitstekend past in de derde generatie cognitieve gedragstherapieën zoals *Mindfulness Behavioral Cognitive Therapy*, *Acceptance and Commitment Therapy* en *Compassion Focused Therapy*. In deze therapieën is een grote rol weggelegd voor mindfulness, bewustzijn en acceptatie.

De beschreven methodiek is ontwikkeld door Willem Fonteyn, een ervaren cognitief psychotherapeut. De aanpak bestaat uit drie elementen. Allereerst wordt gebruikt gemaakt van een aangepaste versie van een experientieel groepstrainingformat, namelijk het zogenaamde ZEGG-forum (www.zegg.de). Deelnemers zitten in een cirkel, terwijl een deelnemer een probleem exploreert midden in de groep. Deze krijgt instructies van de trainer en de groep mag feedback geven. De groepsleden luisteren niet alleen inhoudelijk, maar letten ook op bijvoorbeeld toonhoogte en lichaamsbewegingen. Een tweede ingrediënt is Vipassana-meditatie ofwel mindfulness-meditatie. Mindfulness betekent aandacht geven op een bepaalde manier, gericht, in het hier en nu, niet (ver) oordelend. Dit geeft een basis om anders met je problemen en klachten om te gaan. Voorgaande twee elementen worden geïntegreerd in een cognitief gedragstherapeutisch groepstherapieprogramma, dat gebaseerd is op COMET (*Competative Memory Training*). Hier wordt onder meer gebruik gemaakt van contra-conditionering, imaginatie, lichaamshouding en gelaatsuitdrukking en muziek.

Het goed geschreven en geredigeerde boek telt in totaal 33 hoofdstukken. In het begin wordt beschreven

hoe de bewustzijns­cirkel werkt: centraal thema is zelfexploratie en awareness/bewustzijn. Een deelnemer stapt in de cirkel en presenteert een probleem, terwijl de andere deelnemers in staat zijn goed te observeren, met name ook de lichaamsreacties van de explorerende deelnemer in de cirkel. De trainer faciliteert het bewustwordingsproces. Vervolgens wordt een veelheid aan thema's opgepakt, met awareness als rode draad, bijvoorbeeld de functie van, de-conditionering, het transformeren, het therapeutisch gebruik et cetera. De verschillende thema's zijn vooral bedoeld om het bewustzijn van de lezer te vergroten. De lezer wordt goed meegenomen in de sfeer van de therapie. Het boek is ervaringsgericht, awareness staat centraal, en is geïllustreerd met vele voorbeelden en casussen. *The circle of awareness* kijkt niet alleen naar gedrag en cognities, maar ook naar emoties, motoriek en lichamelijke sensaties. Door het veelomvattende karakter is het een welkome aanvulling op de gangbare (cognitieve) gedragstherapieën van de eerste en tweede generatie.

Concluderend is het een innovatieve en veelbelovende therapievorm in de pioniersfase. Wil deze vorm bredere ingang vinden, dan is breed opgezet effectonderzoek noodzakelijk. Alhoewel cognitieve gedragstherapie behoorlijk succesvol is bij vele klachten en patiënten, zijn er ook nog veel patiënten die er geen baat bij hebben. Wellicht dat deze nieuwe benadering toegevoegde waarde kan bieden.

Dr. Paul Soons is klinisch psycholoog/psychotherapeut.
Email: p.soons1@gmail.com.

EENS PSYCHOLOOG,

LASTIGE PUZZELS

Blijf je psycholoog als je professioneel een metamorfose ondergaat? In deze rubriek vertellen psychologen over hun opmerkelijke carrièreswitch. In deze aflevering

Miranda van Turennot, officier van justitie bij het Openbaar Ministerie in Amsterdam.

Miranda van Turennot studeerde begin jaren negentig functieleer in Leiden. 'Ik was vooral geïnteresseerd in het brein van de mens, maar de cognitieve neuropsychologie stond nog in de kinderschoenen, dichterbij dan de richting functieleer kon je destijds niet komen.' Daarna liep ze stage bij het Max Planck Instituut voor Psycholinguïstiek, waar ze ook haar promotieonderzoek deed. Ze promoveerde op taalproductie en hoe woorden in het brein worden opgehaald. Vervolgens deed ze twee jaar fMRI-onderzoek in de VS, waarna ze terugkwam en meewerkte aan de oprichting van het FC Donderscentrum aan de Radbouduniversiteit in Nijmegen.

In de avonduren ging ze naast haar werk rechten studeren. 'Dat deed ik voor de lol, rechten interesseerde me altijd al. Ik vond de studie onmiddellijk heel boeiend, vooral door het strafrecht werd ik gegrepen. Je leert heel veel over de maatschappij, want die wordt gereguleerd door het recht.'

MAATSCHAPPIJ

Als psycholoog was ze fundamentele wetenschapper, een bewuste keuze, toegepast onderzoek trok haar niet. Desondanks miste ze in haar werk een link met de maatschappij. Die link was in haar juridische studie wel aanwezig.

Ze was bijna klaar met haar studie toen er een wetenschappelijk bureau werd opgericht bij het Openbaar Minis-

terie en daarvoor zochten ze mensen. 'Dat leek me onmiddellijk leuk. Ik heb gebeld, gesprekken gevoerd. Tegen de tijd dat ik het aanbod kreeg om daar te komen werken, was de beslissing om over te stappen niet zo moeilijk meer.' Ze stopte als psychologisch onderzoeker. Tijdens haar werk op het wetenschappelijk bureau deed ze veel juridische ervaring op. Na vier jaar kon ze intern een opleiding tot officier van justitie volgen. Die opleiding duurde een jaar, en daarop werd ze als officier van justitie aangesteld in Haarlem en vervolgens in Amsterdam. Dat is nu vijf jaar geleden.

'In mijn baan als officier van justitie komen al mijn interesses samen. Wat ik als officier doe, deed ik in de wetenschap ook: lastige puzzels oplossen. Als officier doe ik dat in samenwerking met de politie. Er is een vraag – er moet een misdrijf worden opgelost – en die vraag proberen we te beantwoorden door naar verschillende scenario's te kijken. Daar-

FOTO VLINDERS: SHUTTERSTOCK / PORTRAIT: HERMAN WOUTERS

ALTIJD PSYCHOLOOG...

beurtenissen en feiten, het is een set van connecties en als je je iets probeert te herinneren is het een reconstructie die je actief maakt, waardoor de herinnering zelf ook vaak weer verandert.

BEPERKTE VRIJHEID

In het begin van mijn studie moest ik eraan wennen dat je als jurist met een ander systeem werkt, de wet. Je moet de wet uitleggen, maar de vrijheid die je daarin hebt is beperkt.

Als officier van justitie ben ik behalve jurist, ook opsporingsambtenaar. Je kijkt altijd terug, je onderzoekt of er strafbare feiten zijn begaan. In een opsporingsonderzoek is er natuurlijk wel veel vrijheid. Net als een onderzoeker moet ik bewaken dat de methoden die we gebruiken toegestaan zijn. Zo heb ik het beste van twee werelden.

Ik werk met een groot team aan een bepaalde zaak. Die samenwerking vind ik heel erg leuk. Je werkt met zijn allen naar het einde toe. We moeten de puzzel in elkaar zien te leggen, de waarheid achterhalen. En als we denken dat iemand een strafbaar feit heeft gepleegd, moeten we de zaak goed op de terechtzitting brengen. Daar komt alles samen, het is dan aan mij om een zaak zo goed mogelijk te presenteren, dat doe ik voor de rechtbank, maar ook naar de maatschappij toe. Dat is een mooi eindmoment, dat heb je in de wetenschap niet. Dan schrijf je je artikel en dat wordt na nodige rondes gereviewd en uiteindelijk wordt gepubliceerd. Het toewerken naar zo'n eindmoment als een zitting, dat is voor mij een van de belangrijke verschillen met wat ik als psycholoog deed.'

voor moet ik het probleem systematisch en goed ontleden. Als er bijvoorbeeld bewijs is voor een bepaald scenario, klopt dat bewijs? En bewijst dat het scenario, of kan er ook iets heel anders aan de hand zijn?

Die analytische kant neem ik mee uit mijn onderzoeksverleden. Ook was ik gewend te denken in verschillende scenario's, alleen gaat het in de wetenschap om verschillende theorieën. Je moet daarbij creatief nadenken. Als theorie a voor me ligt, dan denk ik automatisch: maar hoe zit het dan met scenario b, c en d? Je kijkt naar de bewijzen, maar je probeert vooral ook scenario's of theorieën te ontcrachten.

Behalve dat ik dat analytische werk leuk vind, heb je als officier van justitie in een strafzaak ook direct impact op het leven van verdachten, op dat van slachtoffers en op de maatschappij in zijn geheel. Het is heel relevant wat je doet. Dat geldt al voor een winkeldief-

stal, maar voor de grote fraudezaken die ik nu doe, geldt dat al helemaal.

Verder zit er in het strafrecht veel psychologie. Het is voor mij redelijk eenvoudig om al die psychologische rapportages over verdachten door te lezen. Ik ben bekend met de terminologie. Verder is het gebruik van statistiek in rechtszaken voor mij gesneden koek. En ik kijk altijd kritisch naar getuigenverklaringen. Dat komt door mijn leerschool bij Willem Albert Wagenaar (Leidse hoogleraar Psychologische Functie). Met getuigenverklaringen – net als trouwens met verdachtenverklaringen – moet je erg voorzichtig zijn. Als psycholoog leerde ik veel over de werking van het brein en het geheugen. Het brein is geen opslagplaats met ge-

Voor de lol ging ik in de avonduren rechten studeren

Zeg 'eenzame opsluiting' en je denkt aan een oord als Guantanamo Bay, of aan een oude film waarin een verwilderd ogende, angstige man wegkwijnt in een morsige cel. Dat isoleercellen ook in Nederlandse gevangenissen worden gebruikt als maatregel om de veiligheid en orde te bewaren, is minder bekend. Hoe ziet eenzame opsluiting in een Nederlandse cel eruit? Wat is de achtergrond en welke effecten heeft 'de isoleer'? Coby Gerlsma en collega's deden er onderzoek naar.

OVER HET GEBRUIK VAN DE ISOLEERCEL IN PENITENTIAIRE INSTELLINGEN

EENZAME OPSLUITING IN NEDERLAND

De isolatiecel is een cel in een afgezonderd deel van de inrichting. Er liggen vier cellen naast elkaar. De cel is ongeveer twaalf vierkante meter groot, heeft grijze wanden en een roestvrij stalen wc in de hoek. De cel is voorzien van een matras in de nacht en overdag van een paar zitelementen. Er is vloerverwarming. Boven de dichte celdeur is een camera geplaatst en een luidspreker. In het plafond is een beveiligde lichtopening van 0,7 m². De cel wordt geventileerd, het licht wordt van buitenaf bediend. Op verzoek kan soms de radio van buitenaf aan- dan wel uitgezet worden. Men kan dit niet van binnen- uit regelen. De cel is door het luikje vanaf de gang in zijn geheel te overzien. Op werkdagen is er overdag aparte bewaking op het cellenblok.

'Het was een hele wonderlijke ervaring om na drie maanden in een isoleercel opgesloten te hebben gezeten weer andere mensen te horen praten. De enige persoon met wie ik de afgelopen maanden werkelijk had kunnen praten was ikzelf. En ik was mijn eigen stille gelul meer dan zat. Gaandeweg drong tot mij door dat 'stilte' en 'stiltzwijgen' niet de norm zijn, maar dat het tamelijk normaal is dat mensen met elkaar praten' (Gerritsen, 2014, p. 34).

PBW

Wanneer in Nederland een volwassene verdachte door de rechter veroordeeld wordt voor een misdrijf, kan hem of haar een gevangenisstraf worden opgelegd. Die moet worden uitgezeten in een gevangenis (Rijksoverheid, 2015). Officieel heeft een gevangenisstraf drie doelen, namelijk vergelding, de veiligheid in de samenleving herstellen en de herhaling van nieuwe delicten voorkomen (Dienst Justitiële Inrichtingen (DJI), 2015). Eenmaal veroordeeld zal de gedetineerde in een van de Penitentiaire Inrichtingen in Nederland worden geplaatst. De gedetineerde valt dan onder de Penitentiaire beginselenwet (Pbw; 1998).

In de Pbw staan de rechten en plichten van de gedetineerden beschreven. Wanneer het gedrag van de gedetineerde in overtreding is met deze wetgeving, kan een disciplinaire straf worden opgelegd. De uitvoering van een disciplinaire straf staat beschreven in de huisregels van de inrichting waar de gedetineerde verblijft (Regeling straf- en afzonderingscel penitentiaire inrichtingen, 1998). Het doel van de disciplinaire straf is de gestrafte te begrenzen in zijn gedrag, in de hoop het negatieve gedrag te ontmoedigen (DJI, 2015; Overheid, 2015).

Het door voormalig staatssecretaris Fred Teeven in 2014 ingestelde stoplichtsysteem is hier een voorbeeld van. Om gewenst gedrag te stimuleren en ongewenst gedrag te ontmoedigen, wordt in dit systeem onderscheid gemaakt tussen 'goed' gedrag (groen), 'dit kan beter'-gedrag (oranje) en 'ongewenst' gedrag (rood). Voor groen gedrag krijgt de gedetineerde beloningen; oranje gedrag wordt genegeerd of er worden motiverende gesprekken gevoerd met de gedetineerde; rood gedrag wordt (passend) bestraft. Daarmee wordt de gedetineerde verantwoordelijk gesteld voor zijn eigen gedrag (Plaisier & Van Ditzhuijzen, 2009; Van Gent, 2013). Het is aan hem (of haar) om gewenst gedrag te tonen.

Het is aan de gevangenisdirecteur om ongewenst, 'rood', gedrag te bestraffen met een passende disciplinaire maatregel. Men kan hierbij denken aan uitsluiting van deelname aan bepaalde activiteiten, weigering, intrekking of beperking van het eerstvolgende verlof, in plaats van een geldboete, terugplaatsing binnen het stoplichtsysteem, of opsluiting in een isolatiecel (Pbw, 1998). Gedetineerden mogen, om detentieschade zoveel mogelijk te voorkomen, voor *ten hoogste* twee weken worden opgesloten in een straf- of isolatiecel. In de isoleercel geplaatste gedetineerden wordt de deelname aan alle activiteiten ontzegd, behalve het recht op minimaal één uur (alleen) in de luchtkooi.

ISOLATIE ALS STRAF

Het isoleren van mensen die zich niet aan de algemeen geldende regels houden is een universele neiging, stelt sociaalpsycholoog Kip Williams (2001). We zien het volgens hem niet alleen bij mensen van alle tijden en culturen, maar ook bij dieren. Het primaire doel is het bestraffen van 'afvalligen' ter verdediging van de in de groep heersende normen, waarden en verworvenheden, en vergroting van de groepscohesie.

Isolatie door groepsgenoten wordt volgens Williams als straf ervaren omdat het vier fundamentele menselijke behoeften bedreigt, namelijk de behoefte 'erbij te horen', de behoefte aan zelfwaardering, de behoefte aan regie over je leven, en de behoefte aan zingeving. Bedreiging van deze behoeften zou op de korte termijn leiden tot verhoogde fysiologische opwindings, negatieve stemming, irritatie en gekwetste gevoelens. Herhaalde en/of langdurige isolatie zou (aangeleerde) hulpeloosheid, wanhoop, en lage zelfwaardering kunnen oproepen. Aanhoudende isolatie door anderen kan bovendien leiden tot zelfgekozen isolement: men zondert zich gaandeweg meer af van de groep.

Een groot aantal sociaalpsychologische studies van

Williams c.s. (een overzicht is te vinden in Williams, 2001, meer recent in Williams & Nida, 2011) heeft de afgelopen decennia empirische ondersteuning voor de veronderstelde negatieve effecten van isolatie geleverd. Experimenteel onderzoek van Bastian & Haslam (2010) laat bovendien zien dat isolatie een zogenaamd 'de-humaniserend' effect kan hebben: isolatie zou ertoe bijdragen dat mensen zich, als zij herhaald of chronisch door anderen worden geïsoleerd, steeds 'minder mens voelen' (dat wil in deze aangehaalde studie zeggen: minder betrokken, flexibel, creatief en warm). Dergelijke de-humaniserende effecten kunnen volgens de auteurs op hun beurt ontremmend werken en de kans op gewelddadig terugslaan vergroten.

Voor de veronderstelde positieve effecten (isolatie heeft tenslotte ten doel om het gedrag van 'afvalligen' zodanig te corrigeren dat die persoon weer in ons midden kan worden opgenomen) is vooralsnog weinig empirische ondersteuning. Zo was er volgens Williams (2001) tot aan 2001 toe geen andere empirische evidentie voor de werkzaamheid van 'time-out' als gedragscorrectie dan een variatie aan casuïstiek. Ook nu, vijftien jaar later, hebben wij met de zoektermen 'time-out' AND 'punish*' geen overzicht van gecontroleerde empirische studies naar de effecten van time-out kunnen vinden.

ISOLEREN ALS STRAF EN ISOLEREN ALS ORDEMAATREGEL

Naast het inzetten van de isoleercel als straf, bestaat ook de mogelijkheid om een gedetineerde in het kader van 'beheersing' in een isoleercel te plaatsen; men spreekt dan van een ordemaatregel.

Het verstoren van de orde in de inrichting door bijvoorbeeld te weigeren op een cel voor meerdere personen geplaatst te worden, is een ernstig vergrijp. Het brengt de orde en veiligheid in de inrichting in het ongerede en tast de noodzakelijke gezagsverhoudingen aan. Daarmee kan de veiligheid in de inrichting in gevaar komen en ontstaat een risico voor de veiligheid van anderen.

Indien een gedetineerde zelf gevaar loopt op de afdeling of elders in de inrichting, dan wordt hij ter bescherming op de isoleercel geplaatst. Om deze redenen kan een gedetineerde in het kader van 'beheersing' in een isoleercel geplaatst worden. Separatie in het kader van een ordemaatregel mag ten hoogste twee weken duren, tenzij de directeur het noodzakelijk acht de afzondering te verlengen. In dat geval kan de separatie telkens met een uiterlijke duur van twee weken verlengd worden. Omdat er feitelijk geen alternatief

Straffen werden voornamelijk uitgedeeld wanneer regels werden overtreden en bij grensoverschrijdend gedrag jegens het personeel

is, neemt men hier zijn toevlucht tot de isolatiecel. Alleen hier is een camera op de cel aanwezig voor de monitoring van een mogelijk suïcidale gedetineerde. Overplaatsing naar een PPC (Penitentiair Psychiatrisch Centrum) zal in dergelijke gevallen zo snel mogelijk plaatsvinden. Voor iedereen geldt dat de directeur bepaalt welke activiteiten nog zijn toegestaan voor betrokkene.

Bij zowel een straf als bij een ordemaatregel geldt dat de delinquent iedere ochtend en iedere avond de gelegenheid krijgt zijn hygiëne te verzorgen. De gesepareerde gedetineerde heeft recht op drie maaltijden per dag, waaronder een warme maaltijd, en de gedetineerde behoort naar behoefte te kunnen drinken. Verder heeft hij of zij de mogelijkheid om lectuur te ontvangen. Daarnaast kan de gedetineerde wekelijks tien minuten telefoneren en mag één of twee uur bezoek worden ontvangen, afhankelijk van de beoordeling door de instelling op handhaving en veiligheid (Inspectie Veiligheid en Justitie, 2012). Een verblijf in de isoleercel betekent een minimum aan autonomie, zintuiglijke stimulatie en sociale interactie: de gedetineerde wordt bijna letterlijk op zichzelf teruggeworpen.

'In de nacht verlies je de controle over je eigen gedachten. Het begon met het groeiende besef, dat zodra de lichten uit waren, er niemand op mijn noodoproep zou reageren. Nieuwelingen zijn niet bestand tegen de toenemende psychische druk van zo'n zelfgeïnduceerd gedachtetrentje. Ik hoorde ze in de cellen naast en tegenover mij gillen, op de deur bonken, huilen, razen en tieren. Urenlang. Totdat het stil werd. Ik had dat zelf ook gedaan' (Gerritsen, 2014, p. 53).

Wanneer de separatie langer dan 24 uur duurt, wordt de plaatsing gemeld bij de dienstdoende arts of diens vervanger. In de wetgeving (Pbw, 1998) staat echter niet vermeld dat de arts de gedetineerde regelmatig dient te bezoeken. Wel behoort de directeur dagelijks op de hoogte te worden gesteld van de toestand van de gedetineerde. De directeur kan besluiten de gedetineerde dag en nacht te observeren middels een camera, wanneer er zorgen omtrent de geestelijke of lichamelijke toestand van de gedetineerde bestaan. Hiervoor vraagt de directeur altijd het advies van de betrokken arts/psycholoog. Indien er vermoedens zijn, of indien

sprake is van zelfdestructief gedrag van de gedetineerde, dient de toestand van de gedetineerde ten minste ieder uur te worden gecontroleerd (IST, 2011).

ACHTERGROND VAN ISOLATIE IN NEDERLANDSE GEVANGENISSEN

Het huidige isolatiebeleid in Nederlandse gevangenissen kan worden teruggevoerd op de gevangenhervormingen die aan het einde van de achttiende en rond het begin van de negentiende eeuw geleidelijk werden doorgevoerd (Franke, 1992; Schmid, 2003). Er heerste ontevredenheid over het heersende beleid waarin sprake was van een strikt onderscheid tussen goed en kwaad. Het kwaad werd resoluut (publiekelijk, ter afschrikking) afgestraft (Grassian, 2006). Enkel de angst voor straf leek onvoldoende voor de gewenste recidivevermindering: een gevangenisstraf moest ook een positief effect hebben op het morele besef van de gevangene. Verplichte arbeid en de daarvoor vereiste discipline van een gevangene zouden een beroep doen op het morele besef van criminelen. Men geloofde dat criminaliteit ontstond als gevolg van een te hoge druk van de maatschappij, een opvatting die overigens ook in actuele criminologische theorieën kan worden gevonden (bijv. Agnew's General Strain Theory, Henry & Lanier's Prism of Crime). Wanneer criminelen uit de maatschappij werden gehaald, zouden zij tot nieuwe inzichten komen en 'genezen'. Deze genezing zou moeten voortkomen uit een gevangenisstelsel waarin iedere gevangene in totaal isolement zou verblijven. Het idee was om middels het isoleren van alle gevangenen, volledig afgesloten van enige vorm van sociale interactie, een eerlijke en gelijke behandeling na te streven van iedere gevangene. Om onderlinge herkenning te voorkomen droegen gedetineerden buiten de cel in de gevangenis een masker, een 'celkap' (Verhagen, 2011). De gevangene zou op deze manier alle tijd en rust hebben om op zijn daden te reflecteren (Grassian, 2006).

In 1821 werd een nieuwe Penitentiaire Inrichting (PI) gebouwd in het Amerikaanse Philadelphia, waar het beleid van isolatie zou worden uitgevoerd. Iedere gevangene had een eigen cel en een eigen tuin teneinde rust, stilte en een compleet isolement te creëren. Het nieuwe beleid kwam

Gedetineerden mogen voor ten hoogste twee weken worden opgesloten in een straf- of isolatiecel

bekend te staan als het *Pennsylvania System* (Schmid, 2003). Rond dezelfde tijd werd in New York in 1817 een ander systeem ontwikkeld, het *Auburn System*, waarin de eenzame opsluiting iets minder streng werd nageleefd. De gevangenen werden hier 's nachts geïsoleerd in hun eigen cel terwijl overdag gezamenlijk – maar in stilte! – de opgelegde arbeid werd uitgevoerd. De eenzame opsluiting riep op tot wereldwijde discussies. Het *Pennsylvania*-systeem leek meer psychologische en lichamelijke schade te veroorzaken dan de minder strikte variant in New York, onder andere resulterend in een hoger aantal sterfgevallen (Grassian, 2006). Niettemin werd in Europa het *Pennsylvania*-systeem overgenomen. Men zag de eenzame opsluiting als middel om wetsovertreders moreel te verbeteren en als oplossing voor de sociale problemen in een rumoerige maatschappij (Franke, 1992).

Ook in Nederland werden aan het begin van de negentiende eeuw *PI*'s opgericht waarin door middel van eenzame opsluiting rehabilitatie werd nagestreefd. In de loop van de negentiende eeuw werden steeds langere perioden van eenzame opsluiting toegestaan, tot een maximum van wel vijf jaar (Selçuk, 2011). Er werd ingezet op het aanleren van innerlijke impulsbeheersing om toekomstige criminaliteit als het ware uit de gevangene te 'bezinnen'. De nieuwe vorm van rehabilitatie bleek echter niet haalbaar te zijn: de kosten waren te hoog en de gevangenen rapporteerden een verslechterde psychische en lichamelijke gezondheid. Daarbij werden de gevangenen niet hervormd en bleek de eenzame opsluiting niet effectiever dan andere manieren van opsluiting (Schmid, 2003; Shalev, 2011). Aan het einde van de negentiende eeuw werd dan ook grotendeels afstand gedaan van *PI*'s als eenzame opsluiting.

Het isoleren van gevangenen verdween echter niet helemaal. Het werd nog steeds als onderdeel van een *PI* gebruikt als vorm van kortdurende ernstige straf, ter bescherming van kwetsbare gevangenen, als tijdelijke verblijfplaats voor criminelen in afwachting van straf, en als een verhoormethode om de gevangene te 'stimuleren' om mee te werken. Na de Tweede Wereldoorlog ontwikkelde

zich een zienswijze waarin een beroep werd gedaan op de eigen verantwoordelijkheid van de gevangene en waarin de nadruk werd gelegd op resocialisatie (Franke, 1992). Afhankelijk van het politieke klimaat schommelt het accent sindsdien tussen nadruk op vergelding en straf, dan wel op rehabilitatie en resocialisatie.

HUIDIGE AARD EN OMVANG ISOLATIE IN NEDERLANDSE *PI*'S

Ook nu, in 2015, worden gevangenen nog in de isoleercel opgesloten als onderdeel van een straf of in het kader van een ordemaatregel wanneer er gevaar bestaat voor de veiligheid van de gevangene of anderen. Het aantal iso-plaatsingen en de reden voor de plaatsing (straf of ordemaatregel) kan per *PI* verschillen. Het inspectierapport van de Inspectie Veiligheid en Justitie (2012) vermeldt dat in de tien onderzochte inrichtingen in 2010 per honderd detentieplaatsen vijftig iso-plaatsingen werden toegepast. Ook werd geconcludeerd dat veel gedetineerden meer dan veertien dagen achtereen werden geïsoleerd.

Voor de meeste inrichtingen betrof dit een maximale periode van vier weken, maar in een enkele inrichting betrof dit maximaal zes weken. Dit gebeurde bijvoorbeeld omdat de gedetineerde tijdens het verblijf in de isoleercel opnieuw de wetgeving overtrad, waarop de strafplaatsing verlengd werd met een nieuwe straf. Een andere reden was dat een gedetineerde na een incident om veiligheidsredenen niet terug kon keren naar de afdeling en in afzondering moest verblijven totdat de overplaatsing naar een andere *PI* mogelijk was. Weigering om op een cel voor meerdere personen te verblijven, werd gestraft met een iso-plaatsing van veertien dagen, die verlengd kon worden met opnieuw veertien dagen indien men na afloop van de eerste veertien dagen nog steeds weigerde.

Bovenstaande cijfers geven een globaal inzicht in de aard en omvang van het gebruik van de isoleercel in Nederlandse gevangenissen. Om ook gedetailleerder informatie te krijgen, met name rond de vraag wat precies de aanleiding(en) waren voor plaatsing in de isoleercel, hebben wij op grond van gegevens van *PI* Veenhuizen (locaties Esserheem en Norgerhaven) onderzocht hoe vaak isolatie als straf of als ordemaatregel werd opgelegd, en in hoeverre de omstandigheden bij oplegging van isolatie als straf en isolatie als ordemaatregel verschillen. Hiertoe werden door *PI* Veenhuizen verzamelde administratieve gegevens rond isolatiemaatregelen van januari 2014 tot oktober 2014 geanalyseerd.

Gedurende deze tien maanden werden 250 mannelijke

gedetineerden in totaal 759 keer geïsoleerd. Van deze iso-plaatsingen werden er 635 uitgevoerd in PI Norgerhaven (83.7%), de overige 124 plaatsingen in PI Esserheem (16.3%). Er werd geen significant verschil gevonden tussen de toegepaste iso-plaatsingen (in het kader van een straf of een ordemaatregel) in de twee PI's Norgerhaven en Esserheem. Het aantal iso-plaatsingen per gedetineerde varieerde van éénmalig tot vijftien keer gedurende deze periode. De overige plaatsingen werden uitgevoerd in het kader van een ordemaatregel (N=125, 16.5%) en in het kader van een straf (N=629, 83.2%). Van drie plaatsingen was de aard (straf of ordemaatregel) onbekend.

Van de 759 iso-plaatsingen werd 66.7% (N=504) in de eigen cel uitgezeten, 29.6% (N=224) van de plaatsingen werd voltrokken in de isoleercel. Een iso-plaatsing op de eigen cel betekent afzondering in de eigen (gesloten) cel, al dan niet met mogelijkheid van televisie. De duur van de iso-plaatsingen varieerde van drie tot 336 uur; het meest voorkomend was de duur van 72 uur oftewel drie volle dagen en nachten (29.9%). Bij 58 iso-plaatsingen (7.7%) werd ook een rood teken gegeven. Een dergelijke terugplaatsing in het systeem werd als aanvullende maatregel bovenop een iso-plaatsing gegeven.

Tabel 1 geeft een overzicht van factoren die werden vermeld als aanleiding tot de iso-plaatsing. Met een Chi-

TABEL 1. OMSTANDIGHEDEN BIJ OPLEGGING VAN ISOLATIE ALS STRAF EN ALS ORDEMAATREGEL

	ORDEMAATREGEL		STRAF			
	N=125		N=629			
	N (%)		N (%)		χ^2	p
Aanleiding tot iso-plaatsing					445.87	<.001
Onrust op de afdeling	0 (0)		2 (.3)			
Agressie-incident	14 (11.2)		35 (5.6)			
Drugsgelateerd incident	2 (1.6)		311 (49.4)			
Negatieve houding ten opzicht van personeel/niet meewerken	3 (2.4)		179 (28.5)			
Bezit contrabande	1 (.8)		46 (7.3)			
Weigering MPC/praktische redenen (overplaatsing)	75 (60)		53 (8.4)			
Eigen veiligheid	28 (22.4)		0 (0)			
Diefstal/smokkelwaar	2 (1.6)		3 (.5)			
Duur (in dagen) iso-plaatsing	N=72	%	N=626	%	172.28	<.001
0 – 1 dag	9	12.5	2	3		
1 dag	3	4.2	100	16		
2 dagen	6	8.3	87	13.9		
3 dagen	13	18.1	196	31.3		
4 dagen	3	4.2	12	1.9		
5 dagen	2	2.8	127	20.3		
7 dagen	24	33.3	56	8.9		
8 dagen	0	0	1	.2		
9 dagen	0	0	1	.2		
10 dagen	1	.4	7	1.1		
13 dagen	2	2.8	0	0		
14 dagen	9	12.5	37	5.9		

kwadraat (vergelijking van twee groepen) is getoetst in hoeverre de aanleidingen bij isolatie als straf verschilden van de aanleidingen voor isolatie als ordemaatregel.

De aanleidingen voor het opleggen van een iso-plaatsing als straf of als ordemaatregel verschilden significant. Zo lijkt de voornaamste reden voor het opleggen van een ordemaatregel van praktische aard te zijn (ter vergelijking: 60% van de iso-plaatsingen gebeurde in het kader van een ordemaatregel in tegenstelling tot de 8.4% in het kader van een straf), bijvoorbeeld wanneer de gedetineerde plaatsing weigerde in een cel voor meerdere personen of wachtte op overplaatsing naar een andere afdeling of pi. In zulke gevallen worden gedetineerden veelal in isolement geplaatst in het kader van beheersing. Een andere veelvoorkomende reden om tot een ordemaatregel over te gaan lijkt de eigen veiligheid van de gedetineerde te betreffen (in 22.4% van de gevallen, 0% in het kader van straf). Ten slotte lijken agressie-incidenten ook veelvuldig te resulteren in een iso-plaatsing in het kader van een ordemaatregel (in 11.2% van de gevallen, voor straf is dit in 5.6% van de gevallen). De omstandigheden die leidden tot een iso-plaatsing als straf waren met name drugs-gerelateerde incidenten (49.4%), een negatieve houding ten opzichte van het personeel/ niet meewerken met opdrachten personeel (28.5%) en het bezit van smokkelwaar (7.3%). Concluderend lijken zowel veiligheid als praktische overwegingen de belangrijkste redenen voor het isoleren in het kader van een ordemaatregel, en werden straffen voornamelijk uitgedeeld wanneer regels werden overtreden en bij grensoverschrijdend gedrag jegens het personeel.

Isoleren gaat gepaard met veel negatieve psychologische en lichamelijke effecten

De gemiddelde duur van de isolatie is in geval van straf aanzienlijk korter dan in geval van een ordemaatregel. Opvallend is dat de langste iso-plaatsingen (veertien dagen) relatief vaak in het kader van een ordemaatregel werden opgelegd (12.5% vergeleken met 5.9% voor iso-plaatsing als straf). Hierbij moet worden opgemerkt dat bij weigering van een cel voor meerdere personen altijd veertien dagen isolatie volgt. Deze maatregel kan duren zo lang als dat noodzakelijk

is maar dient te worden beëindigd zodra dat mogelijk en verantwoord is. Dagelijks wordt gevraagd of de gedetineerde wil terugkeren naar zijn cel voor meerdere personen; zo niet, dan blijft de isoleermaatregel van kracht. De maatregel kan dan aanzienlijk langer duren dan een straf. Voor een straf wordt bij oplegging de duur vastgesteld. Verder lijkt de spreiding van de ordemaatregel zich voornamelijk rond drie (18.1%) tot zeven dagen (33.3%) te centreren. Bij disciplinaire iso-plaatsingen was dat rond één dag (16%), drie dagen (31.3%) en vijf dagen (20.3%).

EFFECTEN VAN 'DE ISOLEER'

In een recente literatuurstudie (Manenschijn, 2015) naar de effecten van isolatie als straf en isolatie als ordemaatregel in pr's en (forensisch) psychiatrische instellingen bleek dat isoleren gepaard gaat met veel negatieve psychologische en lichamelijke effecten. In totaal werden 27 empirische studies en literatuuroverzichten met betrekking tot effecten van isolatie in detentie (n=14) en effecten van isolatie in de (forensische) psychiatrie (n=13), gepubliceerd tussen 1986 en 2008, geïncludeerd. De studies meldten een verscheidenheid aan psychologische klachten bij isolatie, zoals angst- en stemmingsstoornissen, suïcidaliteit, woede/agressie, hallucinaties en wanen, concentratie- en geheugenproblemen, impulscontroleproblematiek, symptomen passend bij prss, gevoelens van hulpeloosheid, verveling en eenzaamheid en, ten slotte, hypergevoeligheid voor prikkels uit de omgeving (zie voor overzichten Haney, 2003; Arrigo & Bullock, 2008; Georgieva, Mulder & Whittington, 2012; Oberleitner, 2000). Daarbij lijken er voor psychiatrische patiënten meer positieve effecten gerapporteerd te worden (gevoel van kalmte, ontspannend effect, vermindering agitatie en innerlijke zelfcontrole, meer ziekte-inzicht, vermindering agressie, verbetering psychiatrische symptomen, meer privacy, veiligheid, verbetering emotieregulatie, ontspannend, verbeterde kwaliteit van leven) dan bij gedetineerden (verbetering in probleemoplossend denken en een positieve interpretatie van eenzame opsluiting). In de literatuur over het isoleren in gevangenissen worden aanzienlijk vaker negatieve effecten gerapporteerd (Haney, 2003; Pizarro & Stenius, 2004; Smith, 2006; Arrigo & Bullock, 2008) dan in de literatuur over psychiatrische patiënten (bijv. Oberleitner, 2000; Meehan et al., 2004; Keski-Valkama et al., 2010). Voor wat betreft de lichamelijke effecten van iso-plaatsing rapporteerden zowel gedetineerden als patiënten een overgevoeligheid voor stimuli en een onregelmatig slaapritme (Haney, 2003; Grassian & Friedman, 1986).

Waar de door geïsoleerde patiënten genoemde lichamelijke effecten beperkt bleven tot een ontregeld biologisch ritme, werd bij geïsoleerde gedetineerden ook nog genoemd: hartkloppingen, hoge bloeddruk, druk op de borst, diarree, indigestie, duizeligheid, gewichtsverlies, flauwvallen, verlies van eetlust en hoofdpijn (e.g. Smith, 2006; 2008). Belangrijke factoren die van invloed lijken te zijn op het ontwikkelen van negatieve effecten tijdens isolatie kunnen worden gekenschetst als kwetsbaarheden van het individu, zoals een reeds aanwezige psychiatrische stoornis als een klinische depressie, een negatieve coping-stijl, een langdurig verblijf in isolement, emotionele instabiliteit, bazigheid, wanordelijkheid, introversie, gebrek aan autonomie en de verwachtingen voorafgaand aan de iso-plaatsing (bijv. Andersen et al., 2000; Arrigo & Bullock, 2008; Bonta & Gendreau, 1990; Grassian & Friedman, 1986).

ALTERNATIEVEN VOOR 'DE ISOLEER'

In vergelijking met het gevangeniswezen heeft de Nederlandse psychiatrie grote en belangrijke stappen gemaakt in het terugdringen van het gebruik van vrijheidsbenemende maatregelen. De negatieve effecten van isoleren (Georgieva, Wierdsma & Mulder, 2012; Ray, Myers & Rappaport, 1996; Frueh et al., 2005; Mayers et al., 2010; El-Badri & Mellsoy, 2008) hebben aangezet tot veranderingen in het isoleerbeleid in psychiatrische instellingen.

Om een duidelijker beeld te krijgen van de daadwerkelijke omvang van het gebruik van vrijheidsbeperkende interventies werd 'Argus' in 2004 door enkele ggz-instellingen in het leven geroepen. Argus registreert onder andere de vorm van de toegepaste interventie, de datum, het tijdstip van de start en het tijdstip van het einde en of er sprake was van verzet (op eigen verzoek, geen verzet, verzet; (Argus, 2008). Per 1 januari 2012 is het voor alle psychiatrische instellingen die onder de Wet Bopz vallen verplicht om de maatregelen te registreren volgens de criteria van Argus (Argus, 2012). Over de periode 2008-2012 werd jaarlijks een sterke afname van het aantal gesepareerde patiënten waargenomen, variërend van vijf tot vijftien procent per jaar (Ten Voorde et al., 2013). Een dergelijke afname kon mede worden bereikt door enthousiasme in het veld voor het ontwikkelen van alternatieven (zie voor een recente bloemlezing hiervan bijvoorbeeld Callaghan et al. (2015)).

Ook binnen het gevangeniswezen groeit de aandacht voor het gebruik van 'de isoleer'. Inmiddels is door het ministerie van Justitie en Veiligheid naar aanleiding van het rapport van de Inspectie Veiligheid en Justitie uit 2012 een

beleidskader 'Afzondering in detentie' verstrekt (IVG-J, 2012). Het voorkomen van detentieschade is een belangrijke doelstelling. Over isolatie wordt erkend dat dit nadelige effecten kan hebben op de gedetineerde. Men pleit voor maatwerk in het straffenbeleid en erkent dat belonen beter werkt dan straffen. Men geeft verschillende alternatieven voor het sanctiebeleid, uiteenlopend van het corrigerende gesprek tot de afzondering op de eigen cel en, in uiterste geval, op de isoleercel. Dit beleidskader heeft als gevolg dat het gebruik van de isoleer in een aantal inrichtingen tot een minimum, bijna nul, is teruggebracht. Afzondering geschiedt nu veelal op de eigen cel. De isoleercel wordt nog wel gebruikt als strafmaatregel voor delicten als handel in drugs, fysiek geweld en het bezit van wapens. Gezien de negatieve effecten op de psychische en lichamelijke gezondheid lijkt het raadzaam om ook in die gevallen werk te maken van het terugdringen zo niet afschaffen van het gebruik van 'de isoleercel' in detentie.

OVER DE AUTEURS

Dr. Coby Gerlsma is UD aan de Afdeling Klinische Psychologie en Experimentele Psychopathologie van de Rijksuniversiteit Groningen. Jasmijn Manenschijn, MSc, is psycholoog in opleiding tot ggz-psycholoog en werkzaam bij HSK Groep. Nico Rommers is Ae-O-psycholoog en voorzitter van de commissie van toezicht van de PI Esserheem. Correspondentie over dit artikel: j.gerlsma@rug.nl.

Summary

SOLITARY CONFINEMENT IN THE NETHERLANDS:
NOTES ON THE USE OF SECLUSION IN DUTCH PRISONS
C. GERLSMA, J. MANENSCHIJN & N. ROMMES
In Dutch penitentiary institutions, inmates may be disciplined or punished by means of seclusion: They are locked up in a small and bare cell, secluded from others, and with a minimum of interpersonal contact. In this paper, we study the literature to investigate the history and background of seclusion in prisons, and its effects on body and mind. Furthermore, we use administrative data to inventory the number of seclusions in two Dutch prisons and the reasons for the sanctions. The majority of seclusions involved inmates' possession of contraband, drugs-related transgressions, and interpersonal transgressions towards prison personnel. In view of the negative physical and psychological impact of seclusion, we plead to ban it as a disciplinary measure, and to use more humane alternatives instead.

Literatuur

- Andersen, H. S., Sestoft, D., Lillebaek, T., Gabrielsen, G., Hemmingsen, R. & Kramp, P. (2000). A longitudinal study of prisoners on remand: psychiatric prevalence, incidence and psychopathology in solitary vs. non-solitary confinement. *Acta Psychiatrica Scandinavica*, 102(1), 19-25. doi: 10.1034/j.1600-0447.2000.102001019.x
- Argus (2008; 2012). *Uniforme registratie van vrijheidsbeperkende interventies in de Geestelijke Gezondheidszorg*. GGZ Nederland, Ministerie van VWS, Inspectie voor de Gezondheidszorg.
- Arrigo, B. A. & Bullock, J. L. (2008). The Psychological Effects of Solitary Confinement on Prisoners in Supermax Units Reviewing What We Know and Recommending What Should Change. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 52(6), 622-640. doi: 10.1177/0306624x07309720.
- Bastian, B. & Haslam, N. (2010). Excluded from humanity: The dehumanizing effects of social ostracism. *Journal Of Experimental Social Psychology*, 46(1), 107-113. doi: 10.1016/j.jesp.2009.06.022.
- Bonta, J. & Gendreau, P. (1990). Reexamining the cruel and unusual punishment of prison life. *Law and Human Behavior*, 14(4), 347-372. doi: 10.1007/BF01068161
- Callaghan, P., Oud, N., Bjørngaard, J., Nijman, H., Palmstierna, T. & Duxbury, J. (2015). *Proceedings of the 9th European Congress on Violence in Clinical Psychiatry, Copenhagen – Denmark*. Amsterdam: Kavanah, Dwingeloo & Oud Consultancy.
- Dienst Justitiële Inrichtingen (DJI). (2015). *Straffen en maatregelen: doel van gevangenisstraf*. Geraadpleegd op 11 januari 2015, via <https://www.dji.nl/Onderwerpen/Volwassenen-in-detentie/Straffen-en-maatregelen/>
- Dienst Justitiële Inrichtingen (DJI; 2016). *Afzondering in Detentie; Afzonderen als straf of ordemaatregel in het gevangeniswezen*.
- El-Badri, S. M. & Mellso, G. (2008). Patient and staff perspectives on the use of seclusion. *Australasian Psychiatry*, 16(4), 248-252. doi: 10.1080/10398560802027302
- Franke, H. (1992). The Rise and Decline of Solitary Confinement. *Socio-historical Explanations of Long-term Penal Changes. The British Journal of Criminology*, 32(2), 125-143.
- Frueh, B. C., Knapp, R. G., Cusack, K. J., Grubaugh, A. L., Sauvageot, J. A. et al. (2005). Special section on seclusion and restraint: Patients' reports of traumatic or harmful experiences within the psychiatric setting. *Psychiatric Services*, 56(9), 1123-1133. doi: 10.1176/appi.ps.56.9.1123
- Gent, L. C. van. (2013). *Handleiding Toetsingskader promoveren en degraderen: dagprogramma, beveiliging en toezicht op maat*. Den Haag: Directie Gevangeniswezen.
- Georgieva, I., Mulder, C. L. & Wierdsma, A. (2012). Patients' Preference and Experiences of Forced Medication and Seclusion. *Psychiatric Quarterly*, 83(1), 1-13. doi: 10.1007/s11126-011-9178-y
- Georgieva, I., Mulder, C. L. & Whittington, R. (2012). Evaluation of behavioral changes and subjective distress after exposure to coercive inpatient interventions. *Bmc Psychiatry*, 12. doi: 10.1186/1471-244x-12-54
- Gerritsen, R. (2014). *Filosofie in de bajes*. Leusden: ISVW uitgever.
- Grassian, S. (2006). Psychiatric Effects of Solitary Confinement. *Washington University Journal of Law & Policy*, 22(1), 325-383.
- Grassian, S. & Friedman, N. (1986). Effects of sensory deprivation in psychiatric seclusion and solitary confinement. *International journal of law and psychiatry*, 8(1), 49-65.
- Haney, C. (2003). Mental health issues in long-term solitary and "supermax" confinement. *Crime & Delinquency*, 49(1), 124-156. doi: 10.1177/0011128702239239
- Inspectie Veiligheid en Justitie (IV&J; 2012). *Plaatsing in isolatie: inspectierapport*. Den Haag.
- Inspectie voor de Sanctietoepassing (Ist). (2011). *Toetsingskader themaonderzoek afzonderen en mechanische middelen*. Den Haag.
- Keski-Valkama, A., Koivisto, A.-M., Eronen, M. & Kaltiala-Heino, R. (2010). Forensic and general psychiatric patients' view of seclusion: a comparison study. *Journal of Forensic Psychiatry & Psychology*, 21(3), 446-461. doi: 10.1080/14789940903456569
- Mayers, P., Keet, N., Winkler, G. & Flisher, A. J. (2010). Mental health service users' perceptions and experiences of sedation, seclusion and restraint. *International Journal of Social Psychiatry*, 56(1), 60-73. doi: 10.1177/0020764008098293
- Meehan, T., Bergen, H. & Fjeldsoe, K. (2004). Staff and patient perceptions of seclusion: has anything changed? *Journal of Advanced Nursing*, 47(1), 33-38. doi: 10.1111/j.1365-2648.2004.03062.x
- Oberleitner, L. L. (2000). Aversiveness of traditional psychiatric patient restriction. *Archives of Psychiatric Nursing*, 14(2), 93-97. doi: 10.1016/S0883-9417(00)80024-2
- Overheid.nl. (2015). *Wet- en regelgeving: penitentiaire beginselen-wet*. Geraadpleegd op 5 juli 2015, via http://wetten.overheid.nl/BWBR0009709/geldigheidsdatum_05-07-2015
- Overheid.nl (2015). *Wet- en regelgeving: Wet Bopz, 1994*. http://wetten.overheid.nl/BWBR0005700/geldigheidsdatum_05-07-2015
- Pizarro, J. & Stenius, V. M. K. (2004). Supermax prisons: Their rise, current practices, and effect on inmates. *Prison Journal*, 84(2), 248-264. doi: 10.1177/0032885504265080
- Plaisier, J. & Ditzhuijzen, J. van. (2009). *Stimuleren en ontmoedigen van gedetineerden*. Amsterdam: Impact Re-D.
- Ray, N. K., Myers, K. J. & Rappaport, M. E. (1996). Patient perspectives on restraint and seclusion experiences: A survey of former patients of New York State psychiatric facilities. *Psychiatric Rehabilitation Journal*, 20(1), 11-18.
- Rijksoverheid. (2015). *Straffen en maatregelen: de gevangenisstraf*. Geraadpleegd op 11 januari 2015, via <http://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/straffen-en-maatregelen/gevangenisstraf>
- Schmid, M. (2003). "The eye of god" - Religious beliefs and punishment in early nineteenth-century prison reform. *Theology Today*, 59(4), 546-558. doi: 10.1177/004057360305900403
- Selçuk, S. H. (2011). *Isolatie in penitentiaire inrichtingen*. Thesis Tilburg University, FRW. Strafrecht.
- Shalev, S. (2011). Solitary Confinement and Supermax Prisons: A Human Rights and Ethical Analysis. *Journal of Forensic Psychology Practice*, 11(2), 151-183. doi: 10.1080/15228932.2011.537582
- Smith, P. S. (2006). The Effects of Solitary Confinement on Prison Inmates: A Brief History and Review of the Literature. *Crime and Justice - a Review of Research*, 34(34), 441-528.
- Smith, P. S. (2008). "Degenerate criminals" - Mental health and psychiatric studies of Danish prisoners in solitary confinement, 1870-1920. *Criminal Justice and Behavior*, 35(8), 1048-1064. doi: 10.1177/0093854808318782
- Voorde, F. J. J. ten, Schaaf, P. S. van der, Klein, A. W., Aalst, H. J. M. van der, Keuning, F. M. & Heumen, S. P. M. van (2013). *Vrijheidsbeperking in de GGZ: veldnorm insluiting*. Soesterberg: Behavioural and Societal Sciences.
- Williams, K. D. (2001). *Ostracism: The power of silence*. NY: Guilford Press.
- Williams, K. D. & Nida, S. A. (2011). Ostracism: Consequences and coping. *Current Directions In Psychological Science*, 20(2), 71-75. doi:10.1177/096372141140248

PUBLICATIEPRIJS VOOR JONGE AUTEURS

De redactieraad van De Psycholoog wil jong talent in de psychologie aanmoedigen tot het schrijven van goede en originele artikelen in de Nederlandse taal. In 1995 is daarom een tweejaarlijkse Publicatieprijs voor aankomende auteurs ingesteld die in 2017 voor de elfde keer zal worden uitgelooft. De prijs bestaat uit een publicatie als hoofdartikel in De Psycholoog en een bedrag van € 1250.

De ingezonden artikelen worden beoordeeld door een deskundige jury uit de redactieraad, onder leiding van de hoofdredacteur van De Psycholoog. Daarbij wordt gelet op inhoudelijke en stilistische kwaliteit, originaliteit en toegankelijkheid en de mate waarin zij van belang zijn voor een breed publiek van psychologen. Het winnende manuscript wordt als hoofdartikel geplaatst in het decembernummer van 2017 of het januarinumnummer van 2018.

Elk ingezonden manuscript wordt beoordeeld en komt, na de gebruikelijk reviewprocedure, eventueel voor plaatsing in aanmerking. Over beslissingen van de jury is geen correspondentie mogelijk.

Ingezonden manuscripten dienen aan de volgende voorwaarden te voldoen.

1. Het artikel biedt een gedegen overzicht van een psychologisch relevant onderwerp, waarin recent onderzoek, literatuur, theorievorming en/of toepassingen op originele wijze worden besproken.
2. De lengte van het artikel bedraagt maximaal 4500 woorden (exclusief referenties).
3. Het is geschreven in goed Nederlands door een junior-psycholoog, niet eerder afgestudeerd dan 1 augustus 2010.
4. Het manuscript moet uiterlijk op 1 september 2017 zijn ingediend volgens de geldende richtlijnen voor auteurs. Uitgebreide richtlijnen kunnen bij de redactie worden aangevraagd (redactie@psynip.nl), en zijn ook te vinden op internet (www.tijdschriftdepsycholoog.nl, bij de sectie 'voor auteurs').
5. Het manuscript mag niet elders zijn aangeboden of gepubliceerd.

MANUSCRIPTEN KUNNEN
TOT 1 SEPTEMBER 2017 WORDEN
TOEGEZONDEN AAN:

Jury Publicatieprijs De Psycholoog
redactie@psynip.nl

BIJEENKOMST

TECHNOLOGISCHE
IN DE ZORG

‘W

ie van de aanwezigen is zorgprofessional?’ Bestuurslid van het Radboud UMC en dagvoorzitter Cathy van Beek nodigt

ons uit om te gaan staan, want ‘zitten is het nieuwe roken’. In het monumentale pand Felix in de Steigers staat een ruime meerderheid van de driehonderd aanwezigen op. Behalve zorgprofessionals zijn ook zorgverzekeraars, de overheid en het bedrijfsleven vertegenwoordigd. Niet op alle vlakken is de zaal zo divers. Wanneer Van Beek vraagt wie er denkt dat innovaties in de zorg zullen worden tegengehouden door problemen rond privacy, cybersecurity en depersonalisatie, blijft iedereen zitten.

Hoogleraar aan de UvA Marlies Schijven is niet alleen optimistisch, maar ook kritisch. ‘In een onderzoek naar acht *activity trackers* bleek alleen Apple Watch veilig,’ vertelt Schijven. ‘Alleen Apple gebruikt namelijk een wisselend ip-adres om gegevens op te slaan, zodat deze niet gehackt kunnen worden.’ Een ander probleem van apps is hun onbetrouwbaarheid. Een omvangrijk onderzoek naar 23 gezondheid-apps liet zien dat slechts één op de drie patiënten hiermee bij zichzelf de juiste diagnose kon stellen. Ter vergelijking: dokters zitten in 90% van de gevallen goed. ‘De meeste apps zijn *mostly harmless* en *likely useless*,’ concludeert Schijven dan ook. Alleen als de ‘e’ in e-health voor evidence staat, kan e-health wat

Schijven betreft de betrokkenheid van patiënten bij hun eigen herstel vergroten.

‘Niet alle 160.000 medische apps in de Stores zijn allemaal even betrouwbaar,’ beaamt Erik van der Zeijden van Synappz Mobile Health. Toch is het volgens Van der Zeijden een goede zaak dat inmiddels 98% van de huisartsen en 84% van de specialisten deze apps gebruiken. Want slechts 1% van de patiëntgegevens wordt verzameld binnen de muren van het ziekenhuis, de overige 99% daarbuiten. Een goede app leert iemand iets over zichzelf door te meten wat voor deze unieke persoon belangrijk is.

BELANGRIJKE TRENDS

Jeroen Tas van Philips Health houdt zijn arm omhoog. Om zijn pols draagt hij een – gevalideerde – bloeddrukmeter. Om zijn bloeddruk te reguleren slikt Tas niet alleen pillen, maar mediteert hij ook regelmatig. ‘In de zorg zou veel meer aandacht moeten zijn voor wat mensen zelf kunnen doen om hun gezondheid positief te beïnvloeden,’ meent Tas. ‘Leefstijlfactoren zijn verantwoordelijk voor grote verschillen in levensverwachting tussen bewoners van wijken in dezelfde stad. *Your zip code is more important than your genetic code.*’ Behalve door preventie kunnen de kosten in de zorg verder omlaag door de zorg naar de mensen toe te brengen. Wanneer chronisch zieken in hun eigen

TOEPASSINGEN

Op het NRC Live congres Zorgtechnologie op 15 september in Amsterdam gaat het over e-health, serious gaming en artificiële intelligente. De techniek om de zorg verder te digitaliseren is er wel, maar wordt nog onvoldoende toegepast. Positieve uitzondering, samen met de ouderenzorg, is de ggz, waar je al tien jaar een behandeling via internet kan volgen.

omgeving worden ondersteund met een 24-uurs zorgnetwerk en serieuze medische tools, zal het aantal ziekenhuisopnames drastisch dalen. Problemen rondom cybersecurity wuift Tas weg: 'Is er hier iemand die niet op het internet bankiert?'

'Alle fysieke data die je kunt digitaliseren, profiteren van de exponentiële toename in de snelheid van computers. De zorgtechnologie ontwikkelt zich hierdoor in een onvoorstelbaar tempo.' Maarten den Braber van SingularityU NL brengt ons op de hoogte van de belangrijkste zorgtech-trends: sensoren die in auto's de vermoeidheid van hun bestuurders registreren; mobiele telefoons die de eerste signalen van een nieuwe depressie signaleren; en interfaces waarmee patiënten na een operatie minder sterk op pijn reageren. 'Mensen willen niet wachten tot de nieuwste ontwikkelingen een plek in de dagelijkse zorgpraktijk hebben gekregen,' stelt Den Braber. Dat blijkt wel uit het verhaal van een man die na een

dwarslaesie met hulp van crowdfunding een uitwendig skelet liet maken, zodat hij weer kon lopen.

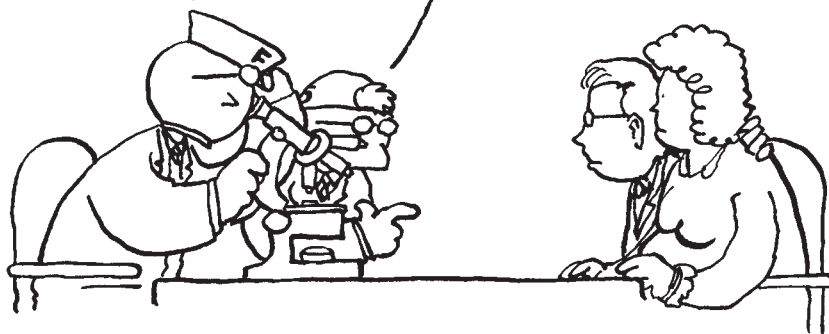
BIG DATA

'Computers kunnen complexere patronen herkennen dan wij. Omarm dat feit.' Hoogleraar aan de UvA Max Welling heeft voorbeelden genoeg die zijn stelling ondersteunen. Nu al kunnen algoritmes met 90% zekerheid voorspellen of iemand met milde cognitieve klachten Alzheimer zal ontwikkelen en beter dan mensen het stadium van kanker bepalen. Voordat de revolutie in de zorg een feit is, moet er nog wel wat gebeuren. Zo moeten ziekenhuizen wereldwijd hun patiëntgegevens op dezelfde manier gaan opslaan; hoe meer data algoritmes krijgen, hoe beter ze worden. Apple en Google hebben de taak software te ontwikkelen die patiëntgegevens voor onderzoek kan ontsluiten zonder de privacy in gevaar te brengen. Tot slot schetst Welling hoe de relatie tussen mens en machine steeds

FOKKE & SUKKE MAKEN GEBRUIK VAN GIGANTISCHE DATASETS

DIT DERDE EMBRYO
ZAL UITGROEIEN TOT EEN
STOERE, LEUKE JONGEN

MAAR DIE GAAT WEL HEEL
ERG ZEUREN OVER SCHOOL
IN ZIJN PUBERTEIT

RGvT

inniger zal worden: 'In de toekomst zullen computers diagnoses stellen en behandeladviezen geven. Een arts zal zo'n advies met zijn patiënt bespreken en samen zullen arts en patiënt dan een besluit nemen. Tot slot geeft de arts het algoritme feedback over de juistheid van diens beslissing.'

In 2018 zal op Europees niveau wettelijk geregeld zijn dat patiënten altijd toestemming moeten geven voordat hun gegevens voor onderzoek worden gebruikt. Dit soort wetgeving is volgens medisch ethicus Annelien Bredenoord van het UMC Utrecht pas het begin. 'Het is belangrijk om vooraf ook positieve rechten vast te leggen, zoals het recht op medezeggenschap.' Met argumenten als 'privacy is

dead' en 'ik heb niks te verbergen' heeft Bredenoord niet veel op: 'Zie maar eens te bewijzen dat een potentiële werkgever jou afwijst omdat hij er via de GPS van jouw mobiele telefoon achter is gekomen dat jij altijd in de kroeg zit.' De boodschap van Bredenoord is helder. Het is niet gelukt om de verzameling van onze gegevens te reguleren, daarom moeten we het gebruik en de toepassing ervan wel gaan beschermen.

PATIËNTENPARTICIPATIE

Het perspectief van de patiënt wordt ingebracht door Anne-Miek Vroom die aan een zeldzame en ernstige bindweefselziekte lijdt. Maar daaraan laat ze zich weinig gelegen liggen. Als directeur van de stichting

Ikone geeft Vroom leiding aan een team van veertig mensen die de eigen patiëntervaring inzetten om de zorg te verbeteren. Uit eigen ervaring weet Vroom dat er nog heel veel te winnen is. Zo moet Vroom voor een eenvoudige controleafspraak nog steeds, in haar rolstoel, naar het ziekenhuis, terwijl zo'n afspraak ook makkelijk via Skype zou kunnen.

Net als Vroom denkt ook Joris Arts van Gezondheidscentrum Kersenboogerd dat patiëntenparticipatie de zorg beter én goedkoper zal maken. Een goed voorbeeld is de app Grip op Medicatie. Hiermee kunnen ziekenhuispatiënten zelf hun medicatie bijhouden waardoor veel minder gesprekken over medicatie nodig zijn. Arts heeft ervaren dat veranderingen, zoals de mogelijkheid om via het elektronisch patiëntendossier met de eigen arts te communiceren, sneller gerealiseerd worden wanneer patiënten daar zelf om vragen. Daarom pleit Arts voor bewustwordingscampagnes, bijvoorbeeld via sociale media of door een hoofdrolspeler in *Goede Tijden, Slechte Tijden* de zorg te laten beleven.

Zorginnovators Bas Bloem en Robert Paauwe beklemtonen dat de techniek altijd moet aansluiten bij de wensen van patiënten, en niet andersom. In nauwe samenwerking met mantelzorgers ontwierp Paauwe zogeheten Tinybots, sociale robots die mensen met dementie dagstructuur bieden. Bloem stond aan de wieg van ParkinsonNet, een integraal zorgnetwerk voor Parkinsonpatiënten. Zowel Bloem als Paauwe zoekt nog naar structurele financiering. Innovatiepotjes zijn er genoeg, maar waaruit moet de overhead van een zorgnetwerk worden betaald?

TELEDERMATOLOGIE

Tijdens het debat onder leiding van NRC-journalist Jeroen Wester illustreert het verhaal van Leonard Witkamp, directeur van KSYOS, dat vanuit de zijde van zorgverzekeraars geen veranderingen te verwachten zijn. KSYOS, ook wel de airbnb van de zorg genoemd, is een zorginstelling die zich heeft gespecialiseerd in teledermatologie. 'Binnen vijf uur in plaats van vijf weken weet je of je huidkanker hebt of een onschuldige moedervlek,' licht Witkamp toe. Van de ziektekostenverzekeraars krijgt Witkamp jaarlijks echter slechts een beperkt aantal teleconsulten vergoed, terwijl teleconsulten én goedkoper én net zo effectief zijn als consulten in het ziekenhuis. 'Stel je voor dat

ziektekostenverzekeraars het beste en goedkoopste medicijn slechts beperkt zouden vergoeden. Dat zou leiden tot Kamervragen!' reageert dagvoorzitter Van Beek verontwaardigd. Ook Roland Friele van het NIVEL erkent dat preventie en innovatie in het huidige systeem niet worden beloond. Zelf moest de auteur van de e-health monitor constateren dat het bij zijn eigen huisarts nog steeds niet mogelijk is om online een afspraak te maken.

Hoewel de ggz voorop loopt, signaleert Marijke van Putten van ggz Noord-Holland Noord ook daar problemen. 'De overgang naar e-health is een technische én een sociale innovatie. We vragen van medewerkers hun vertrouwde manier van werken los te laten. Om te voorkomen dat hulpverleners hierdoor de passie voor hun vak kwijtraken, moeten we duidelijk blijven maken dat de zorg door digitalisering niet alleen anders, maar ook beter wordt.'

Sociale robots bieden mensen met dementie dagstructuur

KOPPOSITIE GGZ

Na afloop vraag ik Van Putten waaraan de ggz haar koppositie op het gebied van e-health te danken heeft, en hoe zij deze kan behouden. 'Op de ggz is veel meer druk uitgeoefend om met hetzelfde geld meer mensen te behandelen,' licht Van Putten toe. 'Bovendien word je niet rijk van e-health. Voor ggz-medewerkers die in loondienst zijn, speelt dat een minder grote rol dan voor specialisten die in maatschappen actief zijn.' Ook op mijn tweede vraag heeft ze wel een antwoord. Ze verwacht veel van lokale e-communities waarin zowel formele als informele netwerken zijn vertegenwoordigd. Van Putten: 'Zo'n lokale e-community kan een patiënt op allerlei vlakken ondersteunen, bijvoorbeeld bij het vinden van werk.'

Dr. Annemarie Huiberts is psycholoog en journalist.
E-mail: Annemarie__h@live.nl.

WAAROM HET FLAUWEKUL IS DAT VROUWELIJKE
MANAGERS VAKER BURNOUT HEBBEN

PAUL DE BRUIJN

FORUM

WAAROM HET FLAUWEKUL IS DAT VROUWELIJKE MANAGERS VAKER BURNOUT HEBBEN

Paul de Bruijn vindt het verontrustend dat zelfrapportages steeds vaker als serieus wetenschappelijk instrument worden ingezet. Op basis daarvan zouden vrouwelijke managers als gevoeliger worden afgeschilderd voor burnout dan hun mannelijke collegae. 'Ja-zeggen-niet-nee-zeggen, perfectionistisch, controlegericht, rechtlijnig in opvattingen en bovenmatig betrokken: dat zijn de voorspellers van een burnout zoals wij die al twintig jaar in de praktijk vinden. En die komen bij mannen en vrouwen evenveel voor.'

Vroeger, het kan bijna niet oubolliger of clichématiger klinken dan dat, werden we opgeleid om gedegen wetenschappelijk onderzoek te doen. Eerst moest er diep en hard nagedacht worden over een theorie. Of die nu zinnig leek of niet, was niet zo van belang. Je kon bijvoorbeeld heel goed als theoretisch uitgangspunt hebben dat vrouwen om een aantal, in jouw ogen niet arbitraire, redenen zwakke wezens zijn die nu eenmaal slechter tegen stress kunnen. Je schrijft die redenen, of vermoedens, want meer zijn het nog niet, keurig op. Zo op het eerste oog een prima model, intuïtief in de wereld om je heen zichtbaar. Niks mis mee.

Dat was de theorie. Dan kwam de volgende stap, en die kan ik niet hard genoeg benadrukken, dat je

alles op alles ging zetten om te bedenken waarom die theorie onzin zou zijn. Dit is een fundamentele stap in goede wetenschap. Zonder die stap ga je doen wat ik verderop in deze forumbijdrage zal bespreken. Waarom moet je dat eigenlijk doen? Dat proberen te bewijzen dat je theorie niet klopt? Dat falsificeren? Simpel! Hoe moeilijker het is om je theorie te weerleggen, hoe aannemelijker je theorie begint te worden. Wat nog steeds nooit wil zeggen dat je theorie waar is, overigens; je theorie wordt slechts waarschijnlijker.

Goed onderzoek is hier van het grootste belang. In de tweede stap had je allemaal alternatieve verklaringen bedacht voor eventuele verwachte onderzoeksresultaten. Elke alternatieve verklaring die plausibel lijkt in zo'n onderzoek, dwingt je om een betere opzet te bedenken waarin steeds minder alternatieve

verklaringen overblijven. Zo toetste je stap voor stap of je ideeën over de zwakzinnigheid van de vrouw wel klopten.

Jaren gedegen onderzoek heeft aangetoond dat die theorie steeds onwaarschijnlijker lijkt te worden, weten we inmiddels. Verder weten we eigenlijk nog steeds niet zoveel over de verschillen en of ze überhaupt bestaan. Ik neig er zelf naar te stellen dat er in het geheel geen verschillen zijn, aangezien er nergens echt significant overeenkomst blijvende bewijzen zijn gevonden dat vrouwen 'anders' zijn dan mannen, anders dan de door culturen bedachte verschillen in positie, die worden opgetuigd met biologische wortels.

ZELFRAPPORTAGE De laatste jaren valt het mij op dat het ene na het andere 'onderzoek' wordt gepubliceerd waarin stellige waarheden worden verkondigd. Dat varieert

van 'minder ziek door dagelijks koud afdouchen'¹ tot 'pijn verklaart verschillen in brein van chronisch vermoeide patiënten'², om het tot ziek en zeer te beperken. Typische voorbeelden van veronderstelde causale verbanden zonder theoretische onderbouwing of gedegen onderzoek.

Verontrustend is dat zelfrapportages als serieus wetenschappelijk instrument worden ingezet. En dat gebeurt steeds vaker. De reden dat ik nu in de pen klim, komt voort uit mijn boosheid enige tijd geleden over het artikel dat vrouwelijke managers gevoeliger voor burnout zouden zijn dan hun mannelijke collega's.³ Hierin is duidelijk aan geen van de voornoemde voorwaarden – theorie, hypothese, alternatieve verklaring, nieuwe opzet – voor goed onderzoek voldaan. Er is hier slechts op basis van een aantal (culturele) vooroordelen wetenschap bedreven. Nergens is voor cultural bias gecontroleerd. Dat kan ook helemaal niet met zelfrapportages. Immers, de ultieme culturele bias! Let wel, dit onderzoek is door alom gerespecteerde instituten als

het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) en het Instituut voor Toegepast Natuurwetenschappelijk Onderzoek (TNO) uitgevoerd!

Het is het zoveelste onderzoek dat vrouwen in een negatief daglicht zet. Dit keer zijn de vrouwelijke managers aan de beurt. Je mag van instituten als het CBS en TNO toch een wat meer genuanceerde en wetenschappelijk verantwoorde interpretatie van de Nationale Enquête Arbeidsomstandigheden (NEA) verwachten. Hun 'feitjes' over 2015: 14% van de vrouwelijke leidinggevenden meldt burnoutklachten; 'slechts' 10% mannen. Verder voelt 29% van de vrouwen zich regelmatig leeg aan het einde van de dag; 17% voelt zich regelmatig emotioneel uitgeput. Bij mannen lagen deze percentages 4 à 5 punten lager.

Let wel: dit zijn zelfrapportages!

VIER NIEUWE FACTOREN Dan komen de onderzoekers met een hele rits factoren die burnout veroorzaken. Dat zijn factoren die ze ooit zelf eerder hebben bedacht. Sorry: gevonden! Hoge werkdruk; hoge druk; het niet zelf kunnen bepalen van verlof en werktijden; gebrek aan autonomie in 'vrouwelijke' beroepen. Let ook hier goed op: het is volledig op het conto geschreven van de aanname dat vrouwen op dat vlak gevoeliger zijn. Lees: zwak!

En er komen nog vier 'nieuwe' redenen bij. Zeg maar open deuren, vooroordelen, etc. Deze komen uit de koker van twee vrouwen: Errica

Moustaki, carrièrecoach bij Careers in Depth (London) en Anne Devereux-Mills, CSO bij Lantern (Silicon Valley). De laatste doet iets met gedragstherapie. Wat zijn die factoren?

#1 Vrouwen ervaren niet per se meer stress, maar drukken dat anders uit. Vrouwen uiten hun stress op een psychologische en gedragstypische manier, terwijl mannen stress oppotten en wegdrukken. Het gevolg: meer hartaanvallen onder mannen met stressvolle banen, meer burnout onder vrouwelijke managers.

Net in een tijd dat het aantal hartaanvallen bij vrouwen hard aan het stijgen is, worden ze nu dus dubbel gepakt. Wat een zwak geslacht! Er is echter geen enkel onderzoek dat dit soort aannames ondersteunt. Behalve wanneer je onderzoek baseert op zelfrapportage. Je krijgt dan door cultuur bevestigde vooroordelen. Dit is dus volkomen uit de lucht gegrepen!

#2 Vrouwen ervaren extra druk van mannelijke collega's. Vrouwen hebben te lijden onder bewijsdruk van mannelijke collega's. Vooral in de financiële sector zouden vrouwen constant het gevoel hebben dat hun vertrouwen wordt ondermijnd door hun mannelijke collega's.

Daar is-ie weer: het glazen plafond! Ook hier geldt: er is geen enkel onderzoek dat dit ondersteunt. Vrouwen moeten gewoon net zo

- 1 <https://www.amc.nl/web/Het-AMC/Nieuws/Nieuwsoverzicht/Nieuws/Koud-douchen-leidt-tot-minder-ziekte-verzuim.htm>
- 2 <https://www.nationalezorggids.nl/ziekenhuizen/nieuws/33864-pijn-verklaart-verschillen-in-brein-van-chronisch-vermoeide-patiënten.html>
- 3 Nationale Enquête Arbeidsomstandigheden 2015. Methodologie en globale resultaten; Hooftman, W.E. · Mars, G.M.J. · Janssen, B. · Vroome, E.M.M. de · Michiels, J.E.M. · Bossche, S.N.J. van den

Onder welke steen komen deze onderzoekers vandaan?

hard werken als mannen om ergens te komen. Elke nieuweling zonder netwerk in een organisatie moet zich het schompes werken om ergens te komen. Netwerken werken in de praktijk even goed voor mannen en vrouwen. Ook in deze aanname worden vrouwen weer stereotiep weggezet als te ondersteunen zwakke wichten. Erg jammer en ook zo naast waar het bij burnout over gaat – daarover later nog meer.

#3 Vrouwen nemen meer verantwoordelijkheden op het werk, terwijl die van het huishouden gelijk blijven. Soms verdrievubbelt het aantal verantwoordelijkheden voor deze vrouwen. Dat is een enorme stressfactor.

Hier hebben we te maken met het stereotiep dat de man met een carrièrevrouw niets doet en dat de arme vrouw alles op zich moet nemen. Als het al zo is dat vrouwen de taakverdeling thuis niet op orde hebben, zegt dat meer over hun manier van communiceren en delegeren dan over de realiteit van de tussen-geslachtelijke verschillen. En ook al zo'n vooroordeel is dat vrouwen op het werk meer verantwoordelijkheden nemen dan mannen. Hoezo? Waar is dat op gebaseerd?

#4 Vrouwen zijn zoekende naar hun positie. Vrouwen ervaren stress doordat ze nog altijd zoekende zijn naar hun natuurlijke positie binnen de door mannen gedomineerde bedrijfsvoering.

Dit is terug te zien op het moment dat een bedrijf moet bezuinigen. Vrouwen delven dan vaak het onderspit omdat mannen buiten werktijd om een betere klik met hun baas hebben kunnen maken, terwijl de vrouwen zich om eerdergenoemde verantwoordelijkheden als kinderen of een huishouden moesten ontfemen.

Arme vrouwen. Veertig jaar emancipatie heeft nog steeds niets opgeleverd. Ze moet nog steeds, ook als ceo, koffie halen en de stoute mannen nemen haar nog steeds niet serieus. En ze wil ook al niet mee met haar baas naar de stripclub om leuk te bonden. Omdat ze thuis nog moet stofzuigen en omdat mannen onder elkaar het nu eenmaal gezelliger hebben dan met haar erbij.

Onder welke steen komen deze onderzoekers vandaan? Het is lang geleden dat ik in één artikel – overigens, de schuingedrukte stukken zijn letterlijk overgenomen uit een artikel van Re-employ⁴ – zoveel stereotypen voorbij heb zien komen. Alsof we weer in de jaren tachtig van de vorige eeuw zitten.

BESLUIT Zelfrapportage is een slechte meter voor burnout. Persoonlijkheidskenmerken zijn een veel betere voorspeller van burnout. Ja-zeggen-niet-nee-zeggen, perfectionistisch, controlegericht, rechtlijnig in opvattingen en

bovenmatig betrokken: dat zijn de voorspellers van een burnout zoals wij die al twintig jaar in de praktijk vinden. En die komen bij zowel mannen als vrouwen evenveel voor. Er zijn weliswaar beroepen waarin je meer mensen aantreft met deze kenmerken, met name de eerste en de laatste, maar dat staat los van geslacht. Het heeft te maken met het soort werk en het type mens dat zich tot dat vak voelt aangetrokken.

Wanneer houden we eens op met het onderscheid maken op basis van geslacht bij mentale factoren? De feiten die hier gepresenteerd worden, zijn gebaseerd op zelfrapportage, dus cultureel ge-biased, en perceptiefouten van mensen. Niet meer en niet minder. Burnout komt onder beide geslachten min of meer gelijk voor. Het verschil tussen mannen en vrouwen is op dat vlak te verwaarlozen. Als er al verschillen zijn kun je die vrijwel altijd terugvoeren op culturele aannames. En van dat laatste mag ik toch bidden dat we daar inmiddels overheen gegroeid zijn!

OVER DE AUTEUR

Drs. Paul de Bruijn is psycholoog en directeur van psychologisch advies- en trainingsbureau ProMind. E-mail: paul@promind.nl.

REAGEREN? Wilt u reageren op dit artikel? Dat kan via LinkedIn (<http://alturl.com/wz95u>) en via Twitter (@RedactieDP).

4 <http://re-employ.nl/waarom-vrouwelijke-managers-meer-stress-hebben/>

Alles heeft Pauline over voor de moeder, die ze bij een vechtscheiding bijstaat. De verklaringen, die ze voor de Raad voor de Kinderbescherming en de advocaat opstelt, worden haar echter niet in dank afgenomen. 'Onvoldoende distantie,' zo oordeelt het College van Toezicht en geeft haar een waarschuwing.

TUCHTRECHT

GESTRUIKELD OVER VERKLARINGEN

WAT IS ER GEBEURD?
Op advies van onder andere de

Raad voor de Kinderbescherming meldt Els zich medio augustus 2015 bij de praktijk van Paulineⁱ. Daarna zien ze elkaar ongeveer om de drie weken. Els is op dat moment volop verwickeld in een strijd met haar ex-partner Frans. Hun relatie was beëindigd in de loop van 2013. Samen hebben ze drie, nog minderjarige kinderen. Tot juli 2014 ziet Frans de kinderen regelmatig. In augustus van dat jaar verzoekt Frans de rechtbank om omgang en mede-gezag wat betreft de kinderen. De kinderen volgen vanaf oktober integratieve kindtherapie. Dan neemt Els de stap om aangifte te doen van seksueel misbruik van alle kinderen door Frans. Die wordt in februari opgepakt en moet een nacht op het politiebureau doorbrengen. Pauline spreekt alleen met Els. Frans of de kinderen ziet en spreekt ze niet.

In oktober stelt Pauline een verklaring op voor Els om in te brengen in het onderzoek van de Raad voor de omgang en het gezag.

ⁱ Voor alle duidelijkheid: ik baseer me alleen op de gegevens, zoals die te vinden zijn in de uitspraak, die onder nummer 16/11 te vinden is op de website van het NIP. De uitspraak is geanonimiseerd. De door mij gebruikte namen zijn verzonnen. De uitspraken van het College zijn onze enige bron. We hebben geen inzage in de stukken, die door de partijen zijn ingebracht.

Uit deze verklaringⁱⁱ: 'Het is in mijn ogen van het grootste belang dat uw kinderen niet in contact komen met hun vader. Contact met hun vader is, voor alle drie, zeer schadelijk voor hun geestelijk welzijn. Het is daarom in mijn ogen absoluut niet in hun belang hen bloot te stellen op welke manier dan ook aan hun vader. (...) De gevolgen van de kinderen wel blootstellen aan hun vader zal zonder twijfel leiden tot angstaanvallen, paniekaanvallen, herbeleving van het gebeurde, problemen in de hechting en alle mogelijk voortvloeiende psychische klachten en aandoeningen.'

Daarna stelt Pauline ook nog een verklaring op voor de advocaat van Els. Daarin stelt Pauline onder andere: 'Haar hulpvraag heeft betrekking op het zich staande houden in deze moeilijke situatie en het trachten al het gebeurde en zich nog afspelende een plaats te geven zodat zij er volledig kan zijn voor haar kinderen. Uiteraard staat haar eigen verwerking zwaar onder druk en mijn verwachting is dat als er duidelijkheid is omtrent de kinderen en de rust terugkeert zij nog het nodige zal moeten verwerken. (...) Hoewel zij het uiteraard niet makkelijk heeft, weet zij heel goed haar prioriteiten te stellen en staat zij continu open om haar kinderen te helpen of de hulp te laten krijgen die zij nodig hebben.'

ⁱⁱ Het gaat in deze casus vooral om het afgeven van verklaringen. Ik citeer een paar keer letterlijk uit deze verklaringen. Deze stukken staan cursief gedrukt. Er staan echter nogal wat spellings- en stijlfouten in deze citaten, die heb ik laten staan.

BEOORDELINGSCRITERIA VOOR RAPPORTAGES DOOR PSYCHOLOGEN

1. Het rapport vermeldt de feiten, omstandigheden en bevindingen waarop het berust.
2. Het rapport geeft blijk van een geschikte methode van onderzoek om de voorgelegde vraagstelling te beantwoorden.
3. Uit de rapportage moet duidelijk blijken op welke gronden de bevindingen en conclusies berusten en wat de beperkingen daarvan zijn.
4. Het rapport vermeldt de bronnen waarop het berust, daaronder begrepen de gebruikte literatuur en de geconsulteerde personen.
5. De rapporteur blijft binnen de grenzen van zijn deskundigheid.

(...) Mevrouw (...) is een sterke vrouw met een gezond coping systeem, zij staat onder zware druk door de ontstane situatie maar blijft helder denken en heeft een onuitputtelijk doorzettingsvermogen zeker als het op haar kinderen aankomt. (...) Ten aanzien van de geopperde vraag of zij mogelijk het syndroom van Münchhausen-by-proxy zou hebben kan ik op basis van de nu aanwezige gegevens aangeven dat dit niet het geval is.'

In november 2015 laat de officier van justitie aan Frans weten dat er geen strafvervolgning tegen hem zal worden ingesteld omdat hij ten onrechte als verdachte is aangemeld. Dit besluit is mede gebaseerd op een onderzoek van de landelijke Expertisegroep Bijzondere Zedenzaken.

Iets later die maand stelt Pauline nog een verklaring op voor Els, zonder datum of adres. Daaruit:

'In onze sessies had u al aangegeven dat uw dochter (naam) voor verhoor naar de zedenpolitie zou moeten. U zag hier enorm tegenop en maakte zich, begrijpelijkerwijs, zorgen om haar en (de andere kinderen). (...) Na het verhoor kreeg zij weer te maken met paniekaanvallen en depressieve gevoelens. U belde mij om te vertellen dat zij niet meer wist waar zij het moest zoeken en op andere momenten alleen in bed wilde blijven. Op zich een logische maar zeker niet minder zorgwekkende toestand voor (naam) om in te blijven. We hebben toen direct besproken dat u in overleg met de kindervertherapeut zou blijven om haar en de andere kinderen zo goed mogelijk ter zijde te staan en ik sta 24 uur per dag klaar voor u. (...) Een stelling dat u haar beloofd voor welke verklaring dan ook, trek ik ten zeerste in twijfel

daar u zich altijd heeft ingespannen voor uw kinderen, u open staat voor advies en dit nauwgezet uitvoert om uw kinderen hiermee ter zijde te staan. U heeft ook vanaf het moment dat u doorkreeg dat er iets aan de hand was met de kinderen niets gedaan zonder overleg met gespecialiseerde zorgaanbieders.'

In januari 2016 worden de kinderen onder toezicht gesteld. Frans krijgt van de rechtbank in februari mede het ouderlijk gezag, maar tot het moment van de behandeling van de klacht heeft hij ze nog niet gezien. In mei worden de kinderen door jeugdzorg aangemeld bij het multidisciplinair centrum voor kindermishandeling.

DE KLACHT

Door al de gevoerde procedures krijgt Frans lucht van de verklaringen en dient hij een klacht in tegen Pauline bij het College van Toezicht van het NIP. Hij verwijt haar twee zaken. Allereerst dat zij in de rapportage had opgenomen dat er geen sprake is van het syndroom van Münchhausen-by-proxy zonder hiervoor een bron te noemen. Verder beschuldigt hij haar van vooringenomenheid omdat Pauline hem buiten beeld had gehouden bij het opstellen van de verklaringen. Hij stelt dat Pauline de uitlatingen van Els voor waar heeft aangenomen en op papier gezet, zonder hem

erbij te betrekken. Omdat deze verklaringen in allerlei procedures zijn ingebracht, zijn zijn belangen geschaad.

Paulien bestrijdt de klachten en voert aan dat zij altijd heeft gehandeld in het belang van de kinderen.

WAT VINDT HET COLLEGE?

Het college beoordeelt een rapportage aan de hand van vijf criteria (zie het kader). Deze criteria gaan terug op de artikelen 97ⁱⁱⁱ en 103^{iv} van de Beroepscode 2015. Het College vindt dat Pauline zich niet aan deze vereisten heeft gehouden.

In haar verklaring stelt zij dat Els niet lijdt aan het syndroom van Münchhausen-by-proxy. Zij geeft echter niet aan op grond van welke nu aanwezige gegevens zij tot deze conclusie is gekomen. Zo ontbreekt de fundering van haar bewering. Daarmee handelt zij in strijd met het derde en het vierde criterium. Deze klacht beschouwt het College daarom gegrond.

iii Artikel 97: De psycholoog beperkt zich in rapportages tot het vermelden van die gegevens en beoordelingen die voor het doel van de rapportage noodzakelijk zijn. Het rapport dient minimaal aan de volgende eisen te voldoen: (Zie het kader in de tekst.)

iv Artikel 103: Psychologen nemen in hun beroepsmatig handelen hun deskundigheid in acht en aanvaarden geen opdrachten waarvoor zij de deskundigheid missen.

Van een psycholoog wordt ook verwacht dat hij zich aan artikel 96^v van de Beroepscode houdt. Daarin wordt bepaald dat een psycholoog bij het uitbrengen van een rapportage geen oordelen of adviezen geeft met betrekking tot een ander dan zijn cliënt. Als dit voor het doel van de rapportage toch noodzakelijk is, dan moet de psycholoog zich beperken tot die gegevens die hij uit eigen observatie of onderzoek heeft gekregen. Bovendien is gerichte toestemming van de betrokkene nodig. Pauline heeft zich niet gehouden aan deze regel. Frans was geen cliënt van haar en zij heeft hem niet gezien. Ook heeft hij geen toestemming gegeven voor de uitspraken over hem. De uitspraken zijn kennelijk alleen gebaseerd op wat Els heeft gezegd. Pauline heeft ook de kinderen niet onderzocht. Met deze uitspraken heeft zij onvoldoende afstand gehouden ten opzichte van de beweringen van Els. Zo kon zij niet meer onafhankelijk en objectief te werk gaan - zie ook artikel 41^{vi} van de Beroepscode. Ook de tweede klacht beschouwt het College dus als terecht.

v Artikel 96: Bij het uitbrengen van rapportages beperkt de psycholoog zich bij het geven van oordelen en adviezen tot die aangaande de cliënt, en geeft hij geen oordelen of adviezen met betrekking tot een ander dan de cliënt. Indien het voor het doen van de rapportage noodzakelijk is over een ander dan de cliënt gegevens te verstrekken, dan beperkt de psycholoog zich zo mogelijk tot die gegevens die hij vanuit eigen waarneming of onderzoek heeft verkregen. Voor het verstrekken van dergelijke gegevens is gerichte toestemming van betrokkene noodzakelijk. Indien de psycholoog het noodzakelijk acht om gegevens over een ander dan de cliënt te vermelden, die hij niet uit eigen waarneming of onderzoek heeft verkregen, dan is hij daarin uiterst terughoudend en geeft steeds de bron en relevantie van de gegevens aan.

WAT VALT OP?

Het is een verdrietig verhaal: vechtende ouders, kinderen die professionele hulp nodig hebben en een psycholoog die hierin meege-sleept wordt. Pauline voert aan dat zij steeds gehandeld heeft in het belang van de kinderen. Op zich is dat mooi, maar het kan niet betekenen dat zij daarmee zomaar diverse professionele regels aan de kant schuift. Je kunt je voorstellen dat je soms van bepaalde beroeps-ethische bepalingen moet afwijken in het belang van een cliënt of van andere betrokkenen. In een dergelijk geval vraagt artikel 4^{vii} van de code dat de psycholoog hierover overlegt met de beroepsvereniging of met een collega. Een dergelijk afwijking moet dan grondig gemotiveerd beschreven worden in het dossier. Dan wordt inzichtelijk dat de handelswijze het resultaat is van een zorgvuldige belangenafweging. Daarvan was hier helaas geen sprake.

De verklaringen getuigen van een grote betrokkenheid van Pauline bij de situatie van Els. Elke psycholoog die behandelingen

vi Artikel 41: Psychologen zorgen ervoor dat zij in hun beroepsmatig handelen onafhankelijk en objectief kunnen optreden. Zij laten hun beroepsmatig handelen niet zodanig beïnvloeden, dat zij hun werkwijze en de resultaten daarvan niet kunnen verantwoorden.

vii Artikel 4: Als de uitzonderlijke situatie zich voordoet dat psychologen redenen hebben om af te wijken van de door de beroepscode voorgeschreven handelwijze, zonder dat er sprake is van tegenstrijdige codeartikelen zoals bedoeld in het vorige artikel, dan dienen zij de beroepsvereniging te raadplegen of een vakgenoot die niet rechtstreeks bij de professionele relatie is betrokken. Dit doen zij voordat zij beslissen over hun handelwijze. Als de genomen beslissing afwijkt van de beroepscode, moet deze grondig worden gemotiveerd. (...)

uitvoert, weet hoe complex de dynamiek in de professionele relatie kan zijn. Daar is veel literatuur over. Minstens zo belangrijk is echter de kritische reflectie van de psycholoog zelf op wat er in deze relatie allemaal gebeurt; niet alleen bij de cliënt, maar ook bij de psycholoog zelf. Scholing en intervisie zijn essentiële methoden om hierin professioneel te blijven.

Het afgeven van verklaringen leidt regelmatig tot klachten en meestal zijn de klachten gegrond. Wie een behandelrelatie heeft met een cliënt, doet er verstandig aan geen verklaringen af te geven. Mocht er toch een noodzaak zijn dan kan verwezen worden naar een collega. Die heeft dan uitsluitend contact met de cliënt voor de zaak waar het om draait in de verklaring. Dit voorkomt een botsing van rollen of van belangen.

De casus van Pauline laat duidelijk zien hoe een dergelijke verklaring een heel eigen rol gaat spelen in juridisch procedures. Uit de beschrijving wordt niet duidelijk of Paulien om deze verklaringen was gevraagd of dat zij zelf meende hiermee het belang van Els te dienen. Hoe het ook zij, zij had zich als psycholoog moeten beperken tot de behandeling van Els. Goede bedoelingen zijn niet genoeg.

Henk Geertsema, gezondheidszorg-psycholoog, voorzitter van de NIP Bestuurscommissie Ethische Zaken (BEZ). E-mail: H.Geertsema@VUmc.nl.

REAGEREN?

Wilt u reageren op dit artikel? Dat kan via LinkedIn (<http://alturl.com/wz95u>) en Twitter (@RedactieDP).

15th European Congress of Psychology

Amsterdam, The Netherlands | 11-14 July 2017

11 – 14 JULI 2017

LOCATIE **RAI AMSTERDAM**

KEYNOTES VAN

Prof. Dr. Edvard Moser
Nobelprijswinnaar Fysiologie of Geneeskunde 2014
NTNU Trondheim Norway

Prof. Dr. Ulrich W. Ebner-Priemer
KIT - Karlsruhe Institute of Technology

Prof. Judith Homberg
Radboud UMC

Prof. Dr. Johannes Siegrist
Heinrich-Heine University Dusseldorf

Prof. Dr. Norbert Jaušovec
Univerza v Mariboru | University of Maribor

Prof. Dr. Marc Brysbaert
Universiteit Gent

Dr. Michael Ungar, PhD
Canada Research Chair in Child, Family and
Community Resilience

www.ECP2017.eu

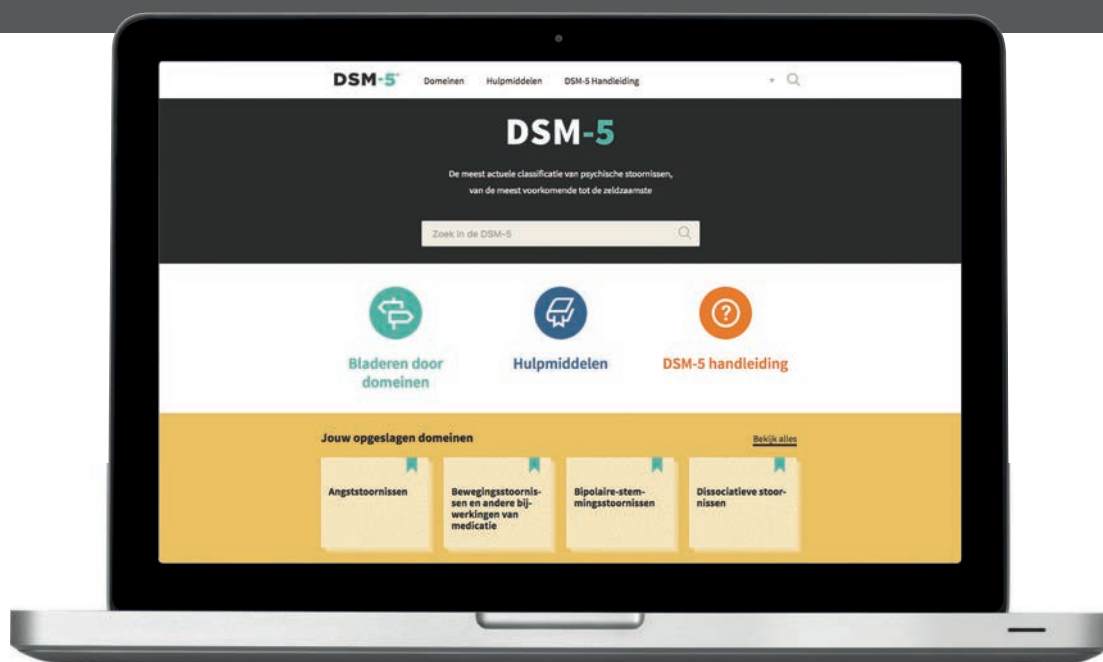
Psychologen in België
Belgische Federatie voor Psychologen

Nederlands Instituut van Psychologen **NIP**

NIEUW DSM-5 ONLINE

ABONNEER JE NU VIA: WWW.DSM5ONLINE.NL

COMPLETE EN INTERACTIEVE KENNISBANK

- DSM-5®-classificaties, ICD-9-CM-codes en criteria opzoeken
- Altijd toegang tot alle DSM-5-uitgaven
- Eenvoudige navigatie
- Altijd up-to-date met de laatste uitgaven en herzieningen
- Verschillen tussen DSM-IV en DSM-5 uitgelicht
- Sluit aan op de klinische praktijk
- Voor alle professionals in de ggz

Boom uitgevers
Amsterdam

Jaarabonnement slechts € 59,95 per jaar.
Onbeperkt toegang op basis van persoonlijke inlog.

Prijzen gelden in 2017, onder voorbehoud van wijzigingen

Bezoek de officiële
website van de DSM-5:
www.dsm-5-nl.org